
جت جروهي ٿوجال
الطاف شيخ

جت جر وهي ٿو جال

(ملائيشيا جي ڪوالالمپور، پينانگ ۽ ٻين شهرن جو سفرنامو)

سنواريل ۽ وڌايل نئون چاپو

الطاف شيخ

سنڌ سلامت ڪتاب گهر

سنڌ سلامت ڪتاب گھر جو ڪتاب نمبر: 53

نالو: جت جر وهي ٿو جال

ليکڪ: الطاف شيخ

ڪمپوزنگ: آصف رضا نظاماڻي

ايڊيٽنگ: محمد سليمان وساڻ

سنڌ جا سڄڻو سلام .....

سنڌ سلامت سنڌي بوليءَ جي ڪتابن جي ذخيري کي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پهچائڻ لاءِ **ڊجيٽل بوڪ ايڊيشن** متعارف ڪرائڻ جو جيڪو سلسلو شروع ڪيو آهي، ان سلسلي جو ڪتاب نمبر **ٽيونجاهه (53)** سفرنامو **جر وهي ٿو جال** اوهان اڳيان پيش آهي. ملائيشيا جي ڪوالالمپور، پينانگ ۽ بين شهرن بابت هي سفرنامو نالياري سفرناما نگار ۽ سنڌ سلامت جي محسن سائين **الطاف شيخ** جو لکيل آهي.

هن ڪتاب جي ڪمپوزنگ خيرپور سان تعلق رکندڙ پياري دوست آصف رضا نظاماڻي ڪئي آهي. لک ٿورا سائين الطاف شيخ صاحب جا جنهن هن ڪتاب جي سافٽ ڪاپي موڪلي ڏيڻ سان گڏ ڪتاب سنڌ سلامت تي پيش ڪرڻ جي اجازت ڏني.

اوهان سڀني دوستن، پائرن، سڄڻن، بزرگن ۽ ساڃاهه وندن جي قيمتي مشورن، راين، صلاحن ۽ رهنمائي جو منتظر.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
salamatsindh@gmail.com
www.sindhsalamat.com

فهرست

- انتساب 06
- هن نئين چاپي لاءِ 16
- مهاڳ ـ عبدالقادر جوٽيجو 27

1. هڪ ڏينهن جي ڳالهه 29
2. ڪوالالمپور اندر 73
3. ڪوالالمپور کان ٻاهر 79
4. ڪشو ـ سگريٽ ۽ شراب نه پيئڻ وارو سيٽ 85
5. ڪوالالمپور شهر ۽ سلينگور رياست جا ڪجهه تواريخي سن ۽ دلچسپ ڳالهيون 93
6. پينانگ ٻيٽ 113
7. پينانگ واري پل 117
8. پينانگ کان ڪئالا ڪنگسار 119
9. ڪئالا ڪنگسار ۽ لموت 126
10. پلاءُ پينانگ 128
11. هوٽل اورينٽل 134
12. بنگالي مسجد ـ پينانگ 140
13. چيپ جان ۽ ڪئٿي 147
14. انگريزن پينانگ تي قبضو ڪيئن ڪيو؟ 153

انتساب

ٽيهن سالن کان لڳاتار ڪتاب ڇپيندڙ،

سنڌ جي مشهور پبلشر **"فيروز ميمڻ"** نالي

منهنجي خيال ۾ سنڌ ۾ لکندڙن ـ شاعرن، اديبن، جرنلسٽن، ڪالم نويسن وغيره جي کوٽ ناهي پر ڪِتاب ڇپيندڙن (پبلشرن) جي آهي، جنهن ڪري گهٽا لکندڙ پيدا ٿي نه سگهيا آهن. اڄ به ڪيترائي اڻ ڄاتل لکندڙ هوندا جن وٽ شاعري يا ادب جا اڻ ڇپيل مجموعا موجود هوندا، پر نه ڇپجڻ ڪري اسان کي انهن جي خبر نه پئجي سگهي آهي. لکندڙ جي اها ئي خواهش ٿئي ٿي ته جيڪي ڪجهه هو لکي اهو پرنٽ ۾ اڇي ۽ پڙهندڙن تائين هن جو نياپو پهچي. ڪِتاب نه ڇپجڻ ڪري اسان جي ڪيترن ليکڪن جي دل ڪٽي ٿي پئي هوندي ۽ لکڻ ڇڏي ڏنو هوندائون. ڪنهن کي ڪهڙي خبر ته جيڪر انهن جي همت افزائي ٿئي ها، سندن محنت جي پورهئي جو داد ٿئي ها، ٻين لفظن ۾ سندن ڪِتاب ڇپجندا رهن ته اڄ اسان وٽ ٻيا به ڪيترائي امر جليل، نسيم کرل، تاجل ۽ شيخ اياز هجن ها.

ساڳي وقت ڪِتاب ڇپائڻ ۽ ڪپائڻ به ڪو سولو ڪم ناهي. بهرحال اهڙو به ڏکيو ڪم ناهي جهڙو اسان جا کي قومي ادارا ـ خاص ڪري سنڌي ڪِتاب ڇپائڻ وارا سرڪاري ادارا نخرو ڪن ٿا. بنگلاديش، سريلنڪا ۽ ملائيشيا ۾ اسان کان گهٽ بجيٽ ۽ اسٽاف تي هلندڙ اهڙا قومي ادارا ٿا ڏسجن ته تعجب ٿو لڳي ته هنن ڇا مان ڇا ڪري وڌو آهي. بهرحال اسان جي ان ڏٽڙيل سيناريو ۾ فيروز ميمڻ جهڙن غريب ۽ اڪيلن کي شاباس هجي. اڪيلي سر ڪِتاب ڇپڻ ۽ پڙهندڙن جي هٿن تائين پهچائڻ کو آسان ڪم ناهي. مون به شروع ۾ به ڪن ڪِتاب پاڻ ڇپرايا ۽ اڄ تائين توبهه ڪري وينو آهيان. پئسي کان علاوه به اهم مسئلا آهن. هڪ ڇپائي جو ۽ ٻيو ڪِتاب نيڪال ڪرڻ جو. ڇپائيءَ وارن يعني پريس وارن کي پئسو اڳواٽ نه ڏي ته ڪم شروع نه ڪندا. ۽ جي اڳواٽ ڏي ته ڪم جو ڪجهه حصو ڪري پوءِ نئون گراهڪ ڳولينداوتندا جيئن هن کان ائڊوانس ونې پنهنجو خرچ هلائين. توهان جا ڏنل پئسا ته کڏهوڪا ختم ٿي ويا ۽ هاڻ وڌيڪ توهان کان نه ملندا سو توهان ۾ ڇپائي وارن جي ڪهڙي دلچسپي! پوءِ روز

توهان هنن جي در تي ۽ اديب ٿي ڪري پريس وارن سان وينا گهٽ وڌ ڳالهايو ۽ سڄي جهان ۾ خوار ٿيو.

اسان وٽ ڪميٽمينٽ بہ تہ ناهي. وعدو فقط ٻئي کي ٽارڻ لاءِ ڪيو وڃي ٿو. پريس وارو توهان کي ڪو ڏينهن ڏيندو تہ ان تي پروفن لاءِ ڪجهہ فارم ڪٽي وڃڻو. ۽ پوءِ توهان سڀ ڪم ڪاريون ڇڏي پريس تي پهچندائو تہ جواب ملندو ڪمپوزنگ وارو بيمار هو، بجلي نہ هئي يا ڪو ٻيو سبب ـ جنهن ڪري ڇپائي نہ ٿي سگهي. ۽ پوءِ توهان پيا چڪر هڻو.

ڪِتاب ڇپجڻ بعد ڪتاب جي وڪري (مارڪيٽنگ) جو وڏو مسئلو آهي. حيدرآباد جهڙي شهر ۾ پنجاهہ کن ڪِتابن جا ننڍا وڏا دڪان ۽ فٽ پاٿ تي استال آهن. ڪائنئن ڪِتابن جو پچندائو تہ وڏي هائوڪار ڪري توهان جا ڪِتاب وڪري لاءِ توهان کان ونندا. جڏ توهان جو ڪتاب وڪامي بہ ويندو هجي. هو توهان کان 33 کان 50 سيڪڙو ڪميشن اوڏر تي ڪٽندا ۽ جڏهن توهان مهيني ٻن بعد پئسا ونڻ لاءِ هنن وٽ پهچندائو تہ جواب ملندو:

”سائين بس ٻن ڏينهن بعد اچي حِساب ڪجو.“

ٻن ڏينهن بعد:

”سائين معاف ڪجو. ڪجهہ مشغول هوس. فلاڻي فلاڻي ڊائجيسٽ جي بلڻي ڇڏائڻي هئي. هفتو ڪن رکي اچجو. توهان سان ان ئي وقت حساب ڪري ونبو.“

هفتي ڏيڍ کان پوءِ توهان پهچندائو تہ توهان کي پري کان ئي ڏسي دڪاندار (يا استال وارو) اهڙو منهن ناهيندو جو توهان سمجهي ويندائو تہ توهان کي اچڻ نہ ڪپندو هو. بهرحال سامهون پهچڻ تي هو پنهنجي منهن تي مجبورًامرڪ آڻي چوندو:

”سائين ڏاڍو افسوس اٿم. ماڻهن کي ڏنل پئسا ملي نہ سگهيا آهن. پهرين تاريخ ۾ باقي ڏيو ڏينهن آهن جيئن ئي ملندا تہ ونبي وڃجو.“

پهرين يا ٻي تي پهچڻ تي:

”سائين توهان جا سڀ ڪتاب وڪرو نہ ٿيا آهن. سنڌي ڪتاب تہ صفا هلي نٿو. ڪم واري چوري گدام ۾ ڪٽي ڦٽا ڪيا آهن. اڄ آيو ڪونهي ٻن ڏينهن جي موڪل تي آهي. توهان هينئن ڪريو جو هفتو ڪن رکي اچو. آئون توهان جا ڪِتاب ڪڍائي رکندس. جيڪڏهن ڪو هڪ اڏ وڪرو ٿيو آهي تہ ان جو حساب ڪري ونڏاسين.“

هاڻي توهان ۾ سمجي ويا هوندائو ته دڪاندار طرفان "نياپو" چا پيو ملي! يعني پئسن کان آڳوٺو. دڪاندار توهان کي رڳو پنڊ پيو ڪرائي. دڪاندار عقلمند آهي. هو سمجهي ٿو ته اڄ جي دنيا ۾ هر ڪو مشغول آهي. ۽ چڪر هڻڻ بعد پبلشر پاڻهي اچڻ ڇڏي ڏيندو ۽ جي اهو پبلشر پاڻ ئي اديب يا شاعر آهي ان کي ته بيوقوف بڻائڻ اڃا ۽ سولو ڪم آهي. هو ڪهڙو وڏو جهيڙو يا گار گند ڪندو.

هڪ بن استالن وارن ڪتاب وڪرو ڪرڻ بعد قسطن ۾ ڪجهه پئسا ڏنا، جيڪي ڪراچيءَ کان حيدرآباد اچڻ تائين پاڙي پتي ۾ ئي خرچ ٿي ويا. هڪ اسان جي سنڌي دڪاندار جنهن سڀ کان گهٽا ڪتاب وڪرو ڪيا ۽ مس مس سال بعد payment ڪئي پر چيڪ ذريعي جنهن تي مهينو ڏيڊ پوءِ جي تاريخ هئي ـ جنهن جي اچڻ تي چيڪ واپس موٽي آيو، جو بئنڪ ۾ سندس پئسا نه برابر هئا. پاڻ وري هڪ ٻيو چيڪ مهينو ڪن پوءِ جو ڏنو جيڪو پڻ بائونس ٿي ويو. پوءِ خبر پئي ته هو صاحب اها اٽڪل سيني سان ڪندو رهي ٿو ۽ ان نڪيءَ کي هو واپاري عقلمندي سمجهي ٿو.

بهرحال اڄ ۾ ڪيترائي اديب پاڻ ئي همت ڪري پنهنجو ڪِتاب ڇپائيندا هوندا، جيئن اڄ کان ٽيهارو سال کن اڳ مون ڪيو هو ـ ان ارادي سان ته ڪتاب جو ٻور ئي نڪرندو رهي ته هڪ ٻئي پويان پنهنجا ڪتاب ڇپائيندو رهان. پر اهي خيال گيهه جي دلي وارا ثابت ٿين ٿا ۽ مور ته چا وقت ۾ برباد ٿيو وڃي ۽ هڪ وقت منهنجي زندگيءَ ۾ ۾ اهڙو آيو جو دل شڪستو ٿي مون لکڻ گهٽائي ڇڏيو. لکي ۾ چا ڪجي. جڏهن جلدي جلدي نه پيو ڇپجي. ۽ پوءِ اها لکڻ جي عادت بلڪل ختم ٿي وڃي ها، شايد، پر ۾ ماڻهن کي ڪريڊٽ ڏيڻ ضروري ٿو سمجهان جن جي ڪري لکڻ بلڪل بند ڪرڻ جي نوبت نه آئي. هڪ قاضي عبدالمجيد عابد صاحب ـ جنهن جو پڻ مرحوم اظهر (گل) عباسي مون سان گڏ ڪئڊٽ ڪاليج پيٽارو ۾ پڙهندو هو ۽ منهنجو تڏهن کان سندن گهر اچڻ وڃڻ هو جتي سندس والد صاحب مون کي تڏهن کان لکڻ لاءِ چوندو رهندو هو ۽ عبرت اخبار ۾ منهنجي هر شيءِ ڇپي ويندي هئي. (اڄ ۾ اظهر جو ننڍو پاءُ اسد ۽ سندس گهر واري شهلا ساڳي خلوص سان مونکي لکڻ ۽ منهنجي هر لکڻيءَ کي "عبرت" ۾ چيڻ جي همت افزائي ڪندا اچن) ۽ ٻيو ڪريڊٽ فيروز ميمڻ کي آهي جيڪو جڏهن مونکي پهريون دفعو مليو ته مون کي اها ۾ خبر نه هئي ته هو ڪير آهي (بعد ۾ سالن پڇاڻان، آهستي آهستي خبر پيئي ته اسان جا ڪيترائي دوست سڃاڻا ۽ مائٽ عزيز ڪامن آهن) ۽ ڪٽان آيو ـ پر مون لاءِ نيڪ فرشتو ثابت ٿيو. هن منهنجا ڪِتاب ڇپڻ لاءِ ڇيو ۽ خرچ ۾ هن پنهنجو ئي ڪرڻ چاهيو ٿي. انڊو گهري هڪ اڪ هتي ٻئي ٿي مليون. هن پهريون ڪِتاب، تنهن وقت جي مطابق، گڏريل ڪِتابن کان هر لحاظ کان سنو ڇپيو.

مونکي ڳالهه وڻي. مون لکڻ تي وڌيڪ ڌيان ڏنو ۽ مون ڏٺو ته فيروز سان ڪم ڪندي مونکي بوريت نٿي ٿي. مونکي هن ۾ ڪيتريون ئي ڳالهيون بهتر لڳيون جن جو آئون دل سان قدر ڪيان ٿو ۽ جيڪي اسان جي ملڪ جي ماڻهن ۾ گهٽ آهن.

فيروز ڪم سان ڪم رکي ٿو. اجايو سجايو وقت ضايع نٿو ڪري. جيتوڻيڪ پيشي جي لحاظ سان هو سڄي زندگي ماستر ٿي رهيو. ڇپائيءَ جو ڪم هن هابي ۽ وندر طور ڪنيو، جنهن ۾ ڄاڻ ۽ تجربو حاصل ڪرڻ ڪري هن ان هابيءَ کي سائيڊ بزنس ۾ تبديل ڪري ڇڏيو. هڪ اهو سبب به آهي جو آئون ڪيس انگريزن سان تشبيهه ڏيندو آهيان.

"چو پلا؟" پاڻ پڇندو آهي.

"ان ڪري جو تو ۾ ڪيتريون ئي انگريزن واريون خاصيتون آهن. هو اجايو سجايو وقت وڃائڻ ۽ ڪچهرين کان گريز ڪن ٿا. وندر جون گهڙيون هنن جون عورتون توڙي مرد ڪجهه نه ڪجهه ڪندا رهن ٿا. پنهنجن ٻارن کي به ڪنهن نه ڪنهن وندر ۾ لڳائي رکن ٿا، جيئن هنن کي ڪڏهن به اڪيلو رهڻو پوي ته پنهنجو پاڻ کي مشغول (Self Occupy) رکڻ جي عادت هجين. پوءِ ڪيترا انهن هابين ذريعي پئسو به ڪمايو وڃن."

فيروز سان هڪ ٻه دفعو جڏهن به سندس اسڪول ۾ ملڻ ويس ته واندي پيرد ۾ هيڏانهن هوڏانهن وقت برباد ڪرڻ بدران هو ڪِتاب جا پروف ڏسندي نظر آيو. اسڪول بعد پريسن جا چڪر. ڪتاب ڇپجي اچڻ تي مختلف دڪانن تي وڪري لاءِ ڪتاب ڏيڻ يا بين شهرن ڏي پوسٽ ڪرڻ لاءِ پاڻ ئي ڪتابن جا بنڊل ٻڌي، ائيريسون لکي، ڪلهي تي رکي پوسٽ آفيس پهچي ويندو هو.

"شاباس هجئي!" هڪ دفعي مون چيومانس.

"بس ادا." پاڻ وراڻيائين، "آرام ڪرڻ يا ٽي وي ڏسڻ تي منهنجي به دل ڏاڍو چوي ٿي پر پوءِ هڪ ئي ڪم ڪري سگهجي ٿو ـ ڪتابن جي ڇپائي يا آرام."

فيروز ڪيترا سال هر مهيني نئون ڪتاب ڏيندو رهيو ۽ سو به پوري وقت تي. ڪو رسالو مقرر تاريخ تي نڪري يا نه پر نيو فيلڊس پبليڪيشن جو ڪتاب هر مهيني جي مقرر تاريخ تي ڇپجي راس ٿيندو هو ۽ سندس جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ هر بڪ اسٽال تي وقت اندر پهچي ويندو هو. ان جو داد دڪاندارن کان وٺي هاڪرن تائين ڏيندا. ان ڳالهه ڏي منهنجو ڌيان به ڳوٺ جي بڪ اسٽال وارن ڇڪرايو.

نہ فقط ڪتاب وقت تي شايع ڪرڻ پر ٻين ڳالهين ۾ ٻہ فيروز وعدي جو پڪو ثابت ٿيو آهي. منجهس تنقيد ٻڌڻ، سهڻ، Convince ٿيڻ يا ٻين کي ثابتين ثبوتن سان Logically مجائڻ جو گڻ آهي. ٿيهارو سالن کان منهنجو ساٿس واسطو هلندو اچي، جڏهن هن منهنجو پهريون ڪِتاب چپيو هو. هو جيڪا commitment ڪري ٿو اها پوري ڪري ٿو. هاڻ ڪمپيوٽرن جي دنيا هجڻ ڪري ڪتابن جي ڇپائي ۾ رنگ روپ جو نئون شان ٿي ويو آهي، ان ۾ جيتوڻيڪ فيروز ٿورو پنتي ضرور رهجي ويو آهي ۾ "سنڌيڪا" يا "روشني" پبليڪيشن جهڙن نون ادارن جي ڇپائيءَ جو معيار وڌي ويو آهي نہ تہ ستر ۾ اسيءَ جو سڄو ڏهاڪو "نيو فيلڊس" جا ڪِتاب مٿاهين درجي جا مڃيا ويندا هئا. بهرحال هينئر ٻہ هو اهو مقام ٿوري ئي ڪوشش سان وري ماڻي سگهي ٿو جو هن کي ڇپائيءَ جي بنيادي معاملن جي ڪافي ڄاڻ ٻہ آهي تہ Will Power ٻہ. سنگاپور ۾ هانگ ڪانگ جي ڪامياب سنڌي هندو واپاري وانگر هن کي اقتصاديات جي خبر آهي تہ پنو ڪٽان ۾ ڪيئن ونجي ۾ ڇپائي مارڪيٽنگ جي اصولن کان ٻہ واقف آهي. نہ تہ اڇڪلهہ اسان جا ڪيترائي نوان بزنيس مين ان ۾ مار کايو وڃن. اوڏر اوڳاڙڻ ۾ ئي ڪٽجيو وڃن ۾ دڪان بند ٿيو وڃين.

هڪ دفعي منهنجو جهاز ڪراچي آيو تہ ڪراچيءَ جي هڪ دڪاندار جنهن کان آئون ڪتاب خريد ڪندو آهيان، فيروز جي شڪايت ڪئي تہ هو ڪيس فقط پنج ڪِتاب موڪلي ٿو، جيتوڻيڪ هن ڪيويهہ ڪپن. ٻئي ڏينهن حيدرآباد وڃڻ تي مون فيروز کي خوشخبري طور اها ڳالهہ ٻڌائي تہ سندس ڇپيل ڪِتابن جي ڪراچيءَ ۾ دماند آهي ۾ گهٽ ۾ گهٽ فلاڻي دڪاندار کي تہ پنجن بدران ويهہ ڪاپيون موڪلي.

"ادا هن کي ڪتابن جي ضرورت گهرج هوندي پر ڪيس موڪليندس اوترائي جيترن جا هو اڳواٽ پئسا ڏيندو." فيروز چيو ۾ پوءِ هن ٻڌايو تہ ڪيترا دڪاندار پبلشرن کان اوڏر تي ڪتاب ڪٽي ڪميشن تہ ڪائين ئي ڪائين ٿا، ڪِتاب جو مُور ٻہ ڳرڪايو وڃن، پوءِ پبلشر ٻئي ڪتاب لاءِ پئسو ڪٽان آڻي. اهو ئي سبب آهي جو سنڌ ۾ ڪيترائي شريف ماڻهو نيڪ نيتيءَ سان ڪتاب ڇپائڻ جو ڪم شروع ڪن ٿا پر پوءِ دڪاندار کين پئسا نہ ڏيڻ ڪري يا وقت تي ادائگي نہ ڪرڻ ڪري هنن جي ڇپائيءَ جو ادارو يا پريس يا ماهوار رسالو ڪجهہ عرصي بعد بند ٿيو وڃي.

فيروز جي رهائش کي سال ٿيندو ولي محمد ۾ هڪ فليٽ ۾ هئي، جنهن جو هڪ ڪمرو ۾ ڇت تي ٺهيل اسٽور روم ويو انهن ڪتابن سان ڀربو جيڪي نٽي وڪاميا. چوندو هو:

”ڪنهن کي اڌار ڏئي پئسو رکجي وجي ان کان بهتر آهي ڪتاب رکيا هجن. آهستي آهستي ٿي آخر کپي ويندا.“

فيروز پاڻ ۾ ڪنهن جو پئسو کڌهن نہ روکيو. ڪمپازيٽر، پريس مين، بائينڈر وغيره سڀ آهستي آهستي سمجهي ويا تہ هن شخص سان نڱي نٽي ڪري سگهجي. پئسا اڳواٽ ونڊي کائي کپائي نٽا سگهجن، ڪم پوري ڪري ڏيڻ تي هو اتي جو اتي اجورو ڏئي ٿو. اها بي ڳالهہ آهي تہ کڌهن کڌهن (شايد پئسو بچائڻ لاءِ)، گهٽ پئسن واري ڪنهن سيڪڙاٽ کان ڪتاب ڪمپوز ڪرائي پروف ڏسڻ واري جي لاءِ مٽي جو سور پيدا ڪري ٿو. (جيتوٽيڪ بقول سندس سنا ڪم وارا کڌهن کڌهن نٽا ملن ۽ وقت جي پابنديءَ کي ڏسي مجبورًا اهڙي تهڙي کي ڪم ڏيڻو پوي ٿو.)

سنا ڪتاب ڇپائڻ ڪري فيروز جي اداري جي ڪتابن جا پڙهندڙ وڌندا ويا ۽ دڪاندار ۾ سمجهي ويا تہ ”نيوفيلڊس“ جا ڪتاب حاصل ڪرڻ لاءِ روڪ پئسو ڏيڻو پوندو ۽ جو نہ ڏ ئي ونجي جو ڪتاب جلد وڪرو ٿيو وجي ۽ کين ۾ فائدو ٿئي ٿو. بهرحال ان حد تي پهچڻ لاءِ ـ ٻين لفظن ۾ مارڪيٽ ناهڻ لاءِ، مون ڏٺو تہ فيروز کي ڏهن سالن کان ۾ مٽي سال لڳي ويا. ۽ ان ۾ ڪو شڪ ناهي تہ ان لاءِ هن کي تمام گهٽي محنت ڪرڻي پئي ۽ اجا تائين ڪندو اچي. ڪتابن جا خريدار ڳولڻ، انهن کي ڪتاب VPP ڪرڻ، اجا ۾ ڪتاب ڇپي پوڻ تي پنهنجو دڪان ڪڍي هلائڻ وغيره وغيره. ان کان علاوه ڇپائيءَ کي منهن ڏيڻ.

فيروز يڪو لاٽ جي حساب سان پنو ونندو ۽ اتي ۾ ادائگي ڪيش ۾ ڪندو، جيئن جيتريقدر ٿي سگهي پنو سستو پوي. ٽئڪسين ۾ ٻين کان ڪٽائڻ بدران پاڻ ئي بسن ۾ ڏوئي حيدرآباد ايندو. هينئر ۾ جڏهن هن جي مالي حالت ڪجهہ بهتر ٿي آهي تہ ۾ سوزوڪي پاڻ هلائي، سامان ڏوئيندو وتي، جيئن شيءِ (Finished product) جو اڳهہ گهٽ کان گهٽ قيمت ۾ پوي ۽ فائدو رکڻ بعد ۾ مقابلي جي مارڪيٽ ۾ خريدار کي مناسب اڳهہ تي پوي. ڪتاب جو ٽائيٽل ۾ هڪ هڪ ڪري ڇپائڻ بدران ٻن يا ڇٻن ڪِتابن جا ٽائيٽل گور گڏ ڇپجڻ بعد هڪ هڪ ڪتاب وڏي پڪائيءَ سان پنهنجين نظرن اڳيان نيڪان ڪندو ۽ ان جي جاڻ رکندو تہ ڪيترا ڪتاب ڪيڏانهن ويا. منهنجي ليکڪ جي حيثيت ۾ ساڻس شروع کان پئسن جي ڏيتي ليتي ناهي. فيروز طرفان مونکي ڪلي موڪل آهي تہ جيترا وٽيم ڪِتاب ڪٽان. پر ساڳي وقت فيروز کي منهنجي اها عادت هرگز نٽي وڻي جو جنهن تنهن دوست يا سجاڻي کي تحفي طور ڪتاب ڏيندو وتان. فيروز لاءِ ٻين کي ۾ اها شڪايت آهي تہ هو ڪتاب تحفي طور ڏيڻ ۾ پڪائيءَ کان ڪم

وڃي ٿو. ڪجھ سال اڳ مون فيروز کي چيو: ”ٻين ليکڪن کي تہ پبلشر پئسا ڏين پر تون مونکي ڪتاب بہ ڪڏھن ڏين ٿو ڪڏھن نہ.“

يڪدم بلئنڪ چيڪ ڪڍي چيائين: ”پئسا جيڪي وٺندئي اھي وڃي سگھين ٿو. ڪتاب بہ جيڪي وٺندئي اھي ڪٽي سگھين ٿو پنھنجو دڪان اٿئي. پر مفت ۾ ائين ڪتاب ورھائڻ سان ھڪ تہ گراھڪ خراب ٿين ٿا ۽ ٻيو پڙھندڙن تي اثر پوي ٿو.“

فيروز جي اھا ڳالھ مونکي تڏھن سمجھ ۾ نہ آئي پر پوءِ سگھوئي اندازو لڳايم تہ سواءِ ڪنھن ھڪ يا ٻن جي ٻين کي ائين ڪتاب ڏيڻ تي ھو پڙھڻ بدران ٻين جي حوالي ڪريو ڇڏين ۽ ويترا چوندا: ”يار ھڪ بہ ٻيو ڪتاب بہ تہ ڏجانءِ. ھو ڪتاب فلاڻو ڪٽي ويو.“

يا چوندا: ”پنھنجي ڪتاب جو سيٽ تہ ڏجو منھنجي فلاڻي مائٽ دڪان تان ڃي ورتو. تنھن کي جھليم تہ اجايو ٿو وڃين پنھنجي دوست الطاف کان سڃو سيٽ مفت ۾ وڃي ٿو ڏيانءِ.“

سچي ڳالھ تہ اھا آھي تہ جڏھن کان تاجل بيوس ۽ شيخ اياز سان دوستي ٿي ۽ ھنن مونکي مفت ۾ پنھنجا ڪتاب موڪلڻ شروع ڪيا تہ مون پڙھڻ ڇڏي ڏنو. ھونءَ پئسا خرچ ڪري وڃي ايندو ھوس تہ ھڪ بدران ٻہ بہ دفعا پڙھندو ھوس. خبر ناھي ڇو! شايد فيروز جي ٿيوري صحيح ھجي ۽ ھونءَ بہ فيروز جي پڪائيءَ ۾ سندس، بلڪ سندس اداري جو survival آھي. منھنجي خيال ۾ ”پبلشر“ اھو سنو آھي جيڪو ڪتاب نہ فقط سڀني طرح ڇپائي پر ان جي مارڪيٽنگ بہ ڪري وڃي ـ يعني مور سان گڏ ڪجھ فائدو بہ حاصل ڪري سگھي. ان ۾ ليکڪ جي بہ سلامتي آھي. ڇو جو پبلشر جي ڪنجڻ تي ان جي ڇپائيءَ جو ادارو بند ٿي ويندو ۽ پراڻن سان گڏ مستقبل ۾ نون ليکڪن جا ڪتاب ڇپجي نہ سگھندا. اھوئي سبب آھي جو پنھنجي ھر ڪتاب ڇپجڻ کان اڳ فيروز سان سختي ۽ ڪلي دل سان بحث ڪندو آھيان تہ ھو منھنجو ڪتاب ڇپائڻ کان اڳ چگيءَ طرح Feed Back (جائزو) وڃي تہ آيا پڙھندڙ مون کي اجا پڙھڻ چاھين ٿا يا نہ ۽ خاص ڪري موجوده ڪِتاب پڙھندڙن لاءِ واقعي دلچسپ ثابت ٿيندو يا اداري تي بار بنبو؟

۽ جيتوڻيڪ فيروز وڏي دل سان ھر وقت اھوئي چوندو آھي: ”ادا ڪھڙيون ڳالھيون ٿا ڪريو. ڪتاب ھلي يا نہ ھلي اھو منھنجو Risk آھي.“ پر آئون اھوئي چوندو آھيانس تہ ڪتاب سنو نہ ھجڻ جي صورت ۾ پبلشر کي اجايو ڇپي مارڪيٽنگ جو مسئلو پيدا نہ ڪرڻ ڪپي. ليکڪ جو موت پلي آڻجي ـ يعني پڙھندڙن کي پسند نہ اچڻ تي ان ليکڪ جا ڪتاب ڇپڻ پلي بند ڪري ڇڏجن. ڇو جو ھر آرٽسٽ وانگر ليکڪ جو

بہ زوال اچي سگھي ٿو. پر ڪنهن بہ صورت ۾ پبلشنگ اداري جو موت نہ اچڻ کپي. پبلشنگ ادارو زندھ هوندو تہ ٻيا بہ ڪيترائي ليکڪ پيدا ٿيندا ۽ انهن جون لکڻيون ماڻهن تائين پهچي سگهنديون.

فيروز منهنجي پنجاهه کن ڪتابن مان ٽيهارو کن تہ گهٽ ۾ گهٽ ڇپيا هوندا، جن مان ڪيترن جا بہ يا ٽي ڇاپا بہ ڪڍيا هوندا ۽ اڃا تائين ڇپي رهيو آهي. ڇپائيءَ کان وڌيڪ سندس مارڪيٽنگ جو استائيل پسند اٿم. هن جي ڪتابن جا خريدار ڪراچيءَ کان اسلام آباد تائين ذهين شاگرد ۽ پڙهيل ڳڙهيل ماڻهو آهن ـ ان جو اندازو مونکي مون وٽ ايندڙ خطن مان بہ ٿئي ٿو. ائين تہ هڪ پبلشر (ڪافي عرصو اڳ ـ 1987ع ۾ ملائيشيا کان ٽن مهينن جي موڪل تي آيو هوس تہ) اهڙو مليو. جنهن منهنجي ڪتابن کي وڏي تعداد ۾ ڇپرائڻ چاهيو ٿي.

”ايترا ڪتاب ڪيئن وڪڻي سگهندائو؟“ مون تعجب مان پڇيومانس.

”اهو ڪم آسان آهي.“ هن ٻڌايو، ”تعلقي جي مختيارڪار تي ڪم رکيو آهي، اهو تپيدارن کي زوريءَ ڏئي پئسا اوڳاڙيندو.“

”۽ پوءِ تپيدار انهن ڪتابن جو ڇا ڪندا؟“ مون پڇيومانس.

”اهي زوريءَ زميندارن کي وڪڻندا.“ هن ٻڌايو.

”۽ پوءِ زميندار اهي ڪتاب پڙهندا تہ ڪونہ.“ مون چيو.

”پڙهن يا نہ پڙهن اسان جو ڪتاب تہ نيڪال ٿي ويندو!“ هن وراڻيو.

منهنجي خيال ۾ ڪنهن ليکڪ جو ڪتاب نہ پڙهيو وجي، ان کان وڏو صدمو هن لاءِ ڇا ٿي سگهي ٿو. فيروز کي ڪتاب ڇپائڻ مان ڪو فائدو ٿئي يا نہ پر ليکڪ کي خاطري هجڻ کپي تہ هن جو ڪتاب ڪنهن جاهل وٽ نہ پر سلجهيل شخصيت وٽ پهچي وجي ٿو.

بهرحال فيروز کي وڏي حياتي نصيب ٿئي، جيئن منهنجا ۽ ٻين جا ڪِتاب ڇپيندو رهي. اسان سندس محنتي ۽ خاموش طبيعت جو فقط داد ئي ڏئي سگهون ٿا.

فيروز ٻي جنوري 1947ع تي حيدرآباد ۾ ڄائو. پاڻ ٽن سبجيڪٽن: ايڪانامڪس، پوليٽيڪل سائنس ۽ سنڌيءَ ۾ ايم اي ۽ M.Ed بہ ڪيل اٿس. 1965ع کان مختلف اسڪولن ۾ تدريسي ڪم شروع ڪيائين ۽ 1996ع ۾ ارڙهين گريڊ ۾، وقت کان اڳ

رٽائرمينٽ ورتائين. فيروز کان هڪ دفعو پڇيم ته پاڻ ڇپائيءَ جو ڪم ڪيئن شروع ڪيائين.

”ماستري ملڻ کان اڳ.“ فيروز ٻڌايو، ”مون سال ڏيڍ حيدرآباد جي ميونسپالٽي ۾ ڪلارڪ ٿي ڪم ڪيو، جتي طارق اشرف تپيدار هو ۽ ساڻس دوستي ٿي وئي. اتان کان اسان سهڻي رسالي ۽ سهڻي پبليڪيشن جي ڪتابن جو ڪم گڏ گڏ شروع ڪيو. ڪجهه وقت کانپوءِ مون پنهنجو ادارو (نيو فيلڊس نالي) شروع ڪيو.“

فيروز جي فئملي سنڌ جي پڙهيل ڳڙهيل فئملين ما ن هڪ آهي، جنهن جو تدريس جهڙي نيڪ ڪم سان گهٽو واسطو رهيو آهي. هي پاڻ ۾ ڇهه پائر ۽ چار پيٽون آهن. وڏو پاءُ نثار احمد وڪيل آهي، ٻيو نمبر ممتاز احمد گورنمينٽ ڪاليج حيدرآباد ۾ پروفيسر آهي. سڀ ۾ ننڍو پاءُ منور پڻ مهراڻ يونيورسٽي ۾ پڙهائي ٿو. فيروز جي والد صاحب ـ جناب محمد صالح کي هڪ ئي پاءُ ”چاچو الله بخش“ هو، جنهن جا فرزند: بشير احمد ۽ نظير ميمڻ پڻ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ پروفيسر رهي چڪا آهن. اڇڪلهه هو آمريڪا ۾ آهن.

فيروز جو هڪ پاءُ اقبال انشورنس ڪمپنيءَ ۾ آهي ۽ ڪانئس ٻه سال ڪن وڏو ۽ اسان جو همعمر انور ميمڻ مرچنٽ نيوي ۾ آهي. جڏهن اسان مئرين انجنيئرنگ جي تعليم چٽگانگ بنگلاديش (تن ڏينهن ۾ مشرقي پاڪستان) مان ونڊي رهيا هئاسين ته هي (انور اهائي تعليم يوگوسلاويا جي هڪ اهڙي اڪيڊميءَ مان ونڊي رهيو هو. ڪجهه سالن پڇاڻان اسان جو جهاز يوگوسلاويا جي شهر رائيڪا پهتو ته اتي ساڻس ملاقات ٿي، جنهن شهر مان هن شادي پڻ ڪئي آهي. اڇڪلهه جرمنيءَ ۾ Shore Job ڪري ٿو. مون کي ان وقت اها خبر نه هئي ته هو فيروز جو پاءُ آهي. ڪيترائي سال گذرڻ بعد هڪ ڏينهن فيروز ٻڌايو ته جنهن انور جو ذڪر مون هڪ سفرنامي ۾ ڪيو آهي، اهو هن جو وڏو پاءُ آهي. هڪ ٻيو انور ميمڻ چاچي فقير محمد (بسوءَ) جو پٽ، جيڪو منهنجو ستين ڪلاس کان انٽر تائين ڪئدٽ ڪاليج ۾ ڪلاس ميٽ رهيو ۽ هاڻ ڪافي عرصي کان ڪئناڊا ۾ settled آهي، پاڻ فيروز جو مائٽ ۽ پاڙيسري آهي. هڪ دفعي جناح اسپتال جي مشهور ڊينٽل سرجن پروفيسر مشتاق ميمڻ منهنجي ڏندن جي چيڪ اپ ڪندي چيو ته تنهنجا ڪتاب جيڪو ڇپي ٿو اهو منهنجو مامو آهي. فيروز کي چيم ته هو مونکان ٻه وڏو آهي ان جو تون ڪيئن مامو ٿئين؟

”ان ڪري جو آئون سڀ ۾ ننڍو آهيان ۽ منهنجيون پيٽيون سڀ ۾ وڏيون آهن.“

فيروز جي هڪ بي پيٽ ـ حسن علي ميمڻ صاحب جي گهر واري آهي، جنهن جو هيرآباد حيدرآباد ۾ پراٽو ڊئري فارم (ڪير مڪٽ) جو بزنس آهي. سندس وڏي ڏيءَ حاجاڻيءَ جو گهوٽ اسان جو دوست ۽ ڪونائي ڊاڪٽر احمد علي قريشي آهي. سندس شادي ٽيهه سال کن اڳ ٿي، جنهن ۾ فيروز منهنجي پرسان وينو هو پر نه مون پچيومانس ۽ نه پاڻ ٻڌائين تہ ڪنوار سندس پاٽيجي آهي. ٻہ سال کن اڳ ڊاڪٽر احمد علي حاجاڻيءَ جي وڏي ڏيءَ انجنيئر خديجا (رومانا) جي شاديءَ تي فيروز پنهنجي مائٽي ٻڌائي تہ مونکي تعجب لڳو تہ واقعي دنيا ننڍڙي آهي. فيروز جو هڪ ٻيو پيٽويو نجم ميمڻ آهي، جيڪو سئي گئس ۾ چيف انجنيئر آهي.

انتساب لکندي هي فيروز جي ويجهن مائٽن جو ذڪر آئون پاڻ کڻي وينو آهيان نہ تہ فيروز ڪڏهن بہ پنهنجن مائٽن يا دوستن ذريعي ٻين کي متاثر ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي هوندي. سنو يا خراب جيڪي ڪجهہ هو پاڻ آهي ان جي بنياد تي هو پنهنجي سڃاڻپ قائم رکڻ چاهي ٿو ۽ ان ۾ ئي هن جي greatness (عظمت) آهي. پاڻ هر قسم جي شو (Show) شا کان پري رهندو اچي. هو سادگي واري زندگي ۽ حقيقت جي دنيا ۾ ئي رهڻ چاهي ٿو.

فيروز جي 20 مئي 1979ع تي رضوانا سان شادي ٿي. کيس چار ڌيئرون: شاداب، انيکا، سمبلا ۽ رمشا ۽ هڪ پٽ مستفيض آهي.

فيروز کي سگا طرفان بهترين چپائيءَ جا ٻہ دفعا انعام ملي چکا آهن. هڪ دفعو شيلڊ ۽ ٻيو دفعو گولڊ ميڊل.

الطاف شيخ

نومبر 1998ع

هن نئين چاپي لاءِ

هن سفرنامي (جت جر وهي ٿو جال) کي وڌيڪ سمجهڻ خاطر پڙهندڙن لاءِ ڪجهه ڳالهيون هتي شروعات ۾ لکڻ ضروري سمجهان ٿو.

پاڻيءَ جي جهاز کي هلائڻ لاءِ به ڏريون اهم آهن: نيويگيٽر ۽ مئرين انجنيئر. (جهاز جي مشين کي سمجهڻ، هلائڻ ۽ ضرورت وقت صحيح ڪرڻ واري انجنيئر کي "مئرين انجنيئر" سڏجي ٿو.) جيئن ته پاڻيءَ جو جهاز لڳاتار هلائڻو پوي ٿو ـ ڏينهن رات چوويهه ئي ڪلاڪ ۽ هفتي جا ست ڏينهن. (۽ ڪڏهن منزل پري آهي، جيئن ڪوالالمپور کان ڪئناڊا جي ڏورانهين بندرگاهه تائين پهچڻ ۾ مهيني کان به مٿي لڳيو وڃي). ان ڪري پاڻيءَ جي جهاز کي هلائڻ لاءِ هڪ بدران ڇهه ست مئرين انجنيئر اوترائي نيويگيٽر ٿين ٿا، جيئن وار وٽيءَ تي هڪڙا جهاز کي هلائن ته ٻيا سامان ۽ مشينري جي نگهباني ۽ مرمت ڪن ته ٽيا آرام ڪري ونن. (ٻين لفظن ۾ سمنڊ تي هلندڙ ڪنهن به جهاز تي ڏينهن رات ٽئي ئي ڪونه. چاهي صبح هجي، شام هجي، يا آڌي رات! ڪي ڏيوٽي ڪندي نظر ايندا ته ڪي آرامي هوندا). اڇڪلهه جي مادرن ۽ آٽوميٽڪ جهازن کي هلائڻ لاءِ ڪجهه گهٽ ماڻهن جي ضرورت آهي.

انهن نيويگيٽرن (جن کي ڊيڪ آفيسر به سڏجي ٿو) ۽ مئرين انجنيئرن جي تعليم لاءِ جيڪو ادارو آهي، ان کي "مئرين اڪيڊمي" سڏجي ٿو. اڇڪلهه دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾. ان قسم جون اڪيڊميون آهن. سريلنڪا، ايران، سنگاپور ۽ مصر ۾ ته آهن پر ويندي فجي ۽ پاپانيوگني جهڙن ٻيٽن تي به آهن جن ملڪن کي نه پنهنجي جهازران ڪمپني آهي ۽ نه وري جهاز. هو ٻين ملڪن جي جهازن لاءِ پنهنجا نوجوان تيار ڪن ٿا ۽ غير ملڪي ناڻو ڪمائين ٿا.

1960ع تائين ايشيا ڪنڊ ۾ هن قسم جي مئرين اڪيڊمي فقط روس ۾ هئي ۽ پي بمبئي (هندستان) ۾. جپان ۾ به نه هئي. ان بعد 1962ع ۾ چٽگانگ (بنگلاديش) جي پرسان هڪ ٻيٽ "بطديا" تي ڪلي ۽ هر سال مشرقي ۽ مغربي پاڪستان مان انٽر سائنس (مئٽس) پاس ڪيل اميدوارن مان پنجاهه ڪن هن اڪيڊميءَ لاءِ چونديا ويا ٿي، جن مان اڌ شاگرد مئرين انجيئرنگ برانچ لاءِ ۽ اڌ ناٽيڪل (Navigation) برانچ لاءِ. انٽر ڪرڻ بعد 1963ع جي شروعات ۾ آئون به هن اڪيڊمي ۾ مئرين انجنيئرنگ ڪئڊٽ جي حيثيت سان چونديو ويو هوس. 1971ع ڪانپوءِ پاڪستان لاءِ نئين اڪيڊمي ڪراچيءَ ۾ هاڪس بي ڏي ويندڙ رستي تي هڪ ڪوٺ "ماريپور" ۾ ٺهي. 1975ع ڌاري ملائيشيا، سنگاپور،

سريلنڪا ۽ ايران جهڙن ملڪن پاڻيءَ جا جهاز ورتا، جن کي شروع ۾ اسان پاڪستاني هلائيندا هئاسين ۽ پنهنجن ملڪن جا ماڻهو تيار ڪرڻ لاءِ هنن پنهنجا نوجوان هندستان، بنگلاديش ۽ پاڪستان جي مئرين اڪيڈمين ۾ موڪليا. پر پوءِ جيئن جيئن ڪين وڌيڪ آفيسرن جي ضرورت پوندي ويئي، تيئن تيئن هر ملڪ پنهنجي مئرين (يا مئريٽائيم) نالي اڪيڈمي کولڻ شروع ڪئي. ايران پنهنجي اڪيڈمي "چابهار" نالي بندرگاهه ۾ کولي ۽ اها اڪيڈمي اتي جي بلوچستان يونيورسٽي سان لاڳاپيل آهي. عربن شارجا ۾ کولي ته مصرين السڪندريا ۾. ملائيشيا جي هڪ پراڻي شهر ۽ بندرگاهه ملاڪا ۾ جهاز جي خلاصين لاءِ هڪ اسڪول اڳهين هو، اتي هنن 1982ع ڌاري مئرين اڪيڈمي کولي جنهن لاءِ هنن کي پڙهائڻ وارن جي ضرورت هئي. ان لاءِ ملائيشيا حڪومت دنيا جي مختلف ملڪن ۾ اشتهار ڏنا ته جهازن جا ڪئپٽن يا چيف انجنيئر جيڪڏهن پڙهائڻ چاهين ته هن اڪيڈمي ۾ نوڪريءَ لاءِ درخواست موڪلين. آئون جهاز جو چيف انجنيئر ٿي چڪو هوس ۽ مونکي ماستريءَ جو شوق هو ۽ ڪجهه عرصي کان ڪراچيءَ جي PNSC مئرين ڪاليج ۾ "Post Sea" وارن کي پڙهائي رهيو هوس.

جهاز جي آفيسرن کي ڪناري جي نوڪري جهاز جو ڪئپٽن يا چيف انجنيئر ٿيڻ بعد ملي ٿي. ملائيشيا جي هن مئرين اڪيڈمي ۾ "مئرين انجنيئرنگ" جا سبجيڪٽ پڙهائڻ لاءِ مون کي پڻ چونڊيو ويو. مون کان علاوه پاڪستان مان هڪ ٻيو چيف انجنيئر مرحوم آصف غيور هو ۽ ناٽيڪل برانچ لاءِ درٻيلي جو ڪئپٽن احمد حسين مخدوم ۽ لاهور جو ڪئپٽن ذوالفقار عباسي چونڊيو ويو هو. ڪئپٽن ذوالفقار سان منهنجي ملائيشيا ۾ واقفيت ٿي، باقي چيف انجنيئر آصف ۽ ڪئپٽن مخدوم سان پهرين ڪاليج ۾ ۽ پوءِ اڪيڈمي جي ڏينهن کان جاڙ سجاڙ هئي. سندن تفصيلي احوال ملائيشيا ۽ سنگاپور بابت سفرنامن: "مڪلي کان ملاڪا"، "سنگاپور ويندي ويندي" ۾ اچي چڪو آهي. سال سوا بعد ٿي ٻيا ڪئپٽن پاڪستان کان آيا. ڪئپٽن سيد محمد سليم، ڪئپٽن عرفان فاروقي (جنهن جي زال ڊاڪٽر نرگس قاضي پاٽ/دادو جي قاضي فئملي مان آهي) ۽ ڪئپٽن عثمان. اسان پاڪستانين کان علاوه ٻيا انڊيا، برما، انڊونيشيا، سنگاپور ، انگلينڊ وغيره جا هئا. هڪ سک ڪئپٽن سردار تيجپال سنگهه سوڍي پڻ هو.

ملائيشيا جي هيءَ اڪيڈمي ملاڪا شهر کان چاليهه ڪلوميٽر ڪن اتر ۾ ۽ سؤ ڪلوميٽر ڪن ڪوالالمپور کان ڏکڻ ۾ سمنڊ جي ڪناري تي آهي. اسان Expatriates (نوڪريءَ لاءِ آيل ڌارين ملڪن جي ماڻهن) لاءِ رهائش اڪيڈمي ڪئمپس ۾ ئي هئي. موڪل جي ڏينهن تي خريداري يا چڪر لاءِ ملاڪا شهر ويندا هئاسين. گهٽا ڏينهن

موڪل تي ڪوالالمپور ۽ ملائيشيا جي ٻين شهرن: جوهوربارو، اپوح، پينانگ، شاهه عالم وغيره گهمڻ لاءِ هليا ويندا هئاسين يا وري پر وارن ملڪن: سنگاپور، ٿائيلنڊ يا انڊونيشيا ويندا هئاسين. انڊونيشيا سمنڊ رستي باقي ٿائلنڊ ۽ سنگاپور باءِ روڊ يا ريل گاڏيءَ ۾ وڃڻ ٿيندو هو.

آئون ملاڪا ۾ 1990ع جي آخر تائين اٽڪل اٺ سال ڪن يڪا رهيس. ان وچ ۾ فقط هڪ دفعو 1987ع ۾ ڳوٺ (پاڪستان) اچڻ جي ڪجهه هفتا موڪل ملي هئي. باقي ويجهڙائيءَ وارن شهرن ۽ ملڪن ۾ هر وقت چڪر لڳندا رهيا ٿي. هن ڪتاب ۾ گهٽو تڻو احوال ملائيشيا جي ٻن اهم شهرن: ڪوالالمپور ۽ پينانگ جو آهي.

ملائيشيا ۽ انڊونيشيا جي ملڪن ۾ ڪٽي گرم مسالو ٿئي ٿو، جنهن ڪارڻ ڏارين ملڪن جا ـ خاص ڪري چين، عرب، ننڍي ڪنڊ ۽ يورپ جا ماڻهو آيا ۽ هي ملڪ مشهور ٿيا پر حقيقت ۾ هنن ملڪن جي مشهوري ۽ اهميت کين سندن جاگرافيائي حالتن ڪري ملي. اهي ساڳيا ملڪ هڪ ٻئي جي ويجهو هجڻ بدران جيڪڏهن پري ڏار ڏار ڪٽي وچ سمنڊ ۾ هجن ها تہ سندن جاڻ ۽ مڻ پاپانيوگني جهڙو يا وڏ ۾ وڏ فلپين جيترو هجي ها. ڪو ڪم سانگي ئي اچي نڪري ها باقي هلي ملي نہ اچي ها.

ملائيشيا ۽ انڊونيشيا ڪان پهرين هندي وڏو سمنڊ آهي، جنهن جو ٻہ خوفناڪ حصو خليج بنگال آهي ۽ ٻئي پاسي ڏکڻ چيني سمنڊ آهي. اهو سمنڊ ٻہ سال جو وڏو حصو بگڙيل ئي ملي ٿو. اهي سمنڊ ڪرندي غريب جهازين ۽ جهاز جو سر رليو ٿو وڃي. طوفان ۽ ساموندي چوليون اڃ جي مادرن جهاز ۽ ان جي هلائيندڙ کي ٻہ بيزار ڪريو رکن، پراٽي زماني ۾ تہ اهي سمنڊ ٽپڻ نئين حياتي ماڻڻ هوندو هو. اهڙيءَ حالت ۾ ملاڪا نار ۾ پهچڻ سان فرحت اچيو وڃي. "ملاڪا نار" انڊونيشيا ۽ ملائيشيا جي وچ واري ساموندي گهٽي آهي. ملائيشيا سان انڊونيشيا جا ٻيٽ (جاوا، سماترا، بالي وغيره) نہ مليل آهن ۽ نہ گهٽو پري آهن. ٻن وڏن سمنڊن جي وچ ۾ ملاڪا نار (Malacca Strait) جڙ هڪ گهٽي ٿي، جنهن ۾ پهچڻ سان چولين ۽ طوفانن جو اثر ختم ٿيو وڃي ۽ سنگاپور تائين ڏينهن ٻن جو سفر آرام سان گذري ٿو. ملاڪا نار ۾ جهاز جهڙو تالاب ۾ پيو هلي. اڃ ٻہ ملاڪا نار جو هي سفر هندي وڏي سمنڊ جي هفتي جي سفر جو ٽڪ ٻيجيو ڇڏي ۽ اڳتي چيني سمنڊ لتاڙڻ جو حوصلو ۽ همت ڏئي ٿو. سو هيءَ ملاڪا نار نہ فقط اڃ جي جهازين لاءِ اهم آهي پر اڳئين زماني جي جهازين لاءِ اڃ کان ٻہ وڌيڪ اهم هئي. هو چين کان هندستان ۽ عرب ملڪن ڏي ويندي يا يورپ جا جهازي چين ڏي ايندي هن نار مان لنگهيا ٿي. پوءِ کي ساڃي پاسي انڊونيشيا جي ڪنهن بندرگاهه ۾ تہ کي ڪابي پاسي ملائيشيا جي ڪنهن بندرگاهه ۾ لنگر ڪيرائي ڏينهن جا ڏينهن بلڪ مهينا

ترسيا ٿي، جيسين موسم بدلجي ۽ هوا جي رُخ قرڻ مان فائدو وٺي سڙهن وارا ٻيڙا هلي سگهن. انهيءَ ترسڻ واري پيرڊ ۾ هنن پنهنجي جهازن کي رسيل نقصان جي مرمت ڪئي ٿي. ٽڪ پگو ٿي. ڪيترن ته اڳتي وڃڻ بدران اتي ئي ٻي ڏر کي سامان وڪڻي ڏنو ٿي، جيڪا Transshipment اڄ به هن پاسي عام آهي. ڪيترن عربن، بنگالين، گجراتين، ملبارين ۽ چينين ته هتي گهر وٺي رهائش شروع ڪئي، پوءِ هِتي ئي شاديون مرادیون ڪيائون يا پنهنجي وطن مان پرٽجي وري موٽي آيا. انهن جا نهرايل مندر، مسجدون، پگوڊا ۽ ٽڪاٽا اڄا تائين قائم رکيا ويا آهن.

اڳتي هلي جڏهن ڪل جا جهاز نڪتا ته ڊچن، پورچوگالين، انگريزن، فرينچن پنهنجي طاقت وڌائڻ لاءِ ملائيشيا ۽ انڊونيشيا تي قبضو ڪيو. هنن کي مسالن هڪ طرف موهيو ته ٻئي طرف ملاڪا نار جي ماڻي سمنڊ ڪري سندن هتي پهچڻ سولو هو ۽ هنن ملڪن کي قبضي ۾ ڪرڻ ڪانپوءِ هتان لنگهندڙ هر ملڪ جي جهاز کي اڪ ۾ رکڻ ۽ پنهنجي ڳالهه مجرائڻ سولو ڪم ٿي پيو.

ڪوالالمپور شهر سمنڊ جي ڪناري تي نه آهي. ان ڪري پراڻن ڏينهن ۾ ڪوالالمپور ڪجهه به نه هو. پينانگ، ڪلانگ اهم شهر ۽ بندرگاهه هئا. اڄ کان ڏيڍ سؤ ڪن سال اڳ (1850ع ڌاري) هن هنڌ تي جتي هاڻ ڪوالالمپور آهي، ٽين جون ڪاٽيون مليون ۽ راجا عبدالله ۽ راجا جمعت جهڙن ملئي سردارن چينين کي گهرائي کوٽائي شروع ڪئي ۽ ماڻهو جهوپڙيون ناهي رهڻ لڳا. هي اهو هنڌ هو جِتي هتي جي ڪلانگ ۽ گومباڪ ندیون اچيو ملن ٿيون. ٽين جي کوٽائي ۽ وڪري ڪري اوسي پاسي جي ملڪن جا غريب پورهئي لاءِ هتي اڇڻ لڳا ـ خاص ڪري چين ملڪ کان. نالي ماتر سلطان راجا هتي جا ملئي مسلمان هئا پر مٿانهون هٿ انگريزن جو هو، جن سڄي ملائيشيا مان ڊچن ۽ پورچوگالين کي موڪل ڪرائي ڇڏي هئي. پورچوگالي مٿي مڪائو کان وڃي نڪتا، باقي انڊونيشيا کي ڊچ چهٽيا رهيا، تان جو سوڪارنوءَ انڊونيشيا کي آزادي ڏياري ۽ هيڏانهن تنڪو عبدالرحمان ملائيشيا کي انگريزن کان جان ڇڏرائي.

انگريزن جي هڪ ڳالهه تعريف جوڳي آهي ته جنهن به ملڪ تي قبضو ڪيائون ٿي ان تي ٻين يورپي ملڪن جي حڪومتن وانگر قرلڻ ضرور ڪيائون ٿي پر ساڳي وقت ان ملڪ کي ناهڻ جي به ڪوشش ڪيائون ٿي. ملائيشيا ۾ انگريزن رستا ۽ اسڪول ناهيا، اسپتالون ۽ ريلوي اسٽيشنون ناهيائون. تار ٽپال ۽ پوليس کان وٺي عدالتن جو نظام ڏنائون. ملائيشيا ۾ جيئن ئي ٽين ايجاد ٿيو ته ان کم لاءِ چين مان چيني ماڻهو گهرايا ويا. ربڙ جي پوک لاءِ ڏکڻ هندستان کان ماڻهو آندا ويا، جيڪي سخت گرمي ۽

مينهوڳيءَ ۾ گهاٽن بيلن ۾ ڪم ڪري سگهن ٿا. واپار وڙي ۽ دڪاندارن لاءِ انگريزن سنڌي هندن ۽ گجراتين جي همت افزائي ڪئي. پوليس، چوڪيداري ۽ فوج لاءِ پناڻ، پنجابي ۽ گوڪا آيا. اڄ به ملائيشيا ۾ اصلي ملئي مسلمانن کان وڌيڪ نه ته اوترائي چين ۽ ننڍي کنڊ جا ماڻهو رهن ٿا، جن مان ڪجهه ته صدين کان ٿورا ٿورا ٿي آيا پر گهٽا ٽٽا گاڏن جي حساب سان انگريزن جي دور ۾ آيا. ملائيشيا ۾ ٽي ڇٽيون چپاٽيون قومون رهن ٿيون: هڪ "ملئي" (جيڪي سڀ مسلمان آهن) ۽ بوميپترا ـ يعني ڌرتيءَ جا پٽ سڏجن ٿا. بي قوم "چيني" سڏجي ٿي، جيڪي گهڻي ڀاڱي ٻڌ آهن. ڪجهه عيسائي ۽ لامذهب آهن. هنن جون ڪوڙ زبانون آهن. ڇو ته هو چين جي هڪ صوبي بدران مختلف صوبن مان ملائيشيا ۾ آيا. چينين جون خاص زبانون ڪنٽونيز، مندارن، هڪا، ٽيوچو وغيره آهن. اهوئي سبب آهي جو چيني پاڻ ۾ ملڻ وقت ملئي يا انگريزي ڳالهائين ٿا جو هڪڙن چينين کي بين چينين جي چيني زبان سمجهه ۾ نٿي اچي. ٽين قوم "انڊين" سڏجي ٿي، جنهن ۾ تامل، مدراسي، گجراتي، ملباري، سک، هندو سنڌي، ويندي اهي پنجابي ۽ پناڻ اچي وڃن ٿا، جن جا ورهاڱي بعد مٽ مائٽ هاڻ پاڪستان ۾ آهن، ۽ گورکا ۽ بنگالي پڻ اچي وڃن ٿا.

انگريزن 1947ع ۾ ننڍي کنڊ کي ڇڏيو ۽ 31 آگسٽ 1963ع تي ملائيشيا کي آزادي ڏني. سندس پهريون وزير اعظم تنکو عبدالرحمان ٿيو، جيکو ملائيشيا جي وڏي سياسي پارٽي "يونائيٽيڊ ملئيز نئشنل آرگنائيزيشن" (UMNO) جو ليڈر هو. ان بعد تن عبدالرزاق پرائيم منسٽر ٿيو. بنهي وڏي تدبر ۽ عقلمنديءَ کان ڪم ونی علائقائي جهيڑا ختم ڪرايا. ڪميونسٽ عناصر کي قابوءَ ۾ رکيو. چيني آبادييءَ جي بي چيني دور ڪئي. سنگاپورر جي علحدگي ۽ انڊونيشيا سان اختلافات ختم ڪرايا ۽ ان سان گڏوگڏ ملئي قوميت جي تصور کي حقيقت جي شڪل ڏني. ان تاريخي پس منظر ۾ 1981ع ۾ مهاتيرمحمد جوان ۽ جوش واري قائد جي صورت ۾ ملائيشيا جي سياسي افق تي نمودار ٿيو ۽ سترهن سال گذرڻ بعد به حڪومت جون واڳون هن جي هٿن ۾ آهن. مهاتير جي ان ڏگهي حڪومت ۾ ملائيشيا تمام گهڻي ترقي ڪئي. ڪليل مارڪيٽ هجڻ ڪري ماڻهو هتي گهڻي پئماني تي پئسو سيڙائڻ لڳا. چوڌاري ڪارخانا کلي ويا. امن امان ۽ قاعدي قانون جو معيار سخت ڪيو ويو. نتيجي ۾ ٿوري ئي عرصي ۾ ملائيشيا جو سڪو رنگٽ (ڊالر) دنيا جي مضبوط ترين ڪرنسين ۾ شمار ٿيڻ لڳو. ربڙ، تيل ۽ پام آئل مان به خوب پئسو اچڻ لڳو. ڏسندي ئي ڏسندي هي ملڪ يورپ جي سراواڪ ملڪن جهڙو ٿيڻ لڳو. صاف ستڙو. ماڊرن ۽ سهولتن وارو. دنيا جي وڏي ۾ وڏي عمارت جاڙا ٽاور (Petronas Twin Towers) ملائيشيا جي ترقيءَ جو ڏيک ڏئي ٿي. گذريل

سال کان نہ فقط ملائيشيا پر پر وارا ملک انڊونيشيا، ٿائلنڊ وغيره اقتصادي بهران ۾ اچي ويا. آهن _ ڏسندي ئي ڏسندي سياسي مسئلا ٻه وڏي ويا آهن، جن هڻي انڊونيشيا جي سهارتو جهڙي کي ڌاهي رکيو، جيکو گذريل پنجٽيهه سالن کان لڳ سردار بنيو وينو هو. ملائيشيا ۾ مهاتير جي جانشين نائب صدر انور ابراهيم جي گهوٽالي سڄي ملک کي لوڏي رکيو آهي ۽ هک ملک کي ترقيءَ جي اوچائين کي چهي ائين ڪرندو ڏسي ڏک ٿئي ٿو.

آزاديءَ کان اڳ ملائيشيا "ملايا" سڏي ويندي هئي. اڄ جي ملائِشيا ۾ تيرهن رياستون آهن، جن مان يارهن: جوهور، ملاڪا، پهانگ، سلينگور، پيراڪ، پينانگ، پرلس، ترنگانو، ڪيداح، نينگري سيمبيلان ۽ ڪئانتان "ويسٽ ملائيشيا" سڏجي ٿو ۽ ٿائلنڊ ۽ سنگاپور جي وچ ۾ آهي. باقي ٻه رياستون: صباح ۽ سرواڪ بورنيو ٻيٽ تي برونائي پرسان آهن. اهي ٻه رياستون "ايسٽ ملائيشيا" سڏجي ٿي.

ملائيشيا جي تيرهن رياستن مان نون جو والي وارث اتي جو سلطان آهي. انهن نون سلطانن مان واري وٽيءَ تي هک هک پنجن سالن لاءِ سڄي ملائيشيا جو بادشاهه ٿي رهي ٿو. باقي چئن رياستن: ملاڪا، پينانگ، صباح ۽ سراواڪ جو حاڪم گورنر ٿئي، جنهن کي ملک جو بادشاهه مقرر ڪري ٿو. بهرحال سلطان ۽ گورنر فقط نالي جا "هيڊ" ٿين. ملک ۾ باقاعدي اليڪشنون ٿين ۽ ملک جو انتظامي ڪاروبار وزير اعظم هلائي (جيکو ملئي زبان ۾ پرڌان منتري سڏجي ٿو.) ۽ رياستن جو چيف منسٽر ـ جيئن پاڻ وٽ صوبن ۾ آهي. (چيف منسٽر کي ملئي زبان ۾ "مينتري بيسار" سڏين.)

مختلف رياستن جي سلطانن جي ٻارن جي پاڻ ۾ شادي ٿيڻ ڪري پاڻ ۾ مٽي مائٽي ٻه آهي تہ ڪڏهن ڪڏهن سندن هک ٻئي سان تلخيون ٻه لڳيون رهن ٿيون. گهٽي ٻئسي ۽ پاور ڪري سندن ڪجهه ڪجهه ٻارن جو رجحان عياشي ڏي ٻه آهي پر گهٽي ياڳي سيني سلطانن جا مٽ مائٽ ۽ ٻار اعليٰ تعليم يافتہ آهن. واپار ۽ ڏنڊي ڏاڙيءَ ۾ ماهر آهن ـ بقول هک يورپين جي تہ ملائيشيا جي هنن سلطانن جي سلطاني هلي وڃي تہ ٻه هنن کي پرواهه نہ رهندي، جو هو پڙهيل ڳڙهيل هجڻ کان علاوه عام ماڻهوءَ وانگر روزگار ڪمائي ڄاڻن ٿا. سندن ملائيشيا ۾ توڙي ملائيشيا کان ٻاهر وڏيون نوڪريون، واپار ۽ فئڪٽريون آهن، جيکي هنن ڪرمار ڪري نہ پر محنت مزدوري ڪري، ٻئسي کي صحيح طرح Invest ڪري، ان فيلڊ جي چگيءَ طرح ڄاڻ ۽ سکيا ونئي حاصل ڪيون آهن.

ملائيشيا جي هنن سلطانن (جن مان هر هڪ واري تي سڄي ملڪ جو بادشاهه ٿئي ٿو)، جي شان شوڪت، مال دولت کي ڏسجي ته اسان جا پير، مير، وڏيرا، چوڌري ڪجهه به نه آهن. هي جي چاهين ته سندن ست پيڑهيون بنا محنت جي گهر وينِي ويهي کائين پر مون کيترن جي گهرو زندگيءَ جو جائزو ورتو آهي ته تعجب ٿو لڳي ته هو پنهنجن ٻارن کي عيش ۽ آرام جي زندگي گذارڻ جي ترغيب ڏيڻ بدران هنن کي عام ٻارن کان به وڌيڪ تعليم ۽ تربيت ڏين ٿا. کين مشڪل زندگي گذارڻ جي سکيا ڏين ٿا ۽ نه فقط پٽ ٻارن کي پر ڏيئرن کي پڻ. نماز روزي (مذهبي ڪمن) سان گڏ مغربي تعليم، راندين روندين، ڪسرت ڪرڻ لاءِ ترجيح ڏين ٿا. هنن جو ڏينهن فجر نماز کان شروع ٿئي ٿو ته رات وجيو ٿئي. هڪ مولوي پڑهايو وجي ته انگريزيءَ جو ٽيچر يا راندين جو کوچ ڪجهه نه ڪجهه سيکارڻ لاءِ اچي ٿو. اهڙيءَ طرح هنن جا ٻار سڄو ڏينهن پڙهائي، علم ۽ هنر سکڻ ۾ بين اهڙن ڪمن ۾ مشغول رهن ٿا جن سان سندن ذهني توڙي جسماني صحت صحيح رهي ٿي. ملڪ جي قاعدي قانون جي نه فقط عام ماڻهو پر حاڪم ۽ سلطان به عزت ڪن ٿا ـ جنهن جا مثال اسان جهڙن ماڻهن لاءِ حيرت ۾ وجهندڙ آهن. بلڪ اسان کي هتي جي ماڻهن ۽ حاڪمن جون ڳالهيون ٻڌي غيرت ۽ شرم اچڻ کپي ۽ هنن جون هي سنيون ڳالهيون سکي پنهنجي ملڪ جو نالو روشن ڪرڻ کپي.

هڪ رياست جي سلطان جي پٽ شهر ۾ گاڏي تيز رفتاريءَ سان هلائي. پوليس سندس چالان هڪ طرف ڪيو ۽ پيءُ کي خبر پيئي ته هن ماڻهن اڳيان پٽ کي ٺڪ وهائي ڪڍي ته اهڙي ٽرڙپائي چو ڪئي! ۽ اسان وٽ ـ؟ اسان وٽ وڏ ماڻهپي ئي اهڙي ٽرڙپائي ڪرڻ ۾ سمجهي وجي ٿي.

ملائيشيا ۾ غلط ڪم ڪرڻ تي هڪ چوڪرات پوليس وارو به توهان کي نه ڇڏيندو. باقي هونءَ ڪجهه پچڻ لاءِ يا ڪنهن مدد لاءِ پوليس جي اعليٰ عملدار سان ڳالهائيندائو ته هو توهان کي انگريزيءَ ۾ Sir يا ملئي ۾ انچڪ (جناب) ۽ تئان (عزت ماب) چئي مخاطب ٿيندو. هڪ پوليس جي ڊي ايس پي رئنڪ جي آفيسر کان ان جو سبب پڇيم ته وراڻيائين: "عوام ئي ته اسان جي باس آهي. ان جي ئي ته ڏنل ٽئڪس مان اسان کي پگهارون ملن ٿيون. ڏوهاريءَ کي ڇڏي باقي ماڻهو اسان لاءِ باعزت آهن ۽ انهن جي خدمت ڪرڻ اسان جو فرض آهي."

هڪ دفعي آئون پنهنجي آفيس جي اعليٰ عملدار داتڪ ڪئپٽن حمزه بن نور سان گڏ ملاڪا کان ڪوالالمپور ڪنهن سرڪاري ڪم سان سندس سرڪاري نشان واري مرسيڊيز ڪار ۾ وجي رهيو هوس. سندس ٽرڙو ڊرائيور کن کن هنڌن تان اجائي

سجائي اوورٽيڪ ڪندو رهيو. هڪ هنڌ پوليس جي نظر کان بچي نہ سگهيو ۽ پوليس واري موٽر سائيڪل تي کانئس اڳ نڪري اچي گاڏي جهلي. اسان وٽ ڪهڙو پوليس وارو ڪنهن سرڪاري گاڏي کي جهلي سگهندو سو به تڏهن جڏهن ڪو سرڪاري ڪامورو يا فوجي ان ۾ وينو هجي!

پوليس واري ڊرائيور کي گاڏيءَ مان لهڻ جو حڪم ڏيئي پاڻ ڏي سڏيو ۽ تيسين پاڻ چالان جي پرچي لکڻ لڳو. پوئين سيٽ تي منهنجي پر ۾ وينل ڪئپٽن حمزي ساڳي لهجي ۽ سڪون سان مون سان ڪنڊ ڳالهه جاري رکي، جيڪا هن پوليس واري جي پيچو ڪرڻ کان اڳ شروع ڪئي هئي. ڊرائيور گاڏي بيهاري پنهنجو لائسنس ڪٽي هيٺ لٿو ۽ پوليس واري ڏي ويو ته به اسانجو هي وڏو عملدار (ڪئپٽن حمزو) جيڪو نہ فقط هڪ وڏي درجي جو آفيسر آهي پر ملڪ جي بادشاهه جو پڻ خاص ماڻهو آهي، سو ساڳي Composed نموني سان ڳالهائيندو رهيو، جڏ کا ڳالهه ئي نہ ٿي هجي. آئون جنهن ملڪ جو ۽ جنهن ماحول کان واقف هن قسم جي هيءَ واردات ڏسي وائڙو ٿي ويس ۽ سندس ڳالهه ٻڌڻ بدران لوٽا ڦيرائي ڪڏهن ڊرائيور کي پيو ڏسان ته ڪڏهن پوليس واري کي. ساڳي وقت پنهنجي باس جي چهري کي پيو ڏسان ته هو ڪيئن ٿو React ڪري. اسان جي حساب سان ته هن کي ان ڳالهه کي پنهنجي بي عزتي سمجهي هڪ "خصيص" پوليس واري کي دٻ ڪيڻ کتي ٿي يا پنهنجي ڊرائيور کي ڪار بيهارڻ يا هيٺ لهڻ کان منع ڪرڻ کتو ٿي. پر هن اهڙي سڪون سان ڳالهه قائم رکي، جڏ اسان ڪنهن بي دنيا ۾ ته ڪٽي نہ پر بي ڪار ۾ هجون ۽ هيءَ واردات ڪنهن ٻئي ڪار جي ڊرائيور سان ٿي رهي هجي، جنهن سان اسان جو واسطو نہ هجي.

ٿوري دير بعد ڊرائيور پنهنجو "منهن" ۽ هٿ " ۾ چالان جي پرچي" لڙڪائي اچي ڪار ۾ وينو ته به اسان جي باس ڪانئس نہ پڇيو ته چا ٿيو. ڊرائيور ڪار هلائڻ کان اڳ پنهنجو بيلٽ ٻڌندي هيٺي آواز ۾ چيو:

"داتڪ! پوليس چالان ڪيو آهي"

"پوءِ؟" ڪئپٽن حمزي مون کي ٻڌائيندڙ ڳالهه کي جهلي ڊرائيور کي مخاطب ٿيو، "ڪار تيز هلائيندين ته چالان ته ضرور ٿيندو."

"سائين ڪجهه ڪريو، هڪ اڳ به ٿي چڪو آهي ۽ هاڻ باقي هڪ موقعو ٿو بچي."

(پڙهندڙ جي معلومات لاءِ: هتي ٿي دفعا ان قسم جا ڏوهه ڪرڻ تي ڊرائيونگ لائسنس ڪئنسل ٿيو وڃي.)

اسان جي صاحب پنهنجي صاحبي ۾ آڪڙ جو مظاهرو ڪري وچ ۾ ٽپڻ ۾ پوليس جي ڊيوٽيءَ ۾ رُخنو پيدا ڪرڻ بدران پنهنجي ڊرائيور کي چيو:

"ڏوهه ڪيو اٿئي تہ ان جي سزا تہ ضرور پوگهٽي پوندي."

هي اهو جملو آهي جيڪو ملائيشيا، سئيڊن، سعودي عرب ۽ جپان جهڙن ملڪن ۾ ـ جتي ماڻهو قانون جو خيال ۽ احترام ڪن ٿا، توهان کي پنهنجي دوست آفيسرن کان بہ ٻڌڻ ۾ ايندو. اهوئي سبب آهي جو هنڌن ملڪن ۾ ننڍو توڙي وڏو ڪنهن بہ قسم جو ڏوهه ڪندي ڏِجي ٿو، جوهن کي خبر آهي تہ ڏوهه بعد بچاءُ مشڪل آهي. ڏوهه ڪرڻ تي سزا ضرور ٿيندي ۽ ڪو بہ دوست يا مائٽ بچائي نٿو سگهي.

پوليس واري ڪتابڙي ۽ پين ڪيسي ۾ وجهي پنهنجي موٽر سائيڪل اسٽارٽ ڪئي ۽ اسان جي ڪار وٽ گهڙي ڪن ترسي اسان کي نئڙت سان چيو: "سائين مون کي افسوس آهي توهان جو وقت ضايع ٿيو پر آئون مجبور آهيان. ڊيوٽيءَ جو معاملوآهي." جواب ۾ اسان جي صاحب مرڪي سندس همٿ افزائي ڪئي. مون محسوس ڪيو تہ اسان جي ملڪ ۾ ڏوهه چو وڌي رهيا آهن؟ ڏوهاريءَ کي بچائي فخر محسوس ڪريون ٿا ۽ هنڌن ملڪن ۾ "ڏوهاري" کي نہ پر "ڏوهاريءَ کي جهلڻ واري" جي همت افزائي ڪري فخر محسوس ڪن ٿا.

ٿورو اڳتي هلي ڪئپٽن حمزي مون کي انگريزيءَ ۾ چيو:

"هي اسٽوپڊ ڊرائيور سمجي ٿو تہ صاحب گاڏيءَ ۾ وينو آهي تہ ڪيس هر ڳالهہ جو لائسنس ملي ويو ڇا؟ آئون پاڻ هيڏو آفيسر هوندي بہ ٽرئفڪ جي ڪنهن قانون جي پڇڙي نٿو ڪريان."

اها حقيقت آهي تہ اسان جو باس ڪئپٽن حمزو واقعي جڏهن پاڻ گاڏي هلائيندو آهي تہ آڏي رات بعد جڏهن رستن تي ٽرئفڪ نہ هوندي آهي تہ بہ گاڙهي سگنل تي بيهي رهندو آهي ۽ تيسين نہ هلندو آهي جيسين اهو سائو نہ ٿئي. هڪ دفعي اهڙي موقعي تي مون کلندي چيومانس:

"داتڪ! تيادا ڪيريٿا ڪيريٿا. بوليح جالان."

(رستا سنسان لڳا پيا آهن، سگنل کي هٽ ڪڏ ۾!)

"نہ يار!" هن وراٽيو ۽ انگريزيءَ جو هڪ قول ورجايو:

"law breaker is an accident maker."

سو انهن مثالن مان پڙهندڙ هنن ملڪن ۾ ماڻهن جي نفسيات، ڪلچر ۽ ترقيءَ جو اصل راز معلوم ڪري سگهي ٿو ـ يعني قاعدي قانون جي عزت ڪرڻ، ۽ قاعدو قانون نہ فقط غريب لاءِ پر امير ۽ حاڪم لاءِ پڻ آهي. ۽ سڀ کان وڌيڪ ان کان ٻيو ڪهڙو مثال ٿي سگهي ٿو ته هڪ سلطان (سندس پٽ يا مائٽ ٻہ نہ پر پاڻ خود) راند سيڪاريندڙ ڪوچ کي ٽڦڙ هنئي ته ان تي ٻہ ڪورٽ ڪيس هليو!

ملائيشيا جي هيءَ مئرين اڪيڊمي جنهن ۾ مون اٺ سال ڪن ڪم ڪيو، مغربي (ويسٽ) ملائيشيا ۾ آهي. ٿوري گهڻي چوري چڪاري يا ٻيا ڏوهہ ته ملائيشيا ۾ ضرور آهن پر گهڻي پاڻي امن آهي. ان ڪري ڏينهن جو توڙي رات جو ننڍا وڏا، ويندي نوجوان ڇوڪريون ۽ ڏاريان ٽوئرسٽ نہ فقط ملائيشيا جي هڪ شهر يا هڪ رياست کان ٻي رياست ۾ بس، ٽئڪسي ۽ ريل رستي ايندا ويندا رهن ٿا پر ملائيشيا جو ملڪ ٽپي هڪ پاسي ٿائلنڊ ته ٻئي پاسي سنگاپور کان وڃيو نڪرن.

ملاڪا ۾ رهندڙ اسين پاڪستاني ۽ ٻين ملڪن جا نوڪريون ڪندڙ پڻ موڪل مطابق ويجهن يا ڏورانهن شهرن جو سير ڪندا رهياسين ٿي. گهڻو ڪري سڀ جهازي هئاسين، ان ڪري ڪيترا دفعا اڳهين هتي پنهنجن جهازن ذريعي اچي چڪا هئاسين. ان ڪري هتي جي شهرن، بندرگاهن ۽ ساموندي گهٽ گهيڙن کان اڳ جا واقف هئاسين. آئون ٻہ ڪيترائي ڀيرا جهاز ذريعي ملائيشيا جي مختلف بندرگاهن ۾ اچي چڪو هوس. چين، جپان، هانگ ڪانگ، ڪوريا ويندي وقت ٻہ اهاڻي ٻاڻي ڪارگو ڪٽڻ لاءِ، جهاز جي مرمت لاءِ يا جهاز جي انجڻ لاءِ تيل پاڻي ڪٽڻ لاءِ ملائيشيا جا بندرگاهہ ۽ هتي جي ماحول، ماڻهن، موسم ۽ ويندي زبان کان ٿورو گهڻو اڳهين واقف هوس، ان ڪري جڏهن ٻہ موقعو مليو ٿي ته اڪيلي يا سنگت سان گهمڻ لاءِ نڪري پيس ٿي. ڏارئين ملڪ ۾ گهمڻ ڦرڻ جو مزو اجان ٻہ وڌيڪ رهي ٿو، جيڪڏهن توهان کي ان ملڪ جي زبان اچي وڃي، ان جو کاڌو پيتو پسند اچي وڃي ۽ مڪاني ماڻهن جي رسم رواج ۽ ڪلچر جي ڄاڻ ٿي وڃي. هونءَ ٻہ چوندا آهن ته جنهن ملڪ ۾وڃجي اتي جي ماڻهن جي زبان، مذهب ۽ ڪلچر جي عزت ڪجي.

جيسيتائين منهنجو ملائيشيا رهڻ ٿيو، تيسيتائين سنگاپور ۽ ٿائلنڊ وڃڻ لاءِ اسان پاڪستانين کي ويزا ونڊڻ جي ضرورت نہ پوندي هئي ۽ پوءِ آخري ڏينهن ۾ آهستي آهستي ٿي اسان ڏارين جي اچڻ وڃڻ تي ٿوريون گهڻيون سختيون شروع ٿي ويون ۽ هاڻ نہ فقط سنگاپور ۽ ٿائلنڊ پر ملائيشيا وڃڻ لاءِ ٻہ ويزا اڳواٽ پنهنجي ملڪ مان ونڊي پوي ٿي.

ملائيشيا، انڊونيشيا، سنگاپور، ٿائلنڊ وغيره هن صديءَ جي اڌ تائين ڪي امير ملڪ نه هئا. پئسي دولت ۾ به غريب هئا تہ ٽيڪنالاجيءَ ۾ به. انڊيا، پاڪستان جهڙا ملڪ هنن کان گهٽو اڳيرا هئا. پر پوءِ قدرت جي مٿن ڪجهہ مهرباني ٿي. ٽين ۽ تيل جهڙيون شيون کين ڏرتيءَ هيٺان تہ رٻڙ ۽ پام جون پوکون ڏرتيءَ مٿان ملي ويون. پر انهن سڀني ڳالهين کان وڌيڪ هنن ملڪن جي ترقيءَ ۾ هتي جي ماڻهن جو هٿ ۽ محنت آهي. وقتي کين ٿاٻا ايندا رهن ٿا پر هو وجن پيا اڳتي نڪرندا ـ هر فيلڊ، هر ڪم ۽ هر ڳالهہ ۾.

الطاف شيخ

14 نومبر 1998ع

ڪراچي

مهاڳ

سنڌيءَ ۾ چوندا آهن ”جيترا منهن اوتريون ڳالهيون“ سو ادب جي دنيا ۾ به ائين ٿيو آهي ۽ ٿيندو رهندو. ۽ ٿيڻ به کپي. ادب جي مختلف پهلوئن جي باري ۾ مختلف ڳالهيون چيون ۽ چپيون ويون آهن، پر انهيءَ حقيقت جي باوجود سيني کنڊن جا ليکڪ هڪڙيءَ ڳالهه تي متفق آهن ـ اها اِها آهي ته لکڻ واري جي پير ۾ جيسيتائين چڪر ناهي، ڄڻيءَ مٽان ڄڻي چڙهيل نه اٽس ۽ پنهنجي وت آهر رولڻا ڪري ڏکا ڪائي دنيا جا رنگ نٽو ڏسي تيسيتائين سندس لکڻيءَ ۾ ڀُلهو رس ۽ وس نٽو اچي، جنهن جي تخليق ۾ ضرورت آهي. بين لفظن ۾ ائين کڻي چئجي ته تخليقي توڙي تحقيقي ادب جون پاڙون پيرن جي نشانن ۽ ڦيٽن جي ليکن مان ڦٽي ٿيون نڪرن. تخليقي ادب جون سڀ صنفون اٽ سڏيءَ طرح سفرناما آهن. سفر پير به ڪندا آهن ۽ دل به ڪندي آهي.

انهن اٽ سڏيءَ طرح جي سفرنامن سان گڏوگڏ اڇڪلهه بين صنفن جي پيٺ ۾ سڏيءَ طرح لکيل ”سفرنامي“ جي پاپيولرٽي وڌيڪ ڏسڻ ۾ ٿي اچي ۽ بين الاقوامي سطح تي نظر ٿي اچي. دنيا جون وڏيون وڏيون اشاعتي ڪمپنيون اڇڪلهه جيترو سفرنامن، ڊائرين ۽ آتم ڪٿائن جي حاصل ڪرڻ پويان پيل آهن. اوترو بين صنفن پويان نه آهن. اها حقيقت ڪٿلاگن مان پڌري پٽ نظر ٿي اچي.

انهيءَ ۾ ڪو شڪ ناهي ته سنڌيءَ ۾ الطاف شيخ جي سفرنامن کان اڳ به ۽ پوءِ به سنا سنا سفرناما لکيا ويا آهن پر سفرنامي جي صنف کي عوامي سطح تي مقبول بنائڻ ۾ الطاف جو وڏو هٿ رهيو آهي. ۽ امر جليل جي افسانن وانگيان انگريزي چوٽيءَ موجب تازن ۽ گرم ڪيڪن وانگر وڪاڻا آهن. يا ائين کڻي چئجي ته هٽو هٿ ڪجاڻان آهن. ۽ عام ماڻهوءَ اڳيان پرديس جا ڪيئي معاملا ۽ مامرا سامهون آيا آهن. هوم سڪنيس جي مريض سنڌين کي ملڪ مان چڪي ٻاهر ڪڍڻ ۾ الطاف جي اکرن جو به وڏو هٿ رهيو آهي.

الطاف جي اڳين سفرنامن ۽ تازن سفرنامن ۾ فرق رڳو اهو رهجي ويو آهي ته اڳي الطاف جي ڄڻي ڄڻيءَ مٽان چڙهيل ٻُڌي ۽ هو پاڻ سان گڏ

پڑهندڙن کي به آواره گرديءَ ۾ وجهيو وينو هو ۽ هاڻي ملائيشيا ۾ ڪپ کوڙي ويهي رهيو آهي ۽ اتان جون ئي ڳالهيون پيو ٻڌائي. هڪڙي ڪري مشاهدي جي لحاظ کان بهتر آهي ته هڪڙي ئي ملڪ کي ويهي غور سان ڏسي، پوءِ لکجي. اها بهتري سندس هن ڪتاب "جت جر وهي ٿو جال" ۾ به نظر ٿي اچي.

مون الطاف جا سڀ سفرناما پڙهيا آهن ۽ پڙهندو اچان. انهيءَ ڪري کيس دعا ٿو ڪريان يا پر ٿ ٿو هٽان ته کيس هاڻي ملائيشيا مان بدلي ڪري ڪنهن ٻئي ڏورانهين ملڪ ڏانهن موڪليو وڃي ته جيئن ٻين ملڪن جون ڳالهيون پڙهي سگهون.

عبدالقادر جوٽيجو

7 ـ آگسٽ 1988ع

هڪ ڏينهن جي ڳالهه آ...

سومر ڏينهن صبح جو چانهه پي گهران نڪتس. اڄا ملاکا رياست ۾ ئي هوس ته وڏ ڦڙو شروع ٿي ويو. ملائيشيا جا رستا گهٽو ئي سنا ۽ ڪشادا آهن، پر ور وڪڙن ۽ مينهوڳيءَ ڪري گاڏيءَ جي رفتار گهٽائٽي پوي ٿي. سامهون ايندڙ گاڏين جو ايترو خوف نٿو رهي جو هتي هرڪو پنهنجي پاسي وارو اڌ رستو وٺي هلي ٿو پر بي پرواهه مينهن ڏڳين کي ڪهڙي خبر ته Right of the way ڪنهنجو آهي. جنهن وقت خيال اچين ٿو ٻيلي يا پوک مان نڪري رستو ٽپن ٽيون يا ماڳهين رستي تي هڪ هنڌ بيهيو رهن. کي کي علائقا ته مينهن جي آزار کان مشهور آهن. جيئن ملاکا رياست ۾ لنگي ۽ رنتائو ڳوٺن جي وچ ۾ ـ جتان لنگهي سريمبان پهچڻو هوم، ايتريون ته مينهيون نظر اچن ٽيون جو ڊرائيور کي خبردار ڪرڻ لاءِ ٽرئفڪ ڪاتي ڪيترن ئي هنڌن تي ٽڪندا بوردِ جنهن تي مينهن نهيل آهي، هٽي ڇڏيا آهن. جيئن پاڻ وٽ اسڪولن اڳيان ڪتابن واري ٽيلهي سان گڏ ٻار ڏيکاريل هوندو آهي ـ معنيٰ ان هنڌ تان گاڏي خيال سان هلايو متان ڪو ٻار بي خياليءَ ۾ رستو ٽپي. بهرحال اسڪولن اڳيان ان قسم جي ٽرئفڪ نشاني ته سڄي دنيا ۾ عام آهي ۽ هتي ملائيشيا ۾ پڻ اها آهي. پر هيءَ مينهن يا ڊڳيءَ واري نشاني ڏارين ملڪن جي ماڻهن لاءِ ايتري ئي نرالي آهي، جيتري سعودي عرب ۽ بحرين پاسي رستي تي اٺ جي شڪل جي نشاني.

هونءَ مينهن ته وري به سست جانور آهي. رستي جو هڪ حصو ولاريو بيٺي هوندي آهي ۽ توهان خيال سان گاڏي آهستي هلائي ٻيو پاسو وٺي هليا وجو. يا ٿوري دير صبر ڪريو جيسين هوءَ رستو ٽپي وجي. پر اٺ اهڙو جانور آهي جو ڪڏهن ته تمام سلجهڻو ثابت ٿئي ٿو ۽ پري کان ئي هارن ڏيڻ سان رستو ڇڏيو ڏئي يا ڪچي ۾ (واريءَ ۾) لهيو پوي پر ڪڏهن ڪڏهن همراهه هيڏانهن هوڏانهن لهڻ بدران وٺيو سڌو رُخ رکي. مجال آهي جو پڪو ڇڏي. هارن ڏيڻ سان ويتر نڪ سڌو رستي جو وچ ڏيئي پڄندو. (پنهنجي پر ۾ ته هو ضرور سياڻپ ڪندو هوندو.)

پر انهن مڙني کان خطرناڪ هاڻي آهي، جنهن جو آزار وري سريلنڪا ۾ گهٽو آهي ـ خاص ڪري ڪولمبو کان ڪئنڊي واري رستي تي . هاڻي ته ماڳهين وڙهڻ لاءِ آتو رهي ٿو ـ چاهي توهان ڪار ۾ ئي وينا هجو. هڪ سلوني همراهه ٻڌايو ته سامهون هاڻي رستو روڪي بيهي ته نه ڪار جي انجڻ بند ڪجي نه دروازو کولي ٻاهر نڪرجي. گاڏي

نيوٽرل گيئر ۾ وجهي هڪ ته ائڪسليٽر کي دٻائي رکجي جيئن انجڻ جي گڙ گڙ گهٽي ٽئي. ٻيو هارن مٽان هارن ڏجي. اهوئي هڪ طريقو آهي هاٿيءَ مان جان ڇڏائڻ جو. انجڻ جي ڏڪي ۽ هارن جي آواز کان هاٿي شايد ڊڄيو وڃي. ريل گاڏيءَ سان سندس اکثر مهاڏو ٿيندو رهي ٿو. سريلنڪا ۾ ريل جي رات واري سفر ۾ ريل جو اوچتو بيهي رهڻ هڪ تمام عام ڳالهه آهي. ان جو سبب گهٽو ڪري سامهون ايندڙ هاٿيءَ سان ٽڪر هوندو آهي.

رستي تي ٽرئفڪ نشاني ۾ مينهن،ڪ يا هاٿي ڏيکاريل معنيٰ ڏاهي جانور رستو ٽپي رهيا آهن. پر جي ڏيڏر مٽان ڏيڏر ڏيکاريل هجي ته پوءِ؟“

نيدر لئنڊ (هالينڊ) ۾ گائونزئينرين (Geo-Xuenren) نالي علائقي مان لنگهندي اها مٽين نشاني نظر اچي ٿي. جيڪا ڏيڏرن جي بچاءَ لاءِ لڳائي ويئي آهي، جيئن ان هنڌ تان ڪار وغيره خيال سان هلائي وڃي. ان هنڌ تي رستي جي هڪ پاسي، دلدلي علائقي مان هر سال هزارين ڏيڏر پنهنجن جوڙيوالن سان ملڻ ۽ ٻچا ڏيڻ لاءِ رستو ٽپي ٻئي پاسي ويندا آهن. ڏيڏر جون ٽنگون يورپ پاسي جا ماڻهو شوق سان کائين ٿا ۽ ان پاسي جي هر ملڪ جي حڪومت ڏيڏرن جي بچاءَ ۽ وڌڻ ويجهڻ لاءِ ايتري ئي ڪوشش ڪري ٿي، جيتري اسان وٽ تتر قاڙهي لاءِ ٿئي ٿي.

نه مينهن بند ٿيو ٿي ۽ نه وري جهڪو ٿيو ٿي. سوچيو هوم ته ڪوالالمپور پهچي نيرن ۽ منجهند جي هڪ ئي ماني کائيندس. پر مينهن جي ڪري ٽيل ٽڪار ٻه هيڪاندي بک وڌائي. منهنجي پاڙي ۾ رهندڙ سريلنڪا جي ڪٽنب مانيڪ تازو سنگاپور کان نئين خريد ڪيل ڪئميرا ـ بقول سندس بلڪل آٽوميٽڪ، ٽراءِ ڪرڻ لاءِ مونکي ڏني هئي. ٽي ڏينهن موڪل هئي سو ڪوالالمپور جو چڪر هڻڻ ۽ جاڻ سجاڻ وارن سان ملي يادگار تصويرون ڪڍڻ چاهيم ٿي. جيتوڻيڪ ڪوالالمپور سوير پهچڻ جي ارادي سان گهران جلدي نڪتو هوس، پر هاڻ مينهن اها جلدي واري ڪسر ڪڍي ڇڏي. لبوق چينا (Lubok - Cina) ڳوٺ مان لنگهڻ وقت رستي تي هڪ اندين هوٽل وٽ ڪار بيهاري نيرن لاءِ اندر گهڙيس. هوٽل جي ٻمپ وٽ ئي هڪ تامل همراهه ٽيل هاٿي اچي گوڏ ۽ گنجيءَ ۾ وڏي ٽئي تي مئدي جا اڇاتا پچائي رهيو هو. ملائيشيا دنيا جي انهن چند ملڪن مان آهي جتي پرديسيءَ کي مانيءَ جو مسئلو درپيش نٿو اچي. ڳوٺن ٽوڙي شهرن ۾ چيني، ملئي ٽوڙي اندين نيرن تي هي ٽيهن سينٽن جو اڇاتو - Roti Cinai وڻي کائين، جنهن سان دال جو ڇيڙو ٻوڙ مفت ملي يا ساڳين پئسن ۾ — Nasi Lemak (ناريل جي کير ۾ رڌل چانور ۽ پاسي کان رکيل ننڍن مڇين جو ٻوڙ (Sambal وڻي کائين.

هيءَ هڪ ڏکڻ هندستانيءَ جي "فئملي هوٽل" هئي. مادري زبان مليالم هئس پر هوٽل تي ٻين اندين گراهڪن سان تامل ڳالهائي رهيو هو. فئملي هوٽل معنيٰ هوٽل سان ئي لاڳو گهر جو هجڻ. پوءِ کي گهر پنيان ٿين ته کي مٿي ماڙيءَ تي. اهڙين هوٽلن يا دڪانن ۾ گهر جا مڙيئي پاتي ـ پائر پينرون ماءُ پيءُ سميت کم کن. پوءِ پنهنجي ڏاڻ، هنر، همت ۽ عمر آهر کو کهڙو کم کري ته کو کهڙو. هن هوٽل تي به کو اڦراتا پچائي رهيو هو ته کو ٽانو ڏوئي رهيو هو. کو منجهند جي ٻوڙ لاءِ بصر وڌي رهيو هو ته کو هتي جي مشهور چانهه (Teh – Tarik) ٺاهي رهيو هو.

ٽيهه سينٽن جي اڦراتي ۽ چانهه جي کوپ سان نيرن کري موسم جو جائزو ورتم. مينهن اڃا جهڪو نه ٽيو هو. سڄوڀ لس ئي لس ٽيو پيو هو. رکي رکي ڪنوڻ جي چمڪاٽ سان گڏ گوڙ جو به نڪاءُ ٽيو تي. مون چوڌاري ويٺلن جو جائزو ورتو. هڪ به ڇٽو مون وانگر نيرن کري مينهن جي بند ٽيڻ جو انتظار کري رهيو هو. ميز تي رکيل تامل ۽ انگريزي اخبارن مان هتي جي مشهور انگريزي اخبار New Strait Times کٽي مون صفحا اٽلائڻ شروع کيا. ورلڊ نيوز واري صفحي تي پاڪستان جي خبر منهنجو ڏيان ڇڪايو.

"Taking Stock of Death and Destruction"

جرمن خبر رسان ايجنسي رائيٽر جي حوالي سان به ڪالمي خبر ڏني هئي. ڪراچيءَ جي اورنگي ۽ ٻين هنڌن تي پيش آيل شهري خونريز هنگامن جي چار ڪالمي خبر Karachi Toll Rises عنوان سان هڪ ڏينهن اڳ به اڇي ڇڪي هئي. انهن خبرن جي پر ۾، هندستان جي پنجاب صوبي ۾ سکن جي فسادن ۽ دهليءَ ۾ هندن ۽ مسلمانن جي جهڳڙن جون خبرون هيون. تازو گذريل رات RTM (ٽي وي ملائيشيا) تان پڻ انهن مڙني هنگامن جون خبرن سان گڏ تازيون ڪيبل فلمون پڻ ڏيکاريون ويون هيون. منهنجي پر ۾ ويٺل وڏي عمر جي تامل مونکي ڪا دير ان ساڳي صفحي کي چٽائي نهاريندو ڏسي چيو:

"ڪيترا هنگاما پنهنجي وطن ۾ ٿيندا رهن ٿا. هر وقت هنگاما."

هن مونکي اندين سمجهيو ۽ اهو پڻ ته آئون انديا جي ئي هنگامن جون خبرون پڙهي رهيو آهيان. مون ڪنڌ مٿي ڪٽڻ بنائي ڪيس سندس انگريزيءَ ۾ ڪيل سوال جي جواب ۾ مرٽينگ آواز سان "Yes" چيو.

"ڏسو هتي ملائيشيا ۾ ڪيتريون قومون رهن ٿيون. چيني، ملئي ۽ پاڻ اندين. ۽ انهن ۾ به پنهنجا پنهنجا مذهب ۽ زبانون آهن. پر سپ سک شانت ۾ رهيا پيا آهن. هڪ

پنهنجو ملڪ هندستان آهي جنهن ۾ هندو مسلمان گڏ نٽا رهيو سگهن. سک هندو صلح نٽا ڪريو سگهن. هر وقت هنگامو! ڪيڏي افسوس جي ڳالهه آهي. هتي جا ماڻهو اهو ئي پچندا رهن ٿا. شرم کان پاڻ کين چا جواب ڏيون....."

هو ڳالهائيندو رهيو..... پرديس ۾ پنهنجي ملڪ جي بدنامي پنهنجي گهر جي گهٽتائي برابر لڳي ٿي. سندس ڏاڏي اڄ کان ست سال کن اڳ مدراس (هندستان) کي خيرآباد چئي هي نئون ملڪ اچي وسايو هو. پنهنجي ديس جي ڏکين ڏينهن ۾ بيروزگاريءَ سندس ۽ سندس گهر جي ياتين جو جيئڻ جنجال ڪري رکيو هو. پنهنجي ملڪ جڏهن کيس پنهنجو رکڻ نه چاهيو ته ملائيشيا جي مڇرن وارن گهاٽن جهنگلن ۾ هن اچي سخت پورهيو ڪيو. اڄ هي منهنجي پر ۾ وينل سندس پوٽو جيڪو قوميت، پاسپورٽ يا شهريت جي لحاظ کان جيتوڻيڪ ملائيشين آهي پر پنهنجن وڏن جي ملڪ هندستان جي بدناميءَ کي پنهنجو سمجهي شرمندگي محسوس ڪري ٿو ـ ان ملڪ لاءِ جنهن سان هن جو هاڻ ڪو به واسطو ناهي. ان ملڪ لاءِ جيڪو هن ڪڏهن ڏٺو به ناهي رڳو وڏن کان ان بابت ٻڌو آهي. ان ملڪ جي ٽوڙي گهٽتائي به کيس ڏکوئي ٿي جو هو ان ملڪ جي نالي سان هتي جاتو سجاتو وجي ٿو. اتي مون جهڙن جو جنهن جي نه فقط وڏن جو پر ايندڙ ٽهي جو پڻ ان ملڪ (پاڪستان) سان واسطو آهي، پنهنجي ان وطن بابت پرديس ۾ هن قسم جون خبرون پڙهي ڪيترو ڏک، صدمو، شرم ۽ ندامت محسوس ٿيندي هوندي. شايد اهوئي سبب هو جو آئون پر ۾ وينل تامل هندوءَ کي اهو به ٻڌائي نه سگهيس ته آئون انڊين نه پر پاڪستاني آهيان ۽ مون هندستان جي نه پر پاڪستان جي خبر پئي پڙهي. جيڪا ان کان به وڌيڪ اسان جي وحشي پڻي جو ثبوت ڏئي ٿي. مون هڪ دفعو وري خبر ڏي نهار ڪئي. شهر ۾ رهندڙ ٻن گروپن گهرن ۽ دڪانن کي ڏنل باهه ۾ هڪ ٻئي جا ماڻهو اڇلي کين جيئري ساڙيو. ان خبر جي هڪ پئراگراف کي مون هڪ دفعو وري پڙهيو:

"The death toll climbed as charred bodies were brought on polythene bags from burnt - our buildings in the ravaged Orangi town area, scene or worst violence"

وڌيڪ پڙهڻ بند ڪري پر ۾ وينل تامل همراهه ڏي وري نهاريم. هو هاڻ تامل اخبار جا صفحا اٿلائي رهيو هو. مونکي لڳو ته هو انديا ۾ ٿيندڙ هنگامن ۾ ئي منجهيل آهي. ڪنهن ريت هن کي پاڪستان جي تازن هنگامن جي خبر نه پئي پيئي يا ٿي سگهي ٿو هجيس به. ۽ جي کيس لڳي ها ته آئون پاڪستاني آهيان ته ضرور پچي ها. بهرحال مون پنهنجي طرفان کيس ٻڌائڻ نٽي چاهيو جو ڏنس ٿي ته ڪٽي هو هن قسم جو سوال

نہ ڪري وجهي: ”توهان جي ملڪ ۾ ته مڙيئي مسلمان آهن، پوءِ اهي ڇو وڙهي رهيا آهن؟ اسلام ته امن ۽ سلامتيءَ لاءِ چوي ٿو.“ مون ان قسم جي بحث يا ڳالهه ٻولهه کان هن وقت پري پڄڻ چاهيو ٿي جو ان قسم جي تجربي مان گذرندي مون کي اڃا چوويهه ڪلاڪ ٻہ نہ ٿيا هئا. ٿئي هينئن ٿو جو ملڪ ۾ ڪا سڻي ڳالهه ٿئي ٿي ته پرديس ۾ رهندڙ ان ملڪ جا ماڻهو فخر ۽ خوشي محسوس ڪن ٿا. ساڳي وقت خراب ڳالهه انهن لاءِ شرم ۽ ندامت جو سبب بڻجي ٿي. ڪراچيءَ ۾ پيش آيل تازو هن قسم جي انساني ڪوس ۽ ٻارن عوررتن سميت شهرين جي قتل عام جو مثال اڄ جي تواريخ ۾ ڪو ورلي ملندو. اڄ جي مادرن دنيا ۾ جڏهن انسان جانورن تي ٿيندڙ ظلمن تي رڙ ڪري ٿو اتي هي ڪراچيءَ جو قبضو پنهنجي نوعيت جو پهريون مثال آهي. اورنگي علائقي جا وحشي نظارا هتي جي ٿي ويءَ تي ڏسي هر هڪ ڏندين آڱرين ڏنيون ٿي ۽ اسان کان زبان يا اکين اکين ۾ سوال پڇيو ٿي ته ڇا هينئن ٻہ ٿي سگهي ٿو. گذريل ٻن ٽن ڏينهن کان جڏهن ڪراچيءَ جا هي هنگاما شروع ٿيا آهن ۽ سندن خبرون ٿي وي ۽ ريڊيو تان جهنگ جي باهه وانگر سڄي دنيا ۾ پکڙجي ويون آهن، ڪنهن جي آڏو ايندي شرم ٿئي ٿو.

گذريل ڏينهن ملاکا ۾ ڪا ائڊريس معلوم ڪري رهيو هوس. ڪٿي سئنيما جي پر ۾ هڪ چانهه جي اسٽال وٽ پنهنجي ملڪ جي مهاندي واري همراهه کي ڏٺم جيڪو چانهه ٻہ پي رهيو هو ته ٽن چئن ٻين انڊين ۽ ملئي همراهن سان خبرچار ٻہ ڪري رهيو هو. عمر ۾ پنجاهه کان مٿي مٿي ۽ مڃن جا وار چانديءَ جهڙا اڃا ۽ گهاٽا. سنهو ۽ چست جسم. آواز ڪڙو تڙو. سندس ويجهو پهچي انگريزيءَ ۾ گهربل ائڊريس جو ڏس پڇيومانس. هو جواب ڏيڻ بدران مونکي گهوري ڏسڻ لڳو. جڏهن ڪا گهڙي جواب نہ ڏنائين ۽ مونکي چتائي ڏسندو رهيو ته اهو محسوس ڪري ته شايد هو مون کي پاڪستاني سمجهڻ بابت سوچي رهيو آهي ــ جيڪو واقعي هو سوچي رهيو هو ۽ سڃاڻي پڻ ويو ــ مون هجائتو ٿي پڇيومانس:

“Are you Pakistani?”

پر جواب ۾ هو ورري ڪجهه نہ ڪيو. ان تي وري ٻيو دفعو جڏهن مون ڪانئس پڇيو ته ڪاوڙ مان وراٽيائين:

“No Sir! I am not a Pakistani.”

ڏاڍو شڪي ٿيس ۽ دل ئي دل ۾ پشيمان پڻ ته اهڙو سوال ڇو ڪيومانس. هو مونکي پنهنجو سمجهي ئي نٿو، وتان آئون هجائتو ٿيندو. پر شرم کي پرچائڻ لاءِ وري چيومانس:

"منهنجو مطلب آهي ته هينئر ڪٽي توهان ملائيشيا جا شهري آهيو پر شايد توهان جا وڏا پاڪستان کان آيل هجن جو توهان جي منهن جا نقشا پاڪستانين جهڙا لڳي رهيا آهن."

"نو سر!" هن وري ٽوڪ ۽ ڪاوڙ مان چيو، "آئون نه پاڪستاني آهيان ۽ نه وري پاڪستان سان ڪو واسطو ئي اٿم."

آئون چپ ٿي ويس. ڦڪي مرڪ آڻڻ لاءِ ٿورا ڏند ضرور ڪڍيم جو جهيڙي بدران پنهنجي جان آزاد ڪرائڻ چاهيم ٿي. پر اهو ضرور آهي ته سندس ڪاوڙ واري لهجي ۾ ڏک پڻ صاف ظاهر ٿي رهيو هو. ٿي سگهي ٿو پاڪستان جي حالتن هن کي ڏکويو هجي ۽ سندس پرم ۽ فخر کي چيهو رسيو هجي. ۽ پوءِ خبر پيئي ته ڳالهه به ائين هئي. اڳتي هلي سندس پائيٽي ان بابت ٻڌايو. پر پاڻ ان وقت ڪاوڙ ڪيڻ بعد ڪجهه ٽڏائيءَ مان پڇيو:

"توهان پاڪستان کان اڇو پيا؟"

"هائو. پر هن وقت ملائيشيا جي مئرين اڪيڈميءَ ۾ ٽن سالن کان انجنيئرنگ جا سبجيڪٽ پڙهائي رهيو آهيان. ماستر آهيان."

منهنجي ان چوڻ تي هن ۾ وڌيڪ ٽڏاڻ آئي. نه ته پهرين ائين پئي لڳو جڻ آئون ڪيسو ڪترڻ جو بهانو ڪري ڳوٺ پهچڻ لاءِ پاڙي جي گهر ڪرڻ وارو هجانس ۽ هو منهنجي ڳالهه ٻڌڻ بنا چوڻ چاهيندو هجي: هل هل. هرڪو اهو بهانو ڪندو پڳو اچي.

ان احساس جي اڳتي هلي پڪ به ٿيم جڏهن گهربل ائدريس جو ڏس ٻڌائڻ لاءِ سندس چوڻ تي سندس پائيٽيو مون سان گڏ ڪار ۾ هليو. ويهه ايڪيهه ورهين جي نوجوان چوڪري ڪار ۾ ويهڻ سان چيو:

"سائين چاچي جي ڪاوڙ جو دل ۾ نه ڪجو. هو واقعي ان ملڪ جو آهي جنهن جو توهان ذڪر ڪيو. يعني پاڪستان جو. اسان جو پڙ ڏاڏو پاڪسان کان هتي آيو هو. مونکي ته ته پاڪستاني بولي نٿي اچي پر اسان جو چاچو اڙدو ۽ پنجابي سٽي ڳالهائي ٿو."

”ها مونکي ب لڳو. ڇو جو سندس نڪ نقشا ملئي ماڻهن جا نہ آهن.“ مون جهيڻي آواز ۾ ڳالهايو، ”ڇا ڪندو آهي، تنهنجو چاچو؟“

”اليڪٽرڪ ڊپارٽمينٽ ۾ ڪم ڪندو آهي. ان ڪري سڄي شهر کي سڃاڻي. هينئر رٽائرڊ ٿي چڪو آهي. تمام سوشل ماڻهو آهي. هر هڪ جي مدد ڪندو رهي ٿو.“

”پر پاڪستانين تي ڏاڍي ڇڙ اتس.“ مون چيومانس.

”نہ سائين اها ڳالهہ ناهي. پاڪستان ۽ اتان جي ماڻهن لاءِ ته پيار ئي پيار اتس. پاڻ پاڪستان ڏٺو ب نہ اتس. ڇائو نپنو ب هتي آهي پر پنهنجن ملئي ۽ چيني دوستن سان پاڪستان جون ساراهون ڪندي ڏاپندو ناهي. ڪو ب پاڪستاني ايندو آهي ته پهچ سارو ان جي مدد ڪندو آهي. پر تازو ڪجهہ آيل همراهن ــ جن جي پاڻ مدد ڪيائين ۽ پاڻ وٽ گهر ۾ ب ٽڪائين، آخري وقت سندس ئي چوري ڪري هليا ويا. ويتر وري اڃڪلهہ هي هنگامن جون خبرون ٻڌيون اتس ته مودِ آف ٿي رهيس. جن سان هن پاڪستان جون تعريفون ڪيون هيون، اهي اڃي منهن ۾ اهائي ڳالهہ ڏينس ٿا ته هي آهي تنهنجي وڏن جو ملڪ جتي چرس ۽ هيروئن جو ڪاروبار هلي ٿو. هيءَ آهي اها مثالي مسلمان رياست جتي ڇئن خليفن جي ڏينهن واري حڪومت ڏسڻ جا فقط سپنا ڏيکاريا پيا وڃن ۽ حقيقت ۾ مسلمان مسلمان کي عام رستي تي وينو ڪهي، جنهن جي وهندڙ رت ۾ نالين ڳاڙهيون ٿي ويون آهن.

”گذريل ٻن تن ڏينهن کان پاڪستان جون خبرون پڙهي نہ فقط چاچو پر اسان جو سڄو گهر پريشان آهي. جيتوڻيڪ اسان جو نہ ڪو مٽ مائٽ پاڪستان ۾ آهي ۽ نہ وري اسان ڪا پاڪستاني قوميت رکون ٿا پر چا ڪريون اسان جون پاڙون ته ان ملڪ ۾ ڪتل آهن. سڃاڻپ ته ان ملڪ جي نالي سان ٿئي ٿي. ان ڪري پاڪستان ۾ ٿيندڙ هنن ڳالهين جو ٻڌي ٻڌيو وجون. هتي جا ماڻهو دل ئي دل ۾ اسان کي ڏسڻ ڀجو ڪن ٿا ته اجهي توهان اهڙا آهيو. توهان جو بڻ بنياد ههڙو ويل آهي.“

مون دل ۾ سوچيو ته هي ته وري ب هتي جا ٿي ويا. ڪنڌ پاسي ۾ رهن ٿا. وڏن عهدن تي آهن. ڪين ٽوڪڻ لڄائڻ وارا ايترا نہ آهن. پر ملڪ ۾ ٿيندڙ ههڙين بدنامين بعد انهن هزارين غريب مزورن ۽ پورهتين جو چا حال ٿيندو هوندو، جيڪي عرب ۽ يورپ جي ملڪن ۾ ننڍين نوڪرين ۾ آهن، ڪين ايندي ويندي سندن صاحب آفيسر ۽ ٻين ملڪن جا ساڻي مزور چا چا ته ٽوڪيندا هوندا. پرديس ۾ ملڪ جي بدناميءَ جون چٽرون ۽ ٽوڪون هڪ حساس ماڻهوءَ لاءِ، عربستان جي تپندڙ واري ۽ يورپ جي ڏڪائيندڙ سرديءَ کان يقينن وڌيڪ عذاب رسائيندڙ آهن.

بارش اجا بند ٿيڻ جو نالو نہ پئي ورتو. مينهن شروع ٿيڻ مهل جيڪا تڏڪار ٿي هئي سا وري وڌڻ ۾ بدلجڻ لڳي. مانيءَ جا پئسا دخل تي وينل عورت کي ڏيئي، پراڻي اخبار مٿي تي رکي مينهن ۾ گاڏيءَ ڏي ڊوڙيس. هوٽل جي ڪم ۾ وينل ڪبوترن جو جوڙو، منهنجي اوچتي ڊوڙڻ تي ڊڄي، ڦڙڪو ڪائي ٻاهر نڪتو. رستي مٿان ئي ڦيرو ڪائي هو وري اندر وڃي وينا. مون گاڏي استارٽ ڪئي، لبوق چينا جي ٽاڻي وٽان ڪاهي مڙي، ندي‌ءَ تي ٺهيل ڪاٺ جي پل ٽپي اڳتي وڌيس. مينهن جي شپڪي ۽ ڪنوڻ جي نڪاءَ کان ڏيان هٽائڻ لاءِ ريڊيو ڪوليو آواز سندس مٺاهون ڪيم. ڪا انڊونيشي چوڪري ملئي گانو ڳائي رهي هئي:

Engkau berjanji
Hanya aku ang kau nanti
Tapi kini semunaya
Hanya mimpi
Sedih hatiku kerana
Sijantung hati
Ho ho sijantung hati!

تو مونسان اهو ئي اقرار ڪيو هو
تہ آئون ئي اها آهيان جنهن جو تون منتظر آهين
پر هاڻ سيوئي ڪجهہ
فقط خواب لڳي ٿو
منهنجي دل جي ڏک جو ڪارڻ
توسان منهنجي دل هئي. او منهنجا منا! منهنجي توسان دل هئي!

مون ريڊيو جي سئي گهمائي ريڊيو ملائيشيا جي FM اسٽيشن تي رکي. ڪا نئين ملئي ڳائڻي ملئي زبان (بهاسا ملائيشيا) ۾ ڳائي رهي هئي:

Apakah rindu ini
Masih Lagi di hati
Tidak kah kau merasa Simpati
Daku terbiar sendiri

Apakah di hatimu

Ada pengganti ku…..

ملئي زبان ۾ سڪ، يار يا ياد کي رندو Rindu چئجي ٿو. آپا معنيٰ ڇا پر وڌيڪ سوالي بنائڻ لاءِ Kah ڳنڍيو وجي ٿو. ۽ Ini معنيٰ هيءَ. Di معنيٰ ۾ ۽ هاتي معنيٰ دل Masih lagi معنيٰ اجا آهي.

هيءَ ڪهڙي سِڪ اهي

جيڪا اجا تائين منهنجي دل ۾ موجود آهي.

ڇا توکي ذرو برابر به مونسان همدردي نٿي ٿئي.

آئون پنهنجو پاڻ کي نڊڻکو (ڏکاريل) سمجهي رهي آهيان.

لڳي ٿو ته تنهنجو ڪنهن ٻيءَ سان پيار ٿي ويو آهي....

وغيره وغيره

مون ريڊيو جو آواز اجان به مٿي ڪيو. پر منهنجو من گانو ٻڌڻ بدران مون تي ڏنولي ڪري رهيو هو ته مون ريڊيو ڪنوڙ جي ڪنڌائن کان ڏيان هٽائڻ لاءِ نه وڃايو آهي پر ٿوري دير اڳ اخبار ۾ پنهنجي ملڪ ۾ ٿيندڙ ڏکوئيندڙ حالتن جي خبر پڙهي ۽ تامل هندوءَ جي ڳالهه ٻڌڻ بعد پيدا ٿيل مونجهه مٽائڻ لاءِ وڃايو آهي، جيڪو مونجهه انڊونيشي ۽ ملئي ڳالهائين جي غم ۽ جدائي جي گانن ٻڌڻ بعد به لهي نه سگهي. رستي تي لنگي ڳوٺ آيو. ان بعد Rantau (رنتائو) ڳوٺ.

نگري سمبيلان رياست جي پهرين منتري بسار ــ وڏي وزير ــ تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد جو ڳوٺ Linggi آهي. ڪجهه ڏينهن اڳ سندس ڪتاب Memoirs of Mentri Besar پڙهي ساڻس ملڻ لاءِ هتي لنگي ڳوٺ ۾ آيو هوس. پر پوءِ خبر پيئي ته پاڻ ٿورو اڳيان سريمبان شهر ۾ رهي ٿو. شهر جي محل محلاتن کان پري هڪ ڪاناڻين گهر ۾ هيڏو وڏو ماڻهو پينشن جي پئسن تي سادگيءَ جي زندگي گذارينڊ دنيا جي ماڻهن لاءِ مثالي شخصيت آهي.

تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد 1907ع ۾ لنگي ڳوٺ ۾ جائو. پاڻ هن رياست ــ نيگري سمبيلان جو پهريون مسلمان هو. جنهن سنگاپور جي ڪنگ ايڊورڊ ميڊيڪل ڪاليج مان ايم بي بي ايس ڪئي ۽ پوءِ وڌيڪ تعليم لنڊن يونيورسٽي جي

اسڪول آف ٽراپيڪل ميڊيسن ۾ چائلڊ هيلٿ مان ورتي ۽ چوٿو صدي ڪن سرڪاري ڊاڪٽر جي حيثيت ۾ ملائيشيا جي پيڪان ۽ سريمبان شهرن ۾ نوڪري ڪئي. 1955ع ۾ رٽائرڊ ٿي سياست ۾ حصو ورتو. ۽ 1959ع ۽ 1964ع جي اليڪشن ۾ بنا مقابلي ڪامياب ٿيو ۽ نگري سمبيلان رياست جو پهريون منتري بسار (وڏو وزير) ٿي رهيو.

تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد انهن نيڪ ماڻهن مان آهي جن وڏي عهدي مان فائدو نه ورتو. مذهب کي Exploit نه ڪيو ۽ ملڪ کي لٽڻ بدران ملڪ، قوم ۽ مذهب جي نيڪ نيتيءَ سان خدمت ڪئي ۽ غريبن، ضرورتمندن کي پنهنجي گهرون ۽ هڙون گهٽي کان گهٽو ڏنو. سندس سادي رهڻي ڪهڻي ۽ زندگي بابت ڪيتريون ئي ڳالهيون سندس ڪتاب مان ۽ ماڻهن جي واتان ٻڌم. سندس گهر جڏهن پهتس تہ پاڻ پنهنجي ڳوناڻي گهر ــ جيڪو ڪاٺ جي پاڻين تي ٺهيل ٿئي، هيٺ لهي مونکي ونڊ آيو. ساڄي پاسي ڪڪڙين ۽ سهن جو ڄاريءَ وارو ننڍڙو گهر هو. ”وندر جي گهڙين ۾ پنهنجيون يادگيرون لکان يا ڪڪڙين جي نگهباني ڪريان.“ پاڻ ڪلي ٻڌائين. پاڻ مونکي پنهنجي ٻئي ڪتاب جو مواد ۽ ان ۾ لکيل ڪجهه اهم ڳالهين بابت ٻڌايو، جيڪي يقيناً اڄ جي نه فقط ملئي نوجوان لاءِ پر دنيا جي هر هڪ ملڪ جي نوجوان لاءِ نيڪ راهه ثابت ٿي سگهن ٿيون. ههڙن ماڻهن سان ملي هر وقت اهو ڏيان ۾ اچي ٿو تہ ڪيڏا وڏا وڏا ماڻهو پر ڪيڏي سندن سادي رهائش ۽ اٺڻي ويهڻي آهي. نہ ٽٺ نہ ٽانگر. نہ ٽيڙي نہ وڏائي. شوق ۽ سڌ فقط اها تہ ملڪ ترقي ڪري. سندن ڏرتي ۽ ان جا رهواسي خوشحال رهن. ۽ ان ڪنيان جند جان هر وقت نڇاور ڪرڻ لاءِ تيار. ڪردار ايڏو بي داغ جو دشمن بہ واکاڻ ڪن. ۽ هيءَ ڪهاڻي نہ فقط هن ملڪ جي تان سري ڊاڪٽر محمد سعيد جي آهي پر تنڪو عبدالرحمان ۽ تن رزاق کان وٺي اڄ جي ڪيترن ئي سياستدانن، سرڪاري عملدارن ۽ هتي جي عام ماڻهن جي آهي. ملائيشيا ان ڳالهه ۾ خوشنصيب رهيو آهي جو شروع کان هن کي سڌا حاڪم، سڌا سياستدان ۽ سڌا ڪامورا مليا آهن. نہ تہ مال ملڪيت، تيل ڪاٺيون، ڪنيون ٻيلا تہ انڊونيشيا، ڪمپوچيا، ٿائلنڊ کان ارجنٽائين، چلي، بوليويا تائين ٽين دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ آهن. فقط مالي ملڪيت ۽ شين سان ملڪ ترقي نٿا ڪن. انهن ڪنيان حاڪم توڙي عوام جي نيڪ نيتي ۽ سچائي هجڻ بہ ضروري آهي.

لنگي، رنتائو ڳوٺن بعد سريمبان شهر آيو، جتان پوءِ سڌو ڪوالالمپور جو رُخ رکيم. صبح کان وسندڙ مينهن ۾ هاڻ ناپر اچي رهي هئي. لڳو ٿي اڳيان ڪوالالمپور ڏي مينهن ناهي. سريمبان کان ڪوالالمپور تائين فيدرل هاءِ وي ستر ڪلوميٽر ڪن آهي. رستي تي بہ دفعا Toll Tax ڏيڻو پوي ٿو. پهرين دفعو هڪ ڊالر ۽ ٻيو دفعو اڍ ڊالر. هي

نئون رستو آهي جيئن حيدرآباد کان ڪراچي. هن کان علاوه بيا پراٽا رستا پڻ آهن، جيڪي مختلف ڳوڻن منتن، ڪجانگ وغيره مان ڦرندا ڪوالالمپور پهچن ٿا، جيئن پاڻ وٽ ٻيو رستو جهرڪن، نٽي گهاري کان ڦرندو وڃي ٿو. ملائيشيا جابلو ملڪ آهي. گذريل پنجن ڇهن سالن کان هتي جي حڪومت رستن تي ڇگو خرچ ڪيو آهي. جبلن کي ٽڪي يا سرنگون ناهي مختلف ڳوڻن ۾ رياستن کي نہ فقط ملائڻ لاءِ نوان رستا ناهيا ويا آهن پر هن قسم جا ويڪرا هاءِ وي ناهي گاڏيون هلائيندڙن جي وقت ۽ پيٽرول جو پڻ بچاءُ ڪيو آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته هتي پڻ آمريڪا وانگر اهڙن نون ۽ سهوليت وارن رستن تان هلڻ لاءِ جتي ڪٽي رستي جو ٽال ٽئڪس ڊالر اڏ ڏيڻو پوي ٿو ــ جيئن ان رستي جو خرچ نڪري ۽ ٻيا رستا پڻ ناهيا وڃن. هن قسم جو جتي ڪٽي ٽئڪس اوڳاڙڻ تي، هتي جي عوام اخبار ذريعي سوال بازي پڻ ڪئي هئي، جنهن جي جواب ۾ هتي جي ڪمن جي وزير داتڪ سئمي ويلوءَ سمجهايو ته اسان جهڙن ملڪن جي ترقيءَ لاءِ ائين ڪرڻ ضروري آهي. ۽ اهو ٽئڪس سندس پاران نہ پر حڪومت پاران آهي. يعني پرائيم منسٽر جي موڪل سان آهي. ان تي ٻئي ڏينهن هتي جي اخبار ۾ لات نالي هڪ ڪارٽونسٽ هڪ دلچسپ ڪارٽون ڏنو هو ته مٿيون وزير Datuk Samy Velu گهر پهچڻ تي ڏسي ٿو ته سندس گهر اڳيان، گهر ۾ اندر گهڙڻ لاءِ رستي جو ٽئڪس اوڳاڙڻ وارا ڪاٽ جي آفيس ناهيو وينا آهن. ڪاوڙ مان ڪانئن پڇي ٿو: "منهنجي گهر ۾ وڃڻ لاءِ مونکان ٽئڪس اوڳاڙڻ لاءِ توهان کي ڪنهن چيو آهي؟"

"پرائيم منسٽر." هنن نهه پهه جواب ڏنس.

پوري ڏهين بجي ڏارين ڪوالالمپور شهر ۾ گهڙيس. اڏ شهر کي گهيرو ڪندڙ رستو جالان تن رزاق (جيڪو انگريزن جي ڏينهن ۾ Peklliling Road سڏبو هو.) ونې کابي پاسي ائمپنگ روڊ تي مڙيس. ائنپنگ روڊ تي نہ فقط پاڪستان ايمبسي آهي پر پي آءِ اي جي آفيس پڻ آهي. هڪ ٻئي جي ايترو ويجهيون آهن جو پنڌ اڇي وڃي سگهجي ٿو. مونکي ٻنهي هنڌ وڃڻو هو. ايمبسيءَ ۾ پاڪستان جي سفير سيد عظمت حسن ۽ قانصلر مس فوزيه نسرين سان ۽ پي آءِ اي جي آفيس ۾ اڏيري لعل جي اسرار شاهه سان ملڻو هو.

ائمپنگ روڊ جي کابي پاسي پهرين انگڪا سارايا بلڊنگ ۾ پي آءِ اي جي آفيس اچي ٿي. هيٺ بهري Basement ۾ ڪار پارڪ ڪري گرائونڊ فلور تي پي آءِ اي جي آفيس ۾ آيس. رسيپشن هال ۾ ملئي چوڪري ازبان ۽ هڪ چيني چوڪري آيل مسافرن لاءِ هوائي جهاز جون ٽڪيٽون ناهڻ ۾ مشغول هئي. سندس پويان پٽ تي ملئي (Jawi) زبان ۾ وڏو ساون اکرن ۾ فيڪستن انٽرنيشنل ايئرلينزز لکيل هو. (ملئي زبان ۾ پ نہ

هجڻ ڪري ملائيشيا ۾ پاڪستان فيڪستن ٿيو وڃي.) ڪنڊ ۾ ٻه نوجوان سک ڪلف لڳل پگڙين ۽ جاري ٻڌل ڏاڙهين ۾ وينا هئا. هو نانڪانا ۽ حسن ابدل ۾ پنهنجين پاڪ جاين جي زيارت لاءِ ٽڪيٽ ونڊ آيا هئا. دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ رهندڙ سک هر سال پاڪستان اچن ٿا جتي هنن جا مذهبي مڪان ۽ گردوارا آهن.

سک مذهب جو اڳواڻ ۽ پهريون گرو بابا گرونانڪ 1469ع ۾ پاڪستان جي شهر لاهور جي ويجهو نانڪا صاحب ۾ ڄائو هو. سو ظاهر آهي اها جاءِ سک عقيدتمندن لاءِ وڏي اهميت رکي ٿي. اتي گرونانڪ جي ياد ۾ هڪ سک گوردوارو، جنم استان نالي مهاراجا رنجيت سنگهه ٺهرايو هو. ان کان علاوه سکن جون ٻيون ٻه ڪيتريون ئي پاڪ شيون ۽ ننڍا ننڍا عبادت گهر آهن. هر سال نومبر ڏاري گرونانڪ جي ورسي ملهائي ويندي آهي ۽ هينئر ڪوالالمپور جي پي آءِ اي جي آفيس ۾ هي ٻه سک همراهه گرونانڪ جي اٺ سؤ ڏهين ورسيءَ لاءِ پاڪستاني هوائي جهاز ذريعي اوڏانهن وڃڻ لاءِ ٽڪيٽ ونڊ آيا هئا. پاسي واري پٽ ۾ لڳل رئڪ ۾ پي آءِ اي وارن طرفان اشتهار بازي ۽ معلومات لاءِ مفت ڏيڻ لاءِ ٽن قسمن جا ڇپايل ڪتابڙا رکيا هئا. هڪ ۾ پاڪستان جي مشهور راندين جون تصويرون ۽ انهن بابت احوال هو. ٻيو، حج بابت ڏيڊ سؤ ڪن صفحن جومفصل ڪتاب هو. منجهس حج جي سلسلي ۾ مختلف معلومات رنگين فوٽن سميت هئي ــ رهائش ۽ سفر کان وٺي دعائن تائين. ٽيون ڪتاب سکن جي ان پاڪ مڪان نانڪانا صاحب ۾ پهچڻ ۽ اتي جي گوردوارن بابت هو. ڪتابڙي جي ٻاهرين صفحي تي ان وڻ جي تصوير ڏنل آهي جنهن هيٺان گرونانڪ، پنهنجي پيءُ جي نافرماني ڪرڻ بعد پشيمان ٿي اچي ويٺو هو. آخري صفحي تي گرونانڪ جي وڏي اچي ڏاڙهي ۽ ٽڪي سان تصوير آهي ۽ ان هيٺان پڳت ڪبير جو پنجابي شعر رومن انگريزيءَ ۾ هن ريت لکيل آهي:

Awal Allah noor upaia”
Kudrat ke sab bande
Ek noor te sabh jag
“Upjea kaun bhale kon mande.

آئون اهي ڪتاب ڏسي رهيو هوس، تيسين سنهي جسم ۽ سنهي منهن واري ملئي چوڪري مس ازيان واندي ٿي. مون کانئس سندس مئنيجر اسرار شاهه جو پڇيو ته ڪيڏي مهل ايندو. هڪ ڏينهن اڳ ملاکا مان فون ڪرڻ تي هن ٻڌايو ته هو ميٽنگ ڪري آفيس ۾ دير سان ايندو. پر هاڻ هن ٻڌايو ته اها ميٽنگ ڪئنسل ٿي وڃڻ ڪري

نائين کان هتي آهي. آئون ساٺس ملڻ لاءِ، اڪائونٽ ڊپارٽمينٽ جو ڪمرو لتاڙي سندس آفيس ۾ گهڙيس.

پرديس ۾ رهندڙ هر ماڻهوءَ جو پنهنجي سفارتخاني ۽ هوائي ڪمپنيءَ وارن سان رابطو رهي ٿو. ٽي چار سال کن اڳ هتي جو مئنيجر شير خان هو، جنهن سان مسٽر ظفر زبيريءَ ملايو هو. ظفر زبيري صاحب مون وانگر مئرين انجنيئر آهي. پاڻ ڪافي عرصو پاڪستان جي جهازران ڪمپني P.N.S.C ۾ ٽيڪنيڪل ڊائريڪٽر رهيو. ان بعد ملائشيا جي شپنگ ڪارپوريشن MISC ۾ ساڳي پوسٽ تي ٽي سال کن رهي، هاڻ پنهنجو نئون عهدو سنبالڻ لاءِ ڪراچيءَ جي شپ يارڊ لاءِ وڃي رهيو هو. آئون انهن ڏينهن ۾ملائيشيا ۾ نئون آيو هوس. ڏکئي وقت ۾ مدد حاصل ڪرڻ لاءِ هن مونکي پنهنجي دوست شير خان سان ملايو هو. شير خان ـ قداور ۽ ڪسرتي جسم وارو هو. جهڙو شڪل ۽ ڪپڙي گنديءَ ۾ صاف ستڙو هو، اهڙو سندس اندر اجرو ۽ صاف ستڙو هو. ملڻ ملائڻ ۽ ڪم ڪار جو مڙس ماڻهو هو. پاڻ ان بعد سال ڏيڍ کن ڪوالالمپور (ملائيشيا) ۾ هو ۽ ساٺس ملاقات ٽيندي رهي. نئون مئنيجر جميل آيو، جيڪو ڪنهن زماني ۾ ڊاڪا ۾ ٻه رهيو هو. جميل هتي جي ايئرٽريول ڪمپنين سان ملي هتي جي ماڻهن کي پي آءِ اي ۾ سفر ڪرڻ ۽ پاڪستان گهمڻ جي ڪوشش ڪئي، جيئن ٻين ملڪن جو ايئر لائينون ڪري رهيون آهن. جنهن سان نه فقط هوائي جهازن جي ڪمائي ٽي رهي آهي پر پنهنجي ملڪ جي ٽوئرزم پڻ وڌائي رهيون آهن. پر افسوس جو ان ڏس کي ڪيس ايتري ڪاميابي نصيب نه ٽي جيتري هن جفاڪشي ڪئي.

جميل ڪوالالمپور ۾ گهڻو نه رهيو. سندس جاءِ تي اڏيري لعل جو سيد اسرار شاهه مئنيجر ٽي آيو، جيڪو اجا تائين آهي. اسرار شاهه جي اچڻ جو مونکي پاڪستان ايمبسيءَ جي پريس اٽيچي مسٽر وڪيل ملڪ ٻڌايو. "تون پي آءِ اي جي سائينءَ سان نه مليو آهين؟ ڏاڍو سٺو ماڻهو آهي. ڪراچي مان بدلي ٽي آيو آهي. خالد صاحب سان ته سنڌيءَ ۾ خوب ڪچهري ڪندو آهي. خالد صاحب ڇڪو عرصو سنڌ ۾ ڊپٽي ڪمشنر ٽي رهيو آهي سو سڀني سنڌي ڳالهائي ٿو."

اسان جي ملڪي سفارتخانن، بئنڪن، هوائي ڪمپنين ۽ ٻين سرڪاري آفيسن ۾ سنڌي بنهه ۽ نه برابر آهي. سو اتي هڪ هم زبان ۽ وري ساڳي علائقي جي همراهه جو ٻڌي خوشي ٽيڻ هڪ قدرتي ڳالهه آهي. ويتر جو خبر پيئي ته اسان جا ڪيترائي مائٽ ۽ دوست هڪ ٻئي جا سجاڻا آهن ته پوءِ هر دفعي ملاقات ۾ پنهنجين خبرن سان گڏ انهن يارن: ڊاڪٽر اسلم گهلو، ڊاڪٽر سليمان شيخ، رفيع ڪاچيلو، بجاراڻي، نٽي جي حميد ميمڻ ۽ فيض ميمڻ، ظفر جمالي، جبار جمالي ۽ ٻين جون ڳالهيون ڪري ڪين ياد ڪندا

هئاسين. شاھ صاحب اڙدو، سنڌي، انگريزيءَ کان علاوه جرمن زبان جو پڻ ڄاڻو آھي. ڪنھن زماني ۾ ٿوري گھڻي يوناني ۽ ڊچ پڻ ايندي ھيس پاڻ تعليم ۽ نوڪرين جي سلسلي ۾ مختلف ھنڌن تي رھيو. بنيادي تعليم اڌيرو لعل مان حاصل ڪري، پوءِ ڏھ سال ڪوئٹا جي گرامر اسڪول ۾ سينيئر ڪئمبرج تائين پڙھيو.

”شاھ صاحب! گستاخي معاف.“ ھڪ دفعي مون کانئس پڇيو، ”توھان سيد وڏيرا ٿي ڪري، ھڪ ڳوٺاڻي مان ننڍي عمر ۾، مائٽن کان پري، ڪوئٹا جي گرامر اسڪول جھڙي اداري ۾ تعليم لاءِ ڪيئن ويائو ـ جتي جي پڙھائي تمام سخت ڇئي وڃي ٿي ۽ جڏھن ته انھن ڏينھن ۾ڪيترن سيدن، پيرن، وڏيرن کي تعليم جھڙي ڳالھ ڏي ايترو ڏيان نہ ھو؟“

”ھائو. اھا ڳالھ صحيح ٿا ڪريو. ان لاءِ ڪريڊٽ منھنجي والد مرحوم حاجي محمد صالح شاھ کي ملڻ کپي، جنھن ڀھراڙيءَ واري ماحول ۾ رھڻ جي باوجود به تعليم حاصل ڪرڻ کي اھم سمجھيو ٿي. رفيع ڪاڇيلو کي به اوڏانھن موڪلڻ لاءِ بابي مرحوم جو ھٿ ھو. پاڻ رفيع جي پيءُ مرحوم عبدالصمد ڪاڇيلو کي ان بابت نہ فقط صلاح ڏنائين پر زور پڻ ڀريائين. اللّٰہ جي فضل سان تن ڏينھن ۾ سنڌ جي زميندار، وڏيري، پير وٽ پئسي جي کوٽ نہ ھئي. پر پڙھائيءَ لاءِ سواءِ چند ماڻھن جي ٻين کي نہ پنھنجو شوق ھو ۽ نہ کنھن سندن رھنمائي ڪئي ٿي. نہ ته اڄ ڪيترن ئي سيدن پيرن وڏيرن جو اولاد ڊاڪٽر عبدالغفار جتوئي، حميده کھڙو، غوث عليشاھ جيان سرجن، پروفيسر، جج، انجنيئر وڪيل ھجن ھا.“

اسرار شاھ ۾ ھڪ ڳالھ محسوس ڪيم ته ھن کي ھڪ ته بي علم يار پسند ناھي. ھو اھوئي چاھي ٿو ته ھر ھڪ تعليم ضرور ونئي علم حاصل ڪري ۽ محنت مزدوري ڪري ڪمائي. ھن پنھنجي پائيٽي مشتاق شاھ جومثال ڏيندي ھڪ دفعي ٻڌايو ته ڪيئن پاڻ ڪيس سول سروس جي امتحان لاءِ سختيءَ سان محنت ڪرائي امتحان پاس ڪرايو. ”ان بعد ھن ڪسٽم جو ڪاتو ڪٽڻ چاھيو ٿي. پر مون ڪيس سمجھايو: ”توکي رب پاڪ پئسي جي ڪا کوٽ نہ ڏني آھي. ڪسٽم آفيسر ٿيندين ته غريبن کي کھڙو سنئون سڌو فائدو ٿيندو. وڌ ۾ وڌائون ٿي بئگون ڪٽي ايئرپورٽ تي لھندس ته ڪٽي ٻه چار سؤ رپيا ڏيوتيءَ جا ڇڏيندين. ان کان ته پوليس جھڙو ادارو ڪڻ جنھن ۾ نيڪ نيتيءَ سان ڪم ڪري غريبن جي پڻ مدد ڪري سگھين ٿو.“ ھن منھنجو چوڻ مڃي ائين ئي ڪيو. اڃڪلھ ھو نٽي بدلي ٿي آيو آھي. ان کان اڳ 1986ع ۾ ڪجھ عرصو ميرپور خاص ۾ ڊي ايس پي ھو.“

”پلا ملائيشيا جي پوليس توهان کي ڪيئن لڳي ٿي؟“ مون پڇيومانس.

”انگريز جتي ب رهيا آهن اتي هنن پوليس، ريل، ٽپال، ڪورٽون، انتظاميہ جهڙا ادارا نہ فقط ناهيا پر انهن کي انصاف، سختي ۽ ايمانداريءَ سان هلايو. تڏهن ت چيو وڃي ٿو ت انگريزن جي راڄ ۾ شينهن ۽ ٻکري هڪ ئي گهاٽ تي پاڻي پيئن ٿا. انگريزن جي وڃڻ بعد، کي ملڪ انهن ادارن کي اهڙ ئي ايمانداري ۽ سختيءَ سان هلائيندا اچن ت ڪن ۾ بي ايماني رشوت ۽ فرض پورو نہ ڪرڻ ۽ طرفداريءَ جهڙيون تباهي آڻيندڙ ڳالهيون ڪاهي پيون آهن. ملائيشيا ۽ سنگاپور اهڙا ملڪ آهن جن ۾ اڄ تائين نہ فقط انگريزن وارو ساڳيو طريقو هلندو اچي پر پاڻ ان ۾ سختي ۽ وڌيڪ سنائي آئي آهي. ٽين دنيا جي ملڪن ۾ ملائيشيا هڪ اهڙو ملڪ آهي جنهن جو جوڊيشري، انتظاميہ ۽ خاص ڪري پوليس هڪ مثالي ڪاتو آهي، جنهن جي ڏورانهن ملڪن کي پڻ سبق حاصل ڪرڻ ڪپي. هتي جي پوليس بي ڏوهيءَ ۾ هٿ نٿي وجهي. غريب ۽ منجهيل شهريءَ جي مدد ڪري ٿي پر بدمعاش ۽ ڏوهاريءَ کي بنهہ نٿي ڇڏي. قانون جي پڇڪڙي ڪندڙ چاهي غريب هجي يا وڏو ماڻهو، هو پوليس کان پڇي نٿو سگهي. ملائيشيا جي پوليس ۾ جيتوڻيڪ ننڍا ننڍا چوڪرا ۽ چوڪريون آهن پر خوشي ٿي ٿئي ت هو ڪيڏو چست، سمارٽ ۽ فرض شناس آهن. هنن کي ملڪ لاءِ ڪيڏو درد آهي. رشوت يا اثر رسوخ واري ماڻهوءَ جو پاسو ڪڍڻ جهڙي شيءِ مور نہ اٿن. خير اها ٻي ڳالهہ آهي ت ان جو سبب اسان اهو چئي سگهون ٿا ت هتي جي پوليس جو پگهار گهٽو آهي. ڪين اوچيون گاڏيون موٽرون مليل آهن. طبي ۽ ٻارن جي تعليم جون وڏيون سهوليتون مليل اٿن، ان ڪري ڪين لالچ ناهي. ڪنهن وڏي ماڻهوءَ کي ڏسي ڪين احساس ڪمتري نٿو ٿئي. پر منهنجي خيال ۾ سندن ايماندار هجڻ جو اهو سبب ناهي. پگهار وڌا اٿن پر اهڙا وڌا ب نہ اٿن. منهنجي نظر ۾ ملائيشيا جي پوليس جي ايماندار ۽ هڏ ڏوکي هجڻ جو وڏو سبب اهو آهي ت ڪين پنهنجي ملڪ ۽ قوم لاءِ درد آهي. هو پنهنجي ملڪ کي بيحد گهٽو چاهين ٿا. اهي اهڙيون ڳالهيون آهن، جيڪي ايشيا ۽ آفريڪا جي ڪيترن ملڪن کي ملائيشيا کان سکڻ ڪپن.“

اسرار شاهہ کي سنڌ جي وڏيرن، سيدن ۽ ميرن پيرن جي ٻي اها ڳالهہ پسند نہ آهي ت هو ٿوري گهڻي ڳالهہ تي پنهنجيون زمينون وڪڻي، گهرجون پوريون ڪن ٿا.

”زمين هرگز وڪڻڻ نہ ڪپي.“ هڪ دفعي ڳالهين دوران هن پنهنجو خيال ٻڌايو، ”آئون ت پنهنجن مائٽن ۽ دوستن کي هر وقت اها ئي صلاح ڏيندو آهيان ت جنهن جي پيرن هيٺان زمين ناهي ان جي ڪا حيثيت ناهي. پاڻ وٽ ت سنڌيءَ ۾ ب ان لاءِ چوٽي آهي ت ٻنيون ۽ ونيون مئي مارائي بنا نہ ڏجن. هينئر آئون ڪراچيءَ هوس، زمينون

پري ٿيون، تڏهن به مهيني ۾ هڪ يا ٻه دفعا اڏيرو لعل وجي نظر ڪري آيس. ماڻهو ڪٽي ڪهڙي به ولايت ۾ رهي پر آخر ۾ وري به هن کي پنهنجي ٻٽ جي ڇڪ ٿئي ٿي. آئون ته اهو پيو سوچيان ته ڪو اهڙو قانوني طريقو ڳوليان جنهن موجب منهنجو ٻٽ جيڪو اجا ته ٻن سالن جو صغير آهي، وڏو ٿي به پنهنجي زمين وڪٽي نه سگهي.“

ڪوالالمپور جي پي آءِ اي آفيس جو مئنيجر اسرار شاهه لڳ ڀڳ چاليهه سال ڄمار جو هوندو. پاڻ سينيئر ڪئمبرج ڪوئيٽا ۾ ڪرڻ بعد انٽر سائنس ڊي جي سائنس ڪاليج ڪراچيءَ مان ڪيائين ۽ گريجوئيشن بلوچستان يونيورسٽيءَ مان. پي آءِ اي ۾ نوڪري ڪرڻ کان اڳ پاڻ اڀائي سال ڪن ائمسٽرادم ۾ ۽ ٻه سال ڪن يونان ۾ پڻ نوڪري ڪئي. ائمسٽرڊام ۾ هن جڳ مشهور ”ٽائيمر ــ لائيف ڪارپوريشن“ ۾ ڪم ڪيو، جتي جرمن ۽ ڊچ زبانون پڻ سکيون. يونان ۾ هن پورس (Poros) نالي ٻيٽ تي پان هيلانڪ هوٽلن جي ڪمپنيءَ ۾ ڪم ڪيو. هي ٻيٽ يونان جي مشهور شهر اٿينس کان پاڻي واري جهاز رستي ٽن ڪلاڪن جي پنڌ تي آهي. ان بعد اسرار شاهه پاڪستان اچي ڪجهه عرصو سنڌ روڊ ٽرانسپورٽ SRTC ۾ نوڪري ڪئي. جنهن بعد 1975ع ۾ هو نه فقط پي آءِ اي جي ٽيندڙ چوند ۾ ڪنيو ويو پر نوڪري ملڻ تي جنهن محنت ۽ سچائيءَ سان ڪم ڪري ٿوري عرصي ۾ جيڪي پروموشن حاصل ڪيا، سي قابل تعريف آهن.

مون جهٽ پٽ سندس گهرايل چانهه پي چيومانس: ”شاهه صاحب اڄ گهٽو وقت نه ويهندس. هڪ دوست کان ڪئميرا ونڊي آيو آهيان. توسان ۽ ٻين سان گڏ فوٽو ڪڍائڻ جو شوق ٿيو اٿم. ڪنهن کي گهراءِ ته پنهنجو فوٽو ڪڍي.“

هن پنهنجي سيڪريٽري چوڪريءَ کي فوٽو ڪڍڻ لاءِ سڏايو ۽ اسان گڏ ٿي ٻيناسين.

”فوٽو سنو ڪري ڪڍجانءِ نه ته تنهنجو خير ناهي.“ شاهه صاحب ان چيني چوڪريءَ سان چرچو ڪندي چيو. هن غريب ته جواب نه ڏنو پر مون دل ئي دل ۾ چيو: ”جهڙي شڪل هونديسين اهڙو ئي فوٽو ايندو، هوءَ ڇا ٿي ڪري سگهي.“

”پلا ٻيهي ڪڍايون يا ويهي؟“ شاهه صاحب مون کان پڇيو.

”منهنجي خيال ۾ هڪ ٻيهي، هڪ ويهي.“ مون وراڻيومانس.

چوڪري فوٽو ڪڍڻ واري هئي ته ڪو اوچتو خيال آيس ۽ صلاح ڏنائين ته ڪرسي ۽ ميز جي پس منظر ۾ ٽي ٻيهون. سو ٽيبل اڳيان ٽي ٻيناسين. سامهون پٽ تي

سڄي دنيا جو رنگين وڻو نقشو لڳل هو. مون چوڪريءَ کي ٿوري دير ترسڻ لاءِ چئي شاهه صاحب کي صلاح ڏني: "يار شاهه صاحب هن نقشي جي اڳيان چو نه ٿي بيهون"

"واهه واهه!" شاهه صاحب هائوڪار ڪندي نقشي جي اڳيان ٿي بينو ۽ پوءِ جڏهن چوڪريءَ فوٽو ڪيڻ لاءِ ڪئميرا جو بٽڻ دٻايو ته بٽڻ دٻجي ئي نه.

"ڪئميرا لاڪ ته نه ٿيل آهي؟"

"نه لاڪ به نه آهي."

"فلم رول ختم ته نه ٿي ويو آهي "

"اهو به نئون پيل آهي."

ڪئميرا کي گهٽو ئي اٽلايو پٽلايوسين پر ڪجهه نه ٿيو. چوڪريءَ ٻڌايو ته سامهون ائمپنگ پلازا ۾ فوٽو گرافر جو دڪان آهي. اهو شايد ڪئميرا ناهي سگهي ٿو.

ٿوري دير بعد نوڪر ڪئميرا کڻي آيو ته دڪاندار ٿو چوي ته ڪئميرا منجهه رول گهمائڻ واري موٽر جئم ٿي ويئي آهيءِ مرمت لاءِ ڪئميرا کي ورڪشاپ موڪلڻو پوندو.

شاهه صاحب کي چيم ڪئميرا ڏاڍي ٻڌائي. استعمال ٿيڻ کان اڳ مرمت ۽ سروس جي ضرورت اٿس. افسوس به ٿيو ته جنهن ڪم لاءِ آيس ۽ اڏ ڪلاڪ پوز ناهڻ ۾ لڳو اهو ڪم نه ٿيو، پر پوءِ ڪلي شاهه صاحب کي چيم ته يار چگو جو هيءَ جڻ هتي ئي ٿي ۽ پهرين تو وٽ آيس نه ته پهرين پنهنجي سفير عظمت حسن صاحب وٽ پئي ويس. اجايو ان جو وقت خراب ٿئي ها.

ڪئميرا کي سندس چمڙي جي پوٽڙيءَ ۾ بند ڪري، شاهه صاحب کان ڪلي موڪلايم: "شاهه صاحب هاڻ هيئن ڪجانءِ جو پاسپورٽ يا ڊرائيونگ لائسنس لاءِ تنهنجي ڪيابل ڪاري اڇي فوٽوءَ جي ڪاپي بچيل هجي ته اها مون ڏي ملاڪا موڪلي ڏجانءِ ته يادگار طور البم ۾ هڻي ڇڏيان."

"پوءِ ڪئميرا جو ڇا ٿو ڪرين؟"

"ڪندس وري ڇا. مالڪن کي مبارڪ وجي ٿو ڏيان ته سني ڪئميرا آٽوميٽڪ ورتي اٿو."

"فوٽو ڪيڻ واري چوڪريءَ جي نظر لڳي ويس." شاهه صاحب چيو.

" نظر نہ پر دعا ڪهامي ويس جو فوٽو جي اچن ها تہ ڪيس سور سجهيا ٿي تہ اهي ڪهڙا اچن ها. اجايا دڙڪا ڪائي ها. بهرحال شاهہ صاحب هن ملاقات جو احوال لکڻ کان اڳ تنهنجي فوٽوءَ لاءِ وري ايندس ـ بي ڪنهن کان ڪئميرا ونيو."

ڪار ۾ ڪئميرا کي اتي انگڪاساريا بلڊنگ جي پارڪنگ لاٽ ۾ ئي ڇڏي ٻاهر ائمپنگ روڊ تي آيس، جنهن جي هڪ پاسي منگ ڪورٽ هوٽل ۽ BMF پلازا جهڙيون عمارتون آهن ۽ ٻئي پاسي ٻارن جي اسڪول بعد پاڪستان ايمبسيءَ جي عمارت آهي. وڏي ڪشادي لان جي پويان پراڻي زماني جي آرڪيٽيڪٽ واري هيءَ عمارت پري کان نمايان لڳي ٿي. لڳي ٿو تہ ملايا کي آزادي ملڻ سان جن ملڪن هتي اچي يڪدم سفارتخانا کوليا، پاڪستان پڻ انهن مان هڪ آهي. تڏهن تہ پاڪستان ايمبسيءَ جي شهر جي وچ ۾، ههڙي اهم رستي تي، ههڙي پراڻي ۽ وڏي عمارت آهي. نہ تہ ٻيون ايمبسيون پري پري ڪنڊ پاسن ۾ آهن.

پاڪستان ايمبسيءَ جي رسيپشن تي وينل ملائيشين عورت کي Selamat Pagi (خير هجي صبح جو) چئي مٿي قانصلر صاحب ـ بلڪ صاحبا ـ مس فوزيہ نسرين جي آفيس ۾ آيس. اڇڪلهہ مردن سان گڏ پاڪستاني عورتون پڻ سول سروس، پوليس، جوڊيشري ۽ فوج جهڙن ڪاتن ۾ نظر اچن ٿيون. فارين سروسز ۾ مس فوزيا نسرين پهرين عورت آهي، جنهن سان منهنجي هتي ڪوالالمپور ۾ ملاقات ٿي. پاڻ گذريل سال ملائيشيا ۾ فرسٽ سيڪريٽري ٿي آئي هئي ۽ سگهوئي قانصلر جي عهدي تي پروموشن ٿيس. پاڻ اسان جي دوست ظفر شيخ جي ڪلاس ميٽ آهي، جيڪو پڻ ويجهڙائيءَ ۾ بنگلاديش مان بدلي ٿي سعودي عرب ۾ پاڪستاني سفارتخاني جو قانصلر مقرر ٿيو آهي.

ٿوري دير فوزيا نسرين جي آفيس ۾ ساٽس ۽ نئين آيل پريس اٽيچي مسٽر وڪيل ملڪ سان خبر چار ڪري پوءِ ڪجهہ دير سفير کي ڪيڪارڻ ۽ پنهنجو نئون ڪتاب ڏيڻ لاءِ ويس. وڪيل صاحب کان خبرن دوران هتي جي نيوز ميڊيا جي ڳالهہ نڪتي تہ ملائيشيا اهو ملڪ آهي، جتي اخبارن، ٽي وي، ريڊيو جا اڏ کان وڌيڪ نيوز رپورٽر، جرنلسٽ ۽ ليکڪ انڊين آهن. جيڪي هونءَ ڪٿي هاڻ ملائيشن سڏجن ٿا پر ظاهر آهي قدرتي طرح هنن جو اڄ بہ لاڙو انڊيا ڏي وڌيڪ آهي. پاڪستان جو مان مٽانهون ڪرڻ ۽ حقيقت ڏي ڏيان ڏيارڻ لاءِ اسانکي ڪافي مقابلو ۽ محنت ڪرڻي پوي ٿي.

فوزيا نسرين کي چيم: "هڪ سوال پڇانءِ؟"

”منهنجي خيال ۾ نہ ئي پڇ.“ هن پنهنجي سني ۽ کلمک طبيعت جو هميشہ وانگر اظهار ڪندي جواب ڏنو.

”نہ سوال ضرور پڇڻ چاهيان ٿو. هر دفعي ملاکا پهچڻ تي ياد اچيم ٿو. اڄ اهو پڇي پوءِ هتان روانو ٿيندس.“

”چگو پڇ“

.پنهنجي ملک ۾ جتي گهٽو ڪري چوڪريون ليکچرار، ڊاڪٽر، بئنکر يا وڏ ۾ وڏ وڪيل ٿيڻ چاهين ٿيون اتي توهان کي فارين سروسز جو شوق ڪيئن ٿيو؟“

”خبر اٿو. مون به ليکچرار ٿيڻ چاهيو ٿي.“ فوزيا کلندي وراٽيو.

”چو پلا؟“

”چو پلا! ها. مون جڏهن انگلش ۾ ايم. اي ڪئي پئي تہ اسان جي ڪاليج ـ ”لاهور ڪاليج فار وومين“ ۾ مسز سراج نالي هيڊ آف ڊپارٽمينٽ هوندي هئي. بيحد قابل هئي. سندس پڙهائڻ جي اسٽائيل مان ڏاڍو متاثر هيس. هميشہ چاهيندي هيس تہ ايم. اي ڪرڻ بعد آئون به آپا مسز سراج وانگر ليکچر ڏيان، پڙهايان.“

”پوءِ هن پاسي ڪيئن رُخ رکيانو؟“

”1972ع ۾ مون ايم. اي ڪئي. ان بعد سپيريئر سروس لاءِ وينس، جنهن ۾ سنو نمبر ڪنيم. ۽ پوءِ مائٽن جي صلاح موجب ـ خاص ڪري منهنجي مامي جي رهنمائيءَ هيٺ هيءَ برانچ اختيار ڪيم. منهنجو مامو قاسم رضوي پڻ سول سروس ۾ رهي چڪو آهي.“

”هن کان اڳ توهان جو ڪٽي ڪٽي رهڻ ٿيو؟“

”آئون گهٽو وقت ايران ۾ رهي آهيان. 1976ع کان وني 1981ع تائين. ان کان اڳ ۽ پوءِ اسلام آباد ۾ رهڻ ٿيو اٿم ۽ هاڻ 1986ع کان هتي ملائيشيا ۾ آهيان.“

ڪو زمانو هو ولايت ۾ رهندڙ پاڪستانين کي پنهنجي سفارتخاني ساڻ هميشہ شڪايت رهندي هئي. ان سلسلي جا ڪيترائي خط اخبارن ۾ پڻ ايندا هئا تہ فلاڻي ملڪ ۾ پنهنجي ايمبسيءَ ۾ ويزا سين پر پاسپورٽ نئون ڪري نہ ڏنائون. يا گم ٿيل پاسپورٽ وري ناهي نہ ڏنائون. يا منجهيل ڳالهہ لاءِ صحيح طرح رهنمائي نہ ڪيائون. تڪليف ۾ هئاسون. پنهنجي ايمبسيءَ وارن ڪنگهيو به ڪونہ. پر ۾ اندين ايمبسيءَ وارن پنهنجن اندين سان گڏ اسان جي به مدد ڪئي. يا چين جي سفارتخاني مدد ڪئي.

اهو 1970ع کان اڳ وارو دور هو. نہ فقط اخبارن ۾ پر ماڻهن جي واتان پڻ ٻڌبو رهبو هو. ڪٿي صاحب هڪ ڳالهہ ڪئي جو پاسپورٽ حاصل ڪرڻ آسان ڪيائين. ان سان عوام کي بہ فائدو ٿيو تہ حڪومت کي بہ. ان کان علاوه ٻاهر رهندڙن جو خيال رکڻ لاءِ ڪيترين ئي ايجنسيون ــ ولايت ۾ نوڪري ڊيارٽ جو ڪاتو (Overseas Employment)، نوڪريءَ جو بچاءُ ڪاتو ۽ ٻيا ڪيترائي ادارا ان دور ۾ ۽ ان کان پوءِ ئي کليا. ساڳي وقت سفارتخانن ۾ هڏ ڏوکي، قابل ۽ ڪم جو اڇت اڪلاءُ ڪرڻ وارا آفيسر چونڊيا رهيا. ملڪ ۽ ماڻهن جي مدد ڪرڻ وارا نيڪ نوجوان فارين سروسز ۾ اچڻ لڳا. هاڻ اسان جي سفارتخانن جو اميج ڪجهہ ٻيو آهي. گذريل ڏهاڪو سالن ۾، مختلف ملڪن ۾ متاڇري طرح ۽ ملائيشيا ۾ چگيءَ طرح جائزو ونڊ بعد هن ڪاتي جي اعليٰ ڪارڪردگي جي اهميت ۽ قدر جي وڌيڪ ڄاڻ پوي ٿي تہ پرديس ۾ رهندڙ اسان پاڪستانين جو گهر کان ڏور سفارتخانا، ملڪ جي حال سارو رکيل گهٽ اسٽاف ۽ گهٽ بجيٽ هوندي بہ جنهن نموني سان هڪ طرف پرديس ۾ رهندڙ پاڪستانين جي رهنمائي ۽ مدد ڪري رهيا آهن تہ ٻئي طرف ڏارين ملڪن کي پنهنجي ملڪ جي تهذيب ۽ ڪلچر کان واقف ڪري رهيا آهن. اها ڳالهہ قابل داد آهي ۽ هن سڄي تر ۾ ملائيشيا ۾ موجود اسان جو سفارتخانو تہ سڀ کان اڳيان اڳيان آهي.

1982ع ملائيشيا آيو هوس تہ ان وقت بلگرامي صاحب ڪوالالمپور ۾ پاڪستان جو سفير هو. پاڻ پراٽو سفير ۽ نيڪ انسان هو. سندس اسٽاف چوڌري صلاح الدين کان وٺي گل خطاب عباسيءَ تائين ــ پرديس ۾ رهندڙ پاڪستانين جي مدد ڪندي خوشي محسوس ڪئي ٿي. اهو ئي سبب آهي جو جڏهن بلگرامي صاحب جو هارٽ اٽيڪ ڪري اوچتو موت ٿيو تہ نہ فقط پاڪستانين کي ڏک ٿيو پر انهن ملائيشين کي پڻ جن جا ڏاڏا پڑڏاڏا ڪنهن زماني ۾ پاڪستان کان لڏي هتي ملائيشيا ۾ هميشہ لاءِ اچي رهيا ۽ هينئر هنن عيد برات ۽ ٻين غمي خوشين جي ڪاڄ ۾ پنهنجو پاڻ کي پاڪستانين سان منسوب ڪيو ٿي.

بلگرامي صاحب کان پوءِ ملائيشيا ۾ پاڪستان جي سفارتخاني جا پهريان ماڻهو جيتوڻيڪ بدلي ٿي ويا ــ چوڌري صلاح الدين کان وٺي عباسي صاحب تائين، پر جيڪو نئون اسٽاف آيو: سفير سيد عظمت حسين کان وٺي قونصلر فوزيا نسرين ۽ پريس اٽيچي وڪيل ملڪ تائين، انهن پڻ ساڳيو وهنوار رکيو ۽ پهرين جي ياد ضرور رهي پر ڪوٺ جو احساس نہ ڏياريو. ڪيترا دفعا لنچ ٽائيم ۾ وڃڻ ٿيو آهي تہ بہ هتي جو اسٽاف ڪم ۾ رڌل نظر آيو آهي. بقول قونصلر فويزيا نسرين جي "جيسين ڪم پورو نہ ڪندي آهيان چين نہ ايندو اٿم." سفير صاحب پاڻ ذاتي دلچسپي وٺي، ملڪ جو نالو روشن

ڪرڻ ۽ پنهنجن ماڻهن جي مدد ڪرڻ لاءِ نه فقط ننڍا وڏا مسئلا حل ڪيا هوندا پر نوڪريون پڻ ونرائي ڏنيون هونديون جيئن اسان جا ڊاڪٽر، اسان جا انجنيئر، اڪائونٽنٽ، پورهيت هڪ طرف غير ملڪي ناٽو ڪمائي سگهن ٿا ٻئي طرف محنت ۽ لڳاءَ سان نوڪري ڪري ملڪ جو نالو روشن ڪن. البت عظمت صاحب کي اها شڪايت ضرور رهي آهي ته اسان جي نوجوان کي هر نوڪري پئسي جي ساهميءَ ۾ تورڻ نه ڪپي. ان سلسلي ۾ هڪ دفعي پاڻ پاڪستان کان آيل، نوجوان ڊاڪٽرن بابت ٻڌايو ـ جن کي ويجهڙائيءَ ۾ ملائيشيا حڪومت نوڪري لاءِ گهرايو. پر انهن مان ڪجهه خوش نه آهن جو هڪ ته ڪين شهرن بدران ڳوٺن ۾ نوڪري ڪرڻ واري ڳالهه ناپسند آهي ٻيو ته پگهار گهٽ لڳين ٿو.

”توهان جو پگهار ڪيترو آهي؟“ سفير صاحب مون کان پڇيو.

”تمام گهٽ پاڪستان جيترو ئي آهي.“ مون وراڻيو، ”آئون سمجهان ٿو ته هن پاسي جي ملڪن جا پگهار عرب ملڪن يا انگلينڊ آمريڪا جيترا نه آهن. انهن جي اڃ جيترا به نه آهن.“ ”پر اهو آهي ته هنن ملڪن جي موسم ۽ ماحول سٺو آهي. چوپر جي آزادي ۽ عزت آهي.“ سفير ٻڌايو. ”عرب ملڪن ۾ پگهار ڪٽي گهٽو آهي پر اهو ته سوچجي ته اتي جي موسم ڪيڏي سخت آهي. ماحول ڪيڏو اوپرو آهي. ڪاڏي پيتي جي ڪيڏي مهانگائي آهي ۽ اتي (عرب ملڪن ۾) نوڪريءَ جي ڪيڏي غيريقيني صورتحال ٿيندي وجي. هڪ نوجوان ۽ تازي گريجوئيٽ کي شروعات ڪرڻ ۽ ڪم سکڻ لاءِ ڪٽي به نوڪري ملي ته بسم الله ڪرڻ کپي ۽ ٻئي سان پاڻ کي پيٽي ارهو ۽ اهنجو نه ٿيڻ کپي. ساڳي طرح هتي ملائيشيا ۾ موڪل ٽن سالن بعد ٿئي ٿي ۽ اسان جا پاڪستاني عرب ملڪن ۾ پنهنجن پاڪستاني دوستن سان پيٽي ـ جيڪي هر سال وطن اچن ٿا، رنج ٿين ٿا. هن پاسي: ملائيشيا، برونائي، سنگاپور ڏي ٽي سال لڳاتار ڪم ڪرڻو پوي ٿو. پر اهو آهي ته هتي جو ماحول سٺو آهي. آزادي وڌيڪ آهي. گهمڻ ڦرڻ ۽ تفريح جا انيڪ ذريعا آهن. پر عرب ملڪن ۾ ائين ناهي. پوءِ اتي مهينو مهينو گذرڻ به جيل ٿيو پوي. بهرحال هر ملڪ جا پنهنجا پنهنجا قاعدا قانون آهن. ملائيشيا ۾ نوڪري ڪندڙن کي ملائيشيا جي قاعده قانونن سان نباهڻ گهرجي. آخر انهن حالتن ۾ ٻين ملڪن جا ماڻهو به ته نوڪري ڪري رهيا آهن ۽ خوش آهن.“

سفير صاحب اهو پڻ ٻڌايو ته گذريل مهيني PNSC جو چيئرمين يوميل صاحب هتي ڪوالالمپور ۾ آيو هو. هتي جي جهازران ڪمپني MISC (ملائيشيا انٽرنيشنل شپنگ ڪارپوريشن) ۽ ٽرانسپورٽ ڪاتي وارن سان ان سلسلي ۾ ميٽنگ هيس ته پاڪستان ۽ ملائيشيا جي وچ ۾ هڪ ٻئي ملڪن جي جهازن کي ئي ڪارگو ڏنو وجي.

ملائيشيا وارن کي اجا ڏارئين ۽ ٽيڪنيڪل اسٽاف جي ضرورت آهي ۽ هو ان ڏس ۾ پاڪستاني جهاز سازيءَ جي ماڻهن کي پاڻ وٽ رکڻ چاهين ٿا.

عظمت صاحب جي اها ئي دلي خواهش هئي ته جيسين ملائيشيا وارن کي اسان جي ضرورت آهي تيسين اسان هتي ئي نوڪري ڪندا رهون. پاڻ ملاڪا اچي اسان جي سامونڊي اڪيڊمي (Akedmi Laut) گهمڻ جو پڻ خيال ڏيکاريائين.

سيد عظمت حسن صاحب 1944ع ۾ ڄائو. پنجاب يونيورسٽي ۽ انگلينڊ مان بي. اي ڪيائين. 1966ع ۾ فارين سروسز ۾ آيو ڪيترن ئي هنڌن تي ڊپلوميٽ جي ڊيوٽي (Diplomatic Assignment) سرانجام ڏنائين. جهڙوڪ: تي سال روم (اٽليءَ) ۾، چار سال ڪن نيويارڪ (آمريڪا) ۾، تي سال ڪن ابوظبيءَ ۾. شروع وارا ٻه سال او ايس ڊي جي حيثيت ۾ اسلام آباد ۾ رهيو. ان بعد 1971ع ڪان 1974ع تائين سيڪشن آفيسر هو ۽ چار سال ڪن ڊائريڪٽر هو. 1983ع ۾ ڪين ڊائريڪٽر جنرل جي ترقي ملي. پاڻ مارچ 1985ع ڪان وڃي هتي ملائيشيا ۾ سفير آهي.

پاڪستان ايمبسيءَ مان نڪرڻ بعد واپس پي آءِ اي جي آفيس واري عمارت مان ڪار ڪٽڻ آيس. پارڪنگ وارن ٽن ڇڻ ڪلاڪن جا چار ڪن ڊالر پارڪنگ في وڃي رسيد ڏني. ڪار ۾ ٻاهر نڪري، وري ائمپنگ روڊ تي آيس، جتان جالان (شاهراهه) ٻُڌ رزاق وڃي ڪابي پاسي جالان يوٽانت تي آيس، جتي لبيا جي ايمبسي ۽ سعودي عرب وارن جو اسلامڪ قونصل خانو آهي. لبيا جي ايمبسي ـ جنهن کي هو پيپلز بيوريو سڏين ٿا ـ جي سيڪريٽري سعيد محمد الغرجانيءَ سان تي سال اڳ، هڪ ڊپارٽمينٽل اسٽور ۾ ملاقات ٿي هئي. ڪٽڪ رنگو قداور جوان، پهراڻ نموني جي چوغي ۾ خريداري ڪري رهيو هو. مٿي تي بوهرين جهڙي ٽوپي ڏسي سوچڻ لڳس ته ڪٿي جو ٿي سگهي ٿو. ڪائونٽر وٽ پئسا پيارڻ مهل قطار ۾ هڪ ٻئي جي پويان بيهڻ وقت سلام ڪري پڇيو مانس ته آيا هو بوهري فرقي جو ته نه آهي. چپن تي مرڪ آڻي چيائين:

”نه. آئون لبيا جو عرب آهيان.“

ان بعد پنهنجي جاڻ سجاڻ ڪرائيسين. پاڻ انجنيئرنگ ۾ ڊگري وڃي فارين سروس ۾ آيو هو. ۽ سندس ڪارڊ تي نالي اڳيان مسٽر بدران ”انجنيئر“ لکيل هو. ان بعد سندس گهر ۽ آفيس جي ائڊريس لکيل هئي. ساڻس وري ملڻ لاءِ پاڻ زور پريائين. ان بعد ٻئي دفعي ڪوالالمپور اچڻ تي انجنيئر الغر جانيءَ سان سندس آفيس ۾ ملڻ ويس. موڪلائڻ مهل ڪجهه مذهبي ڪتاب ۽ قرآن جو تفسير ڏنائين. معمار قذافيءَ جو گرين بڪ (سائو ـ ڪتاب) پڻ انهن ۾ شامل هو. اهو ڪتاب ائين مشهور آهي ـ بلڪ

گهٽ ۾ گهٽ قذافي صاحب ان کي ائين مشهور ٿيندو ڏسڻ چاهي ٿو، جيئن چين جي مائوزي تنگ جو ڳاڙهو ڪتاب (Red-Book) آهي.

هڪ ٻئي کان پري هجڻ ڪري الغرجانيءَ سان منهنجي تڪڙي تڪڙي ملاقات نه ٿي سگهي پر به چار دفعا جيڪو مليا سين ان ۾ سندس ٻڌايل ديني ڳالهيون، دعائون ۽ هر ڳالهه کي ڪتاب و سنت جي روشنيءَ ۾ پرکڻ جو طريقو ۽ مذهب تي پابند رهڻ قابل ذکر آهي. آفيس جي پٽين تي، فائيلن تي، ٽيبل جي شيشن هيٺان ۽ سندس زبان تي هر وقت قرآن جون آيتون ۽ دعائون هوندیون هيون. هڪ دعا جيڪا شعر جي صورت ۾ پاڻ ناهي هئائين يا شايد ڪنهن ٻئي بزرگ کيس پڙهڻ لاءِ ڏني هئي، ان جي فوٽو ڪاپي مونکي به ڏنائين. ڇهويهه ڪن سٽن مان مٿيون ٽي چار سٽون هن وقت به مونکي ياد آهن:

- ربنا آتنا في الدنيا حسنة و في الاخرة حسنة و قنا عذاب النار
- ربنا آمنا فاغفرلنا ذنوبنا وقنا عذاب النار
- ربنا ما خلقت هذا باطلا سبحانک فقنا عذاب النار
- ربنا وسعت کل شيء رحمة و علما فاغفرللذين تابو واتبعوا سبليک وقهم عذاب الجيم.

هڪ دفعي کيس چيم ته مون تنهنجي مرشد/امام/صاحب قذافيءَ بابت ٻڌو آهي ته هو دين اسلام جو سچو شيدائي آهي. عمل ۾ به ته گفتار جو به. مان هن سان مليو ته نه آهيان جو ان بابت گواهي ڏيئي سگهان. پر اهو ضرور آهي ته آئون تولاءِ چئي سگهان ٿو ته تون بيحد نيڪ ۽ متقي آهين.

"ادا! پائو! ائين ته نه چئ. مان گنهگار بانهو آهيان دعا ڪجانءِ مون مسڪين کي." سعيد محمد الغرجانيءَ جا اهڙي موقعي تي هميشه اهي جملا هوندا هئا.

هڪ دفعي هڪ ڪتاب ڏيندي چيائين: "هي ضرور پڙهجان ڏاڍو سنو اٿئي. ڪتاب ابو علي مودودیءَ جو لکيل هو ۽ نالو هوس: "Towards Understanding Islam".

آئون پڙهي چڪو آهيان." مون کيس ٻڌايو. "خبر اٿو هي ڪتاب مون اسڪول جي ڏينهن ۾ پڙهيو هو. منهنجي خيال ۾ هي پهريون ڪتاب آهي، جنهن منهنجي دماغ ۾

دين اسلام بابت ايرندڙ انيڪ سوالن جا سائنٽيفڪ نموني ۽ جواب مهيا ڪيا هئا. آئون هن ڪتاب کي تمام اهم سمجهان ٿو ۽ مودودئ جي لکڻ جي طرز ۽ معلومات کان بيحد متاثر آهيان.“

”اسان پڻ. اهو ئي سبب آهي جو لبيا حڪومت هن ڪتاب جون انيڪ ڪاپيون چپرائي ڪيترن ئي ملڪن ۾ مفت ورهايون آهن، جيئن نوجوانن کي اسلام جي صحيح ڄاڻ ۽ قدر پوي.“ هن ٻڌايو.

هتي اها گالهه بي محل نه ٿيندي ته مولانا مودودئ سان سياسي نظرئي تي ڪٽي ڪيترا متفق راءِ نه هجن پر سندس مذهبي خدمتن ۽ معلومات کان شايد ئي ڪو انڪار ڪري. مسلمان ملڪن ۾ جيترو مودودي صاحب سجاتو وجي ٿو، اوترو شايد ئي ڪو ٻيو پاڪستاني سجاتو ويندو هجي. سعودي عرب، مصر، لبيا، موراڪو، ماريطانيا جهڙا ملڪ جنهن ۾ سندن به ڪيئي عالم موجود آهن، اتي مودودي صاحب کي پڻ اهم مذهبي شخصيت ۽ علم جو ٻنيار سمجهيو وجي ٿو.

ملائيشيا ۾ ڪيترن، اهو معلوم ٿيڻ تي ته آئون پاڪستاني آهيان، يڪدم مولانا مودودئ جو ڇپيو هوندو. هتي جي ٻين لئبريرين ۾ ته ڇا پر اسان جي مئرين اڪيڈمئ جي ٽيڪنيڪل لئبرري، جنهن ۾ نوي سيڪڙو جهازراني بابت لکيل ڪتاب آهن، اتي به مولانا مودودئ جا انگريزي ۽ ملئي زبان ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب رکيا آهن ۽ هتي جا ماڻهو شوق سان پڙهن ٿا. هتي جي ڳوٺن ۾ هفتي ۾ هڪ ڏينهن جي بازار لڳندي آهي، جنهن کي پاسار مالم سڏجي ٿو. ان ۾ دڪاندار رستن تي شيون رکي سستي اگهه تي وڪڻندا آهن. هڪ همراهه مذهبي ڪتاب، تسبيحون ۽ مُصلا پڻ وڪڻندو آهي. اسان جي پر واري ڳوٺڙي ڪٽالا سنگائي بارو جي هڪ اهڙي بازار ۾ ڏسندو آهيان ته مولانا مودودئ جا ملئي زبان ۾ ترجمو ڪيل ڪتاب پڻ هوندا آهن. مون وانگر جيڪي پرديس ۾ پاڪستاني رهن ٿا ۽ انهن کي ڏاڙيون ماحول ۾ ڪاڏي پيتي کان وٺي نماز، روزي، پوشاڪ ۽ ڏاڙهي ويهڻ جا جيڪي مسئلا درپيش اچن ٿا، انهن جا صحيح سمجهاڻين سان جواب مولانا مودودئ جي ڪتاب ”مسائل و رسائل“ ۾ ملندا ـ جنهن جا ست ڪن جلد ڪيترن ئي پاڪستانين جي بيدروم ۾ نظر ايندا.

بهرحال اڄ ڪيترن ئي مهينن بعد ڪوالالمپور اچڻ تي لبيا جي الغرجانئ سان ملڻ لاءِ ويس. وچ ۾ عيد تي به نه مليو هئوسانس. گيٽ تي جگا (چوڪيدار) کان پڇيم. نئون هو سجاڻي نه ڏيو. نه مونکي نه الغرجانئ کي. نيٺ اتان ئي اندر وينل اندرا نالي

تامل هندو سيڪريٽريءَ کي فون ڪيم. تنهن ٻڌايو ته هن کي ته ٽي چار مهينا ٿيندا ته بدلي ٿي طرابلس هليو ويو.

اهو ٻڌي ڏاڍو افسوس ٿيو. لبيا جا ماڻهو ڪهڙا ٿيندا آهن. ملڪ ڪيئن آهي، اهو نٿو چئي سگهان، پر لبيا جي هن همراهه سان ملي ڏاڍو سڪون ۽ مزو ايندو هو. بقول ملئي ماڻهن جي: سندس منهن ۾ چهايا (نور) هو جنهن جي روشنيءَ ۾ مون جهڙي گنهگار جو اونداهو اندر به شايد روشن ٿي ويو. آئون چپ چاپ فون رکي گاڏيءَ ۾ اچي وينس. جالان يو ـ ٽانت تي ٽورو اڳيان، برونائي واري پراڻي ايمبسيءَ ۾ سعودي عرب جي قونصل خاني ۾ آيس جتي ديني ڪتابن جي لئبرري آهي. ٻاهرين دروازي کان وڃي اندر ڪمرن تائين، ڏاڪڻ کان مٿي ماڙ ۽ هڪ هڪ آفيس ۽ هال جو ذرو ذرو غاليچن سان ڍڪيل هو. ڪٻٽن ۾ عربي، انگريزيءَ ۾ اڄ جي ليڪڪن کان وڃي امام غزالي رحه تائين جا ڪتاب رکيل هئا ـ ڪيڏارا وڃي پڙهڻ لاءِ ته ڪي هميشه لاءِ ڪٽي وڃڻ لاءِ. سندس انچارج محمد مسعود ۽ اسسٽنٽ احمد سان، مٿي آفيس ۾ اچي مليس، پاڻ منهنجن دوستن ۽ مون لاءِ انگريزي ڪتابن جون ڪجهه ڪاپيون ڏينون.

انهن ۾ هڪ ته "Islam Our Choice" هو، جنهن جي پهرين صفحي تي لکيل هو ته هي ڪتاب پاڪستان ۾ "عائشه بواني وقف" وارن ڇپرائي طرابلس جي جمعية الدعوة الاسلامية وارن کي مفت ورهائڻ لاءِ ڏنو آهي. ٻيو ڪتاب عراقي ليکڪ شيخ محمد محمود جو هو جيڪو شڪاگو آمريڪا ۾ ڇپيو آهي. ٽيون ڪتاب " "Workshop in Islam هو، جيڪو پڻ مولانا مودوديءَ جو لکيل آهي. هي ڪتاب سعودي عرب حڪومت جي اسلامڪ ريسرچ ڪاتي رياض مان ڇپرايو آهي.

آئون پنهنجي لاءِ ۽ پر واري ڳوٺ جي هڪ بن ملئي دوستن لاءِ قرآن شريف ونڻ آيو هوس. هلڻ وقت انچارج چوڪري ڪٻٽ ۾ رکيل جلدن مان ٻه عدد قرآن شريف جا ڪٽي ڏنا، جيڪي سعودي عرب مان تازو ڇپجي آيا هئا. مون وڏن اکرن ۾ لکيل قرآن جو پيچيومانس ته اهي ملي سگهندا!؟

"Ada, Tapi Buruk" (آهن، پر پراٽا ٿيل آهن) انچارج ملئيءَ ۾ جواب ڏنو.

"ڇا مطلب؟"

هو اندرين ڪمري ۾ وڃي آيو جتي ڏهه ٻارهن تمام وڏي سائيز جا ٻه فٽ باءِ ڏيڍ فٽ ڪن جا وڏا قرآن شريف رکيل هئا.

هن ٻڌايو ته هي مڪي کان آيا آهن. اتي جي مسجد ۾ جڏهن ماڻهو پڙهي پڙهي پراڻا ڪندا آهن ته اتي نوان رکي پراڻا هيڏانهن موڪليندا آهن. مون انهن مان ٻه ڪنيا ۽ اچي گاڏيءَ ۾ رکيا. هيڏي وڏي سائيز جي پني تي هٿ اکرن ۾ لکيل هي قرآن مون پهريون دفعو ڏٺو. پڙهڻ مهل سندس شهيد ٿيل صفحا خيال سان اٿلائيندي دل ۾ اهو احساس ٿيندو آهي ته مون کان اڳ خبر ناهي خدا جي ڪيترن بندن هي قرآن شريف مڪي جي مسجد ۾ ويهي پڙهيو هوندو.

اسلامي قونصل خاني مان نڪرڻ بعد جالان يوٽانت رستو ونڊي ڪوالالمپور جي اهم رستي جالان تن رزاق تي آيس، جيڪو هڪ پاسي سرئمبان، ملاڪا ۽ جوهور بارو شهرن ڏي وڃي ٿو ۽ ٻئي پاسي ڪوالالمپور جو سڄو شهر هن رستي ـ جالان تن رزاق جي پاڪر ۾ اچيو وڃي. رستو Se-Hala (هڪ طرفو) هجڻ ڪري اڳيان اتر ڏي سرئمبان طرف وڃي ، پوءِ ڪار کي يو ٽرن جي نشان وٽان موڙي شهر ڏي واپس ٽيس. رستي تي جپان جي ايمبسيءَ وٽ گاڏي بيهاريم، جتان لئبرري مان مونکي ڪجهه ڪتاب ڪڍڻا هئا. گذريل ستن ائن سالن کان هن پاسي جي ٽن اهم ملڪن: جپان، چين ۽ ملائيشيا ـ جن ۾ مونکي لڳاتار رهڻ جو ڪافي موقعو مليو آهي ـ انهن جا پهاڪا گڏ ڪندو اچان، جيڪي هاڻ آخري مرحلي ـ يعني چپائڻ واري منزل تائين اچي پهچايا اٿم.

پرائمري اسڪول جي ڏينهن ۾ هڪ "گل شڪر" نالي پهاڪن جو ڪتاب پڙهيو هوم. تڏهن کان ونڊي پهاڪن ۽ چوٽين ۾ منهنجي دلچسپي رهي آهي. وس پڄندي ڪو پهاڪو يا چوٽي ٻڌندو يا ڪنهن ڪتاب ۾ پڙهندو آهيان ته نوٽ ڪري ڇڏيندو آهيان. جهاز جي نوڪريءَ بعد مختلف ملڪن ۾ ڪناري جي نوڪري دوران اتي جي ماڻهن سان ملڻ بعد انهن ملڪن ۽ زبانن جا پهاڪا ٻڌي گڏ ڪندو اچان. سنڌي، اڙدو ۽ انگريزي بعد ٻئي نمبر تي مٿين ملڪن جي پهاڪن جو ذخيرو گڏ ڪري سگهيو آهيان، جن جو انگريزي ترجمو ملائيشيا ۾ چپائڻ جو ارادو رکان ٿو. جپاني پهاڪن جي سلسلي ۾ جتي جپان جي شهرن: اوساڪا، يوڪوهاما، ڪوبي، ٽوڪيو، ڪيوٽو، ساسيبو وغيره جي ماڻهن مدد ڪئي آهي، اتي ڪوالالمپور ۽ ڪراچيءَ جي جپاني ايمبسي ۽ قونصل خاني جو پڻ ٿورائتو آهيان. جن مونکي سندن لائبررين جي ڪتابن پڙهڻ جي ڪلي دل سان اجازت ڏني آهي. خاص ڪري هتي ڪوالالمپور جي جپاني سفارتخاني ـ جنهن جي لائبرري جيڪا فقط سفارتخاني ۾ ڪم ڪندڙ اسٽاف لاءِ آهي ۽ جتي جي قاعدي موجب هو فقط ٻه ڪتاب ڪڍي سگهن ٿا ـ اتي مونکي بنا ڪنهن پابنديءَ جي ڪتاب ڪڍڻ جي موڪل ڏني ويئي آهي.

جپاني سفارتخاني جي مين گيٽ وٽ خاڪي وردي پهريل ديدار سنگهه نالي سک چوڪيدار سئچ دٻائي لوهي دروازي جو اليڪٽريڪل تالو کوليو، جتان لنگهي اندر آيس. رسيپشن وٽان ٽيندو لائبريريءَ ۾ پهتس. لائبرري جي ملئي انچارج زين العابدين مونکي وقت وجائڻ کان بچائڻ خاطر، جپاني ادب جا چار ڪن ڪتاب مون لاءِ اڳواٽ چونڊي ڪڍيا رکيا هئا. ڪانئس اهي ونڊي چيني ڪلارڪياڻي مسز چئان وٽ آيس، جنهن ڪتاب جا نمبر ۽ نالا نوٽ ڪري ان ئي فارم تي منهنجو نالو ۽ ائڊريس لکي مونکان صحيح ورتي.

”ڪتابن تي پندرهن ڏينهن جي تاريخ هٽي ڇڏيان ٿي. وڌيڪ ڏينهن لاءِ جي رکين تہ ملاکا کان فون ڪري ڇڏجانءِ.“ مسز چئان چيو.

”فڪر ئي نہ ڪر. هي ڪتاب توکي هڪ ڏينهن ۾ ئي موٽائيندس.“ مون وراٽيومانس.

”چو اهو پلا ڪيئن؟“ هن وائڙن وانگر پڇيو.

”بس سنو امپريشن پيدا ڪرڻ لاءِ. هونءَ جو هميشہ دير سان موٽائيندو آهيان سو هن پيري سياڻ ئي موٽائي رڪارڊ قائم ڪندس.“

”تڏهن بہ؟“

”مسز چئان ڳالهہ هيءَ آهي جو هن دفعي هينئر جو هينئر ملاکا موٽڻ بدران اڄ رات هتي ڪوالالمپور ۾ ئي ٽڪي ٽو پوان ۽ ڪتابن جا اهم چئپٽر فوٽو ڪاپي ڪرائي هي ڪتاب توکي سياڻي ئي واپس ڏيئي وري ٻيا چار پنج ٻن ٽن هفتن لاءِ کڻي ويندس.“

ڪتاب ونڊي ٻاهر نڪتس تہ گيٽ تي سک ٻڌايو تہ سامهون واري اسڪول جي ٻارن موڪل مهل منهنجي گاڏيءَ وٽ راند پئي ڪئي. ”مون کين ڇڄايو تہ صحيح پر ٻڙيا ڪونہ. آئيندي مهرباني ڪري اسڪول اڳيان در ڪليل گاڏي نہ ڇڏجو.“

مونکي چار پنج سال اڳ جو هڪ واقعو ياد آيو. لاڙڪاڻي ۾ باقراڻي روڊ وٽ ڪار بيهاري دوست سان ملڻ ويس تہ واپسيءَ تائين ٻارن چئني ڦيٽن جي هوا ڪڍي ڇڏي هئي ۽ پوءِ ٽئڪسي ۾ سکر هليو ويو هوس. هينئر بہ ٽئڪسيءَ جو سوچي ڪار جي ويجهو پهتس تہ ڏٺم تہ بچاءُ ٽيل هو. نہ هوا نڪتل هئي نہ وائيپر. ڪار جي اندر سيٽ تي بہ پاڻيءَ جو ٽرماس، بريف ڪيس ۽ ٽشو پيپرن جو ڊبو موجود هو. سردار جيءَ جي اڳيان لنگهندي ڪيس خوشخبري ٻڌايم. وڏو ٽهڪ ڏيندي وراڻيائين:

”امرتسر هجي ها تہ انچر پنچر بہ ڊرا ڪري ڇڏين ها. هتي جا چورا بنهہ ڊڄڻا آهن.“

"اوڪي ديدار سنگهه" Selamat Tinggal هٿ لوڏي سردارجيءَ کان موڪلايم. ۽ جالان تن رزاق ۽ جالان ائمپنگ لتاڙڻ بعد Pusat Bandar (معنيٰ وچ شهر) جي بوردِ وٽان مڙي Jalan Raja Muda تي آيس، جيڪو جالان تنڪو عبدالرحمان سان وڃي ملي ٿو. هن هنڌ تي رهائش جون ڪيتريون ئي هوٽلون آهن. ڪي. ايل. انٽرنيشنل، سائوٿ ايسٽ ايشيا ۽ ستي هوٽل کان وڌي گرانڈ سينٽرل، پلازا، شيراز، دشرن هوٽل تائين ۽ خبر ناهي ٻيون ٻه ڪهڙن نالن ۽ نمونن واريون ننڍيون وڏيون هوٽلون ـ جن جو ذڪر ڪنهن ٻه ٽوئرسٽ گائيڊ بڪ يا نقشي ۾ ته نٿو اچي ـ جو هنن جي مسواڙ ئي ايتري گهٽ آهي جو کين بچندو ئي ڇا هوندو جو اشتهار ڏين.

پاڪستان جي مسجد جي قطار ۾ هڪ سستي قسم جي هوٽل ۾ اچي رسيپشن (بقول جپانين جي فرنٽ ڊيسڪ) تي رجسٽر تي پنهنجو نالو، ائڊريس، ڪٽان آيو آهيان، پاسپورٽ نمبر لکائي صحيح ڪري ٽي ماڙ تي پنهنجي ڪمري ۾ پهتس. ڪمرو ائيرڪنڊيشنڊ نه هو (ويهه ٻاويهه ملئي ڊالرن ـ يعني سوا سؤ رپين ۾، هن مهنگائي واري دور ۾، شهر جي لڳل وچ ۾ ٻن پلنگن وارو ڪمرو، هنڌ، ٽوال، صابڻ، فون، بلاڪيٽ، اٽيچڊ باٿ روم، پکو، ٽيبل لئمپ، چمپل ـ اجا ٻيو ڇا ڇا ڏيندا) ڪمري جو بالڪني وارو در ۽ دريون ڪوليم. سامهون تعليم کاتي جي آفيس Jabatan Pelajaran Wilayah Persekutuan هئي. ٻين شهرن کان آيل ماستر، ماسترياڻيون ۽ ٻيو عملو هيڏانهن هوڏانهن ڦري رهيو هو، جيئن اسان وٽ تعليم کاتي جي ڊائريڪٽر، سيڪريٽري وغيره جي آفيس اڳيان هوندو آهي ـ ڪو موڪل جي چڪر ۾، ڪو پروموشن جي سلسلي ۾، ڪو هڪ ڳوٺ کان ٻئي ڳوٺ جي بدلي لاءِ ـ يا هتي شايد ٻين ڪمن ۽ مسئلن لاءِ هي ڦري رهيا هجن.باٿ روم جو در ڪولي ڏٺم. سنڌ يونيورسٽي ٽيچر هاسٽل جي باٿ رومن وانگر پاڻي فل پريشر سان اچي رهيو هو. وهنجي پوءِ ٿوري دير لاءِ ليٽي، جپان ايمبسيءَ مان آندل ڪتابن جو جائزو ونڊ لڳس ته آيا فوٽو اسٽيٽ ڪرائڻ جهڙا آهن يا نه. سائوٿ ايسٽ ايشيا هوٽل پرسان هڪ فوٽو گرافر جو دڪان آهي جنهن کان گهڻو اڳ هڪ دفعو پهرين ٻه ڪئميرا نهرائي هيم. ان تي وڃڻ جو ارادو ڪري پنجين ڀڃي ڏاري هوٽل کان نڪتس.

فوٽوءَ جي دڪان جو مالڪ ماستر تان موجود نه هو. سندس زال مسز تان، هڪ سالي ۽ هڪ ڪم واري چيني چوڪري فوٽو ڏار ڏار ڪرڻ ۽ دڪان جي صفائي ڪرڻ ۾ رڌل هيون.

مسز تان مون کان ڪئميرا وٺي پيٽس کي ڊارڪ روم (اونداهي ڪمري) ۾ جانچڻ لاءِ ڏني. تيسين وقت پاس ڪرڻ لاءِ مسز تان سان خبرون ڪرڻ لڳس. گراهڪ نہ هجڻ ڪري پاڻ بہ ڪا بنهہ واندي هئي.

"مڙس ڪيڏانهن ويو اٿئي؟"

"گهر، ٻارن جي سنيال لاءِ."

"چو پلا؟ اهو ڏنڏو هن ڪڏهن کان شروع ڪيو آهي؟" مون پڇيومانس.

"دڪان رات جو نائين بند ڪريون. پوءِ هڪ ڏينهن آئون تہ هڪ ڏينهن مڙس شام جو پنجين بجي ئي موڪل ڪري ٻارن جي نگهباني ڪرڻ وڃون. اڄ مڙس جو وارو آهي."

"گهٽا ٻار اٿئي؟" مون پڇيومانس.

"چار." هن فوٽو اسٽيٽ مشين کي صاف ڪندي چيو.

"پائرن پينرن ۾ تون نندي آهين يا پيٽين؟"

"آئون نندي آهيان. پر ڏس هونءَ نندي لڳي ٿي ۽ آئون پوڙهي."

جواب ۾ مون رڳو مرڪيو.

"هرڪو اهو چوندو آهي تہ هوءَ نندي پيٽ آهي. اجا شادي نہ ڪئي اٿس ان ڪري پاڻ کي مينٽينڊ رکيو وينو آهي."

"شادي چو نہ ڪئي اٿس؟" مون پڇيومانس.

"خبر ناهي چو. ڊراڪ روم مان نڪري تہ پڇجانس."

"هن کي انگريزي ڪٿي ٿي اچي. ۽ ٻيو تہ هوءَ مونسان ايڏو فري ناهي. هونءَ ڪو خاص سبب، ڪا خاص ڪهاڻي ان پٺيان هجي تہ تون ئي ڪٿي ٻڌاءِ."

"اچي تہ پڇينس." هن ڪلندي وري چيو.

"ٻڌائڻو هجئي تہ ٻڌاءِ نہ تہ نهيو. فوٽو اسٽيٽ جو گهٽو وڻندينءَ؟"

"جپان ڪڏهن ٿو وڃين؟"

"جپان چو ويندس؟" مون پڇيو.

"هونءَ جو ايندو ويندو هئين."

”ان کي سال ٿي وي. توکي خبر ناهي ڇا ته مون جهاز هلائڻ ڇڏي ڏنا آهن. اڇکلهه ملاکا جي اکيڊميءَ ۾ تنهنجي ملک (ملائيشيا) جي انجنيئرن کي مئرين انجنيئرنگ پڙهائيندو آهيان. يعني هاڻ ماستر ٿيو آهيان.“

”وسري ويم. پلا مونکي جهان ۾ کا نوڪري ملي ويندي ” هن پڇيو.

”جهان وارا پهرين ڏين ئي کنهن کي ٿا نوڪري جو توکي ملندي. آئون جيڪو جهان ۾ رهيل هوس سو به پنهنجي ملک جا جهاز ونڊي ويندو هوس. سامان لهرائڻ ۽ چاڙهڻ بعد چوندا هئا ته نڪرو اسان جي ملک مان ـ يا وري نوان جهاز نهرائڻ ۽ مرمت ڪرائڻ لاءِ اتي ٽڪيل هوس. جن ۾ جهانين جو فائدو هو ان ڪري رهڻ ڏنو هئائون.“ مون ٻڌايومانس.

”تڏهن به ڇا هو ڪجهه سالن لاءِ موڪل نه ڏيندا ته آئون فوٽو گرافيءَ جو دڪان کولي ڪجهه پئسو ڪمائي اچان؟“

”سائين جپاني توهان چينين کان به وڏا سياڻا آهن. هو ڪڏهن به اهو نٿا چاهين ته ڪو ڏاريون سندن ملک مان پئسو ڪمائي وڃي. باقي جپاني ان لاءِ اجازت ڏين ٿا ته ڏارين ملکن جا ماڻهو سندن ملک ۾ گهمڻ يا اهڙي ڪم لاءِ اچن جن مان جپان جي ماڻهن کي فائدو رسي، بس ائين سمجهه جيئن توهان هاڻ ملائيشيا ۽ سنگاپور ۾ ڪري رهيا آهيو. توهان به هاڻ ڪنهن ڏارئين کي ملائيشيا ۾ رهڻ يا نوڪري ڪرڻ جي موڪل ڏيو ٿا؟“

”چو نه؟ هي جو تون نوڪري ڪرين پيو؟“

”ها اها ڏني اٿو سو به جڏهن مجبور آهيو. جهاز جو ڪو انجنيئر يا ڪئپٽن پنهنجو نه اٿو جو پڙهائي. هاڻ پنهنجي ملک جي ماڻهن کي ولايت موڪلي تعليم تي وڏو خرچ ڪرڻ بدران مون جهڙي ايڪڙ ٻيڪر کي گهرايو اٿو، جيئن خرچ بچي. پگهار ڪيترو توري تڪيو ٿا ڏيو ۽ ان تي به هر وقت اهو ياداشتنامو ته جيئن ئي توهان جو پنهنجو ماڻهو تيار ٿيندو ته اسان جي موڪل. بهرحال توهان جي اها گالهه سڻي به آهي جو ڪنهن به ڏارئين ملک جي ماڻهوءَ کي رهڻ نٿا ڏيو. اهي ملک جيڪي ڏارين ماڻهن کي بنهه رهڻ نٿا ڏين اهي سڪيا آهن، ڦڏو فساد اتي گهٽ آهي. جتي ڏارين ملکن جا ماڻهو اچيو نڪرن اتي پوءِ هنگاما فساد شروع ٿيو وڃن.....“

”جيئن توهان جي ملک پاڪستان ۾.“ هن منهنجو جملو اڌ ۾ ڪپيندي چيو.

”مون سمجهيو تنهنجو سڄو وقت اونداهي ڪمري ۾ فوٽو گرافي ڪندي گذري ٿو. پر لڳي ٿو ته اخبار به پڙهين ٿي.“

”توهان کي پاڻ اسان جي ملڪ جي جاڻ گهٽ آهي. باقي اسان ملائيشين توهان جي ملڪ بابت اخبارن ۾ به پڙهون ٿا ته اسڪول جي ڪتابن ۾ به.“ هن ٻڌايو.

”ان مان سبق به حاصل ڪريو ٿا.“ مون چيو.

”تڏهن ٻيو ڇا. ان ڪري ته اسان پاڙي جي ملڪ انڊونيشيا جي ماڻهن کي به پاڻ وٽ رهڻ نٿا ڏيون. جيتوڻيڪ سندن مذهب ساڳيو آهي، زبان ساڳي آهي، ڪلچر ساڳيو آهي ۽ ان حساب سان ته هو ته جڻ اسان جا سوٽ ماسات ٿيا.“

”تنهنجي معنيٰ ته اسين بيوقوف آهيون.“

”اهو آئون چو چوان. پنهنجو پاڻ کان پڇو ته بهارين کي پاڻ وٽ گهرائي، افغانين کي پاڻ وٽ گهرائي، آفريڪا کان نڪتل ايشين کي گهرائي ڇا هڙ حاصل ٿيو اٿو؟ بنگالي به لڪيو توهان وٽ اچيو نڪرن. هندستان ته ڪين هڪ ڏينهن به نٿو رهائين. ڦريو گريو اهي به پاڪستان ۾. برما کان ماڻهن پڇن ته اهي به پاڪستان ۾. ايران کان پڇن ته اهي به پاڪستان ۾. هاڻ ته انڊونيشيا جا به ڪيترائي بيروزگار پاڪستان وڃڻ جو سوچي رهيا آهن.“

اهو ٻڌي منهنجي دل جڻ ٻڌي ويئي. پاڪستان ۾ اهي ماڻهو ٽڙي پکڙي رهن ته سيني ڪي سيڪ اڇي ۽ خبر پوي. پر انهن مڙني لاءِ پاڪستان معنيٰ ڪراچي، حيدرآباد سکر ـ يعني صوبو سنڌ آهي. جنهن ۾ اصل رهاڪو وڃن مذهب ۽ ملڪ جي نالي ۾ بيروزگار، قرضي ۽ ڏڪيا ٿيندا. سنڌ جيڪو صدين کان امن جو ديس سڏبو هو، اتي جا رهاڪو ٽورڙائيءَ ۾ تبديل ٿيندا وڃن. اتي جي غريب ماڻهن سان وڃي جيل ۾ربا. اتي جي ماڻهن کي ايڏو ڪٽيو ماريو ويو آهي جو هو جانورن جي حد تي وڃي پهتا آهن. سنڌ جي هڪ پروفيسر ٻڌايو ته 1983ع ۾ جيترا سنڌي شاگرد ۽ شاگردياٽيون جيلن، لاڪپن ۽ نظربندين ۾ رکيا ويا، اوترا ڪنهن به ٻئي ملڪ جا نه ٿيا هوندا. حالت اها وڃي ٿي آهي جو اسان مان دنيا جي ٻين ملڪن جا ماڻهو سبق وٺي رهيا آهن پر اسان وٽ ملڪ ڏهي چاليهه سال ٿيا آهن ته به لڏ پلاڻ جو سلسلو بند نٿو ٿئي.

مونکي ڪا دير گم سي ڏسي مسز تان پڇيو:

”ڇا پيو سوچين؟ منهنجي ڳالهه دل ۾ ته نه ڪئي.“

”نہ. نہ.“ مون في الحال سي ڪجھ دماغ‌مان ڪڍي هڪ دفعو وري هلڪي ڦلڪي مود ۾ اڇڻ جي ڪوشش ڪئي. چپن تي زوريءَ مرڪ آڻي پاڻ کي دنيا جو خوش ۽ پرسڪون انسان هجڻ جو ڪوڙو مظاهرو ڪيو.

”چگو اهو ٻڌاءِ تہ فوٽو استيٽ جو ڇا اگھ آهي؟“ مون مسز تان کان پڇيو.

دروازي وٽ لکيل اگھ ڏي اشارو ڪندي چيائين:

”ڇھ سينٽ.“

”ڇھ سينٽ تہ تمام گھٽا آهن.“ مون هلڻ جي ڪئي ٿي تہ ٻانهن ۾ هٿ وجهي راز واري انداز ۾ چيائين: ”ائين نہ وڃ. اگھ تي نهي ويندا‌سين.“ ۽ پوءِ پنهنجي ئي چيل جملي بابت سوچي ۽ مونکي پنهنجي جسم ڏي گھورندو ڏسي مرڪڻ لڳي. ”منهنجو مطلب آهي فوٽو استيٽ جي آگھ تي نهي ويندا‌سين ـ پنج سينٽ آخري سمجھ.“ هن چيو.

”ڳالھ ٻڌ. ملاڪا شهر ۾ عام طرح ئي چار سينٽ ونڻ ٿا. گھٽا پنا ڪراءِ تہ فقط ٽي سينٽ. ۽ تون خاص رعايت بعد مون جھڙي پراڻي گراهڪ کان ٻہ پنج سينٽ ونڻ چاهين ٿي.“ مون چيومانس.

”ان ڪري جو ملاڪا ننڍو شهر آهي. ڪوالالمپور وڏو.“

”اها تہ ڪا اهڙي ڳالھ ئي ناهي. تون مشين ۾ مس ڪهڙي ٽي وجهين. پائوڈر واري يا پاڻيٽ واري.“

”پاڻيٽ واري. Liquid.“ هن وراڻيو.

”تہ پوءِ چار سينٽ ٻہ گھٽا آهن. مونکان جي ٽي سينٽ ونڻين تہ هينئر جو هينئر هوٽل تان وڃي ڪتاب ڪڍي اچان.“

”ڪتاب جو ورق پلا ڪيڏو وڏو آهي؟“ هن پڇيو.

”وڏو ناهي. A-4 ماپ واري پني تي ڪتاب جا ٻئي صفحا اچي ويندا. ٽي سينٽ في صفحو گنج اٽئي.“

”چگو ڪٽي اڇ. چار سينٽ ڏجاءِ.“

”پوءِ نهيو ڪونہ ٿو وڃان. مالڪياڻي ٽي ڪري اگھ تي ايڏو گھوپي ٽي ڪرين.“

”مڙس وڙهي ٿو. چوي ٿو پئسو گھٽ ٽي آٽين.“

”لڳي ٿو ڪا اڄ ئي وڏي لڙائي ٿي آهي.“

”نہ وڏي لڙائي (Fight) تہ ڪڏهن بہ نہ ٿي آهي. بس ننڍا ننڍا جهيڙا (Quarrels) ٿيندا رهندا آهن.“

”اهي سيني جا ٿين ٿا. آئون ڪتاب ڪڍيو ٿو اچان.“

ڪتاب ڪڍي آيس تہ پيٽس ڊارڪ روم مان نڪتي، هٿ ۾ مون واري ڪئميرا هيس، منهن تي هميشہ وارو ڏهو چڙهيل. فلم رول کو ڦاسي پيو، ان ڪري ان کي ويڙهڻ واري pulley نہ پئي هلي. جڏهن ايمبسيءَ وارا ڪتاب فوٽو استيٽ لاءِ ڏيئي، نائين بجي ڪڍڻ جو وعدو وني ٻاهر نڪتس.

هوٽل کان فوٽو گرافر جي دڪان ڏي ايندي وقت رستي تي پاڪستاني مسجد پڻ اچي ٿي. هاڻ جيئن تہ ڪئميرا نهي ويئي هئي سو هن مسجد وٽ اچي ٻاهرين گيٽ جو فوٽو ڪڍيم جنهن تي انگريزي ۽ ملئي زبان ۾ ”پاڪستاني مسجد“ لکيل آهي. هيءَ مسجد بنگلاديش (تڏهن مشرقي پاڪستان) ۽ هاڻوڪي پاڪستان جي مسلمانن گڏجي ٺهرائي هئي.

مسجد جي ٻاهران ڪجهہ پناڻ بينا هئا، جن کان امام صاحب جو پڇيم تہ آيا پهريون وارو حافظ مولوي عبدالغفور عيدگاهہ جامع مسجد بندر روڊ ڪراچيءَ وارو آهي يا ڪو نئون آيل آهي. همراهن ٻڌايو تہ هي نئون آهي. مون سندس فوٽو ڪڍڻ جو خيال ڏيکاريو ۽ هو امام کي نہ فقط ٻڌائڻ ويا پر هن کي ٻاهر سڏي آيا. ڪيڪار ۽ ڄاڻ سڃاڻ بعد گڏجي فوٽو ڪڍرايوسين. ان بعد اندر پنهنجي آفيس ۾ ونيو آيو. جتي سندس زندگيءَ جو احوال مختصر طور نوٽ ڪيم.

اڳ ۾ ڳوٺ جو ملون بنا علم جي بہ مولوي سڏيو ويندو هو ۽ مرڻي پرڻي تي پهچي ختما، درود، فاتحائون ۽ نڪاح وغيره پڙهڻ ۽ جملي مذهبي رسمون پوريون ڪرائڻ کان علاوه پنهنجي عقل ۽ علم سارو غلط سلط فتوائون ڏيڻ جو ڪم پڻ سرانجام ڏيندو هو. ۽ اهڙن ملن اڄ جي نئين ٿهيءَ جي رهنمائي ۽ اسلام جي سچي معنيٰ سمجهائڻ بدران الٽو کنهن حد تائين هن کي کنفيوز ڪري رکيو هو. پر اڄڪلهہ پاڪستان ۾ جتي ڪٿي ديني مدرسن کلڻ ڪري تمام سنا ۽ پڙهيل ڳڙهيل مولوي مفتي پيدا ٿي پيا آهن جي نہ فقط ملڪ اندر پر ڌارين ملڪن ۾ پڻ تبليغي جماعتن جي صورتن ۾ يا مسجدن جا امام ٿي ديني علم جي روشني پکيڙي رهيا آهن.

ڪوالالمپور جي هن مسجد ۽ پاڪستان مسجد جو پاڪستان کان آيل امام حافظ خليل الرحمان انهن مان هڪ آهي. باقاعدي علم حاصل ڪيل. قول ۽ فعل جو سچو. جنهن جون نہ فقط ڳالهيون ٻڌي پر سندس پلا ڪرتوت بہ ڏسي ماڻهو متاثر ٿي وڃن.

حافظ خليل الرحمان جي عمر ٽيهہ سال کن ٿيندي. قداور ۽ گوري رنگ جو هي سهڻو ۽ سمارٽ نوجوان ڪيمبل پور جو آهي. سندس سونهن ۽ سڊول جسم ڏسي چيومانس تہ مولوي صاحب توهان تہ فلم انڊسٽريءَ ۾ وجو ها تہ اتي بہ ڪاميابي حاصل ڪريو ها. اهو ٻڌايو تہ توهان کي هيءَ راهہ اختيار ڪرڻ جو شوق ڪنهن ڏياريو ۽ ڪٿان ڪٿان تعليم حاصل ڪيو.

”منهنجا والدين زميندار آهن. کين مذهب سان تمام گهڻو لڳاءُ آهي ۽ هنن جي دلي خواهش هئي تہ آئون اسلامي تعليم حاصل ڪريان. ان لاءِ مونکي مختلف هنڌن تان علم حاصل ڪرڻو پيو. آخر ۾ دارالعلوم حقانيہ اڪوڙہ کٽڪ (ضلع پشاور) مان پڻ حاصل ڪيم. ٽي سال اسلام آباد مان بہ ديني تعليم حاصل ڪيم. اتي جي نمبر 05 ۾ مدرسو عربيہ اسلام مان پڙهيس. هن مدرسي جو باني محمد يوسف بنوري رحمة الله آهي. ان کان علاوہ مدرسہ خدام الدين مان اوائلي تعليم حاصل ڪيم، جنهن جو باني حافظ محمد زمرد خان آهي، جيڪو ڳوٺ سليم خان جو رهاڪو آهي.

”قرعت ڪٿي سکيائو؟“

”اها ۽ قرآن کي حفظ ڪرڻ ۽ مولوي عالم جي سند ملتان جي مدرسي سند الفراغت وفاق المدارس مان حاصل ڪيم. ڪراچيءَ مان بہ قرعت پڙهيس. ٻڪرا پڙيءَ ۾ مدرسو انوار اسلام آهي. ان مان سکيس. اتي منهنجو استاد قادري مولانا احسان احمد دانش هو.“

”توهان جا ڪجهہ ٻيا استاد جن کان توهان ديني تعليم حاصل ڪئي هجي؟“

”مولانا سميع الحق صاحب، مولانا عبدالحليم صاحب، مولانا محمد علي صاحب، عبدالحق صاحب، شيخ محمد حسن جان صاحب ۽ اهي منهنجي استادن مان ڪجهہ آهن، جيڪي هميشہ ياد رهندا ۽ سندن ٿورائتو آهيان، جن علم جهڙي روشنيءَ سان منهنجو اونداهو اندر روشن ڪيو. ان کان علاوہ قرآن جو تفسير مولانا غلام الله خان صاحب راجا بازار واري وٽ پڙهيس“

”حافظ خليل الرحمان صاحب! ڪي اهڙا نيڪ ماڻهو ٻڌايو جيڪي هن وقت ڪراچيءَ ۾ رهندا هجن. جن کان ڪو چاهي ته دين ايمان جون ڳالهيون ٻڌي پنهنجو پاڻ کي صحيح راهه تي آڻي سگهي؟“

”ڪراچيءَ ۾ هن وقت ڪيترائي وڏا مولوي رهن ٿا، جن مان ڪجهه هي آهن: مولانا محمد تقي عثماني، مولانا سليم الله خان صاحب، مولانا اسوند يار خان، مفتي ولي حسن صاحب ۽ مفتي احمد رحمان، وغيره.“

پاڪستان مسجد جو هي نئون حافظ خليل الرحمان صاحب بن سالن جي لاءِ هتي جي حڪومت سڌائڻ تي اپريل 1986ع ۾ آيو آهي. ڪانئس ٿوري دير هن ملڪ بابت سندس تاثر معلوم ڪندو رهيس. تيسين هتي جو هڪ جماعتي ٻاهران چانهه وٺي آيو، جيڪا پيئڻ بعد ڪانئس موڪلائي تنڪو عبدالرحمان روڊ تي Hankyu ڊپارٽمينٽ ۾ آيس. جتان ڪجهه دير گهربل سامان وٺندو رهيس. ساڌا اٺ ٽيڻ وارا هئا سو فوٽوگرافر ڏي موٽيس، جيئن متان دڪان بند نه ٿي وڃي.

دڪان ۾ ڪو به گراهڪ نه هو. ڪنڊ ۾ رکيل فوٽو اسٽيٽ مشين مٿان هيءَ ”مسز تان“ جهڪيو بيٺي هئي. پگهر ۾ سجو شل هئي ۽ آخري صفحن تائين اچي پهتي هئي. منهنجي بيٺي اهي پورا ڪري، ڪاڪ جي گولن واري بورڊ Abascus کي ڪٽي ڇڻن سينٽن جي اڳهه سان حساب ڪرڻ لڳي، پر پوءِ نيٺ ٽن سينٽن تي راضي ٿي ويئي.

”ويري گڊ! تو مان اها ئي اميد هئي.“ مون چيومانس.

”خبر اٿئي هڪ منٽ ۾ فرحت نه ورتي اٿم.“

”انهيءَ محنت ڪري ته توهان چيني جنهن ملڪ ۾ رهو ٿا ان جي ايڪانامي‌ءَ تي وڃو قبضو ڪندا. بهرحال مهرباني. رستي تي جيڪي هي چانهه وارا وينا آهن، چئين ته انهن مان هڪ گاڏي واري کي تولاءِ چانهه جو آرڊر ڏيندو وڃان.“

”نه. هاڻ گهر وڃي مانيِ کائيندس. Sudah Makan تو ماني کاڌي آهي يا نه؟“

”Belum-Lah اجا نه.“ مون ۾ ملئي زبان ۾ ئي جواب ڏنو مانس.

”Mana Makan? Dikedai Mamak ـ ڪٿي کائيندين؟ ماما جي هوٽل ۾؟“ هن پڇيو.

”Tak Tentu. Mangkin Sana“ (پڪ نه اٿم. ممڪن آهي اتي ئي.)

ملئي زبان ۾ ملڪن کي منگڪن ۽ کائڻ کي مڪن چون ۽ ڏکڻ هندستان کان آيل مسلمان اندين کي ماماڪ (Mamak) ـ يعني ماما چون. هن ۾ نه فقط تامل مدراسي پر

ملباري، گجراتي، مليالم ـ سڀ مسلمان اچي وڃن ٿا. انڊين مسلمانن جي هوٽل ۾ وڃبو ته گراهڪن جي رڙ پئي پوندي Mamak! Saya Mahu Roti Canai ماما! مونکي دال روٽي گهرجي. ماما! هڪ ڪوپ چانهه هڪ ڪوپ ڪافي Mamak! Satu cawan teh dan satu cawan kopi.

ملئي زبان ۾ ڪجهه اهڙا به لفظ آهن، جن جي آخر ۾ يا وچ ۾ K اچي. ٿو پر اچاربو ناهي. جيئن Mamak کي لکبو ماماڪ پڙهبو ماما ڪري. اهڙي طرح Macik کي فقط ماچي اچاربو ـ معنيٰ ماسي. اهڙيءَ طرح Rakyat رعيت، Makjun معجون، Maklum معلوم، Maksyuk معشوق، Makzul معزول وغيره.

انڊين مسلمان کي ملائيشيا ۾ Kling پڻ سڏجي ٿو. پر اهو لفظ ايترو عام ناهي جيترو ماما. هونءَ ڪيتريون جايون انڊين مسلمانن سان پڻ وابسته آهن، جن مان ڪيترا ته انگريزن، ڊچن ۽ پورچوگيزن جي ڏينهن ۾ آيا. ڪي ان کان به اڳ واپار وڙي لاءِ هتان اچي نڪتا ۽ هميشه لاءِ رهي پيا. پينانگ جي هڪ پراڻي ۽ مشهور مسجد ڪئپٽن ڪلنگ ۽ ملاڪا جي ساموندي جيٽي تجنگ ڪلنگ اهڙن انڊين مسلمانن جي ياد ڏيارين ٿيون.

مون واڇ ۾ ٽائيم ڏنو. ساڌا نو ٿي رهيا هئا. فوٽوگرافر جي دڪان جي ٻاهران قطار ۾ ڪيترائي ملئي ۽ انڊونيشين گاڏن وارا هئا، جيڪي مختلف شيون ۽ شربت وڪڻي رهيا هئا. تريل ڪيلا، مي گورينگ (چهريون سويون)، مختلف ميون جي ڪاتر (هڪ قسم جي فروٽ چاٽ)، مرتباڪ (قيمي ۽ بصر وارا اڇراتا)، چانهه، ڪافي، شربت روس (گلاب)، شربت بارلي، مڇي، ادانگ چوچو (گانگٽ جا پکوڙا)، ڪري پاپ (سمبوسا) وغيره Air Tebu (ڪڻي جي رس) وارو موٽر ۾ ڪمند پيڙي تازي رس ڪڍي رهيو هو. ڪانئس هڪ گلاس ونڊي پيتم. هتي بنا برف وارو رس جو گلاس ست سينٽ ۾ ۽ برف وارو ـ جيڪو چمپور (Campor) سڏجي چاليهه سينٽن ۾ ملي. چمپور معنيٰ ملڻ. ان لفظ جو واهپو هتي تمام گهٽو ٿئي ٿو. نه فقط شيون پر ماڻهو به چمپور ٻڌڻ ۾ ايندا. ڪنهن جي ماءُ ملئي پيءُ انڊونيشي يا انڊين ته اهو ٿيو چمپور. بقول هڪ همراهه جي ملائيشيا سڄو "چمپور چمپور" آهي. منجهس ڪيترن ئي ملڪن، قومن، زبانن ۽ مذهبن جا ماڻهو مليل جليل آهن ـ يعني هڪ قسم جي Melting Pot آهي.

هونءَ هتي ڪڻي جي رس کي ٽڌو ڪرڻ لاءِ ان ۾ برف ملائي چمپور ضرور ڪيو وڃي ٿو. يا هڪ ئي پليٽ ۾ پٽ، ٻوڙ ۽ چٽڻيءَ جون چمپور (مڪسچر) ضرور ملي ٿو. يا برف جي ڪاتر، شربت، سويون ۽ مختلف مٽر ملائي هڪ قسم جو ملئي پيالو ـ جيڪو

اي بي سي (Air Batu Campor) سڏجي ٿو، ضرور نظر اچي ٿو، پر جيڪو چمپور، مڪسچر يا ملاوٽ نظر نٿي اچي، اها آهي ڳاڙهن مرچن ۾ سرن جو ٻورو، ڪارين مرين ۾ پيٽي جو بج، اٽي ۾ ڪاڪ جو چورو، گيهه ۾ گريز وغيره ـ جيڪي ملاوٽون اسان جهڙن ملڪن لاءِ عذاب بڻيون وڃن ـ ۽ جن جي واپرائڻ سان نت نيون بيماريون پيدا ٿين ٿيون، اهي هتي ملائيشيا ۾ نه برابر آهن. هن ملڪ جي اڏ آدمشماري ملئي آهي، جيڪي مسلمان آهن ۽ هتي جا اصل رهاڪو آهن. هلو سائين انهن لاءِ ته ڪٽي اهو چئجي ته ڪين خدا جو خوف آهي ۽ ملڪ جي قانون جو احترام اٿن پر باقي اڏ آدمشماري ـ جن ۾ چيني، هندو، ٻڌ، سک ۽ دهريا اچيو وڃن ٿا اهي به اهڙي حرام جي ڪمائيءَ تي لعنت وجهن ٿا. ڪڏهن ڪو ٻار ڪنهن اسڪول جي ڪئنٽين مان پاروٽي شيءِ ڪائي رڳو ابڙاڪ ڏيندو آهي يڪدم اخبارن ۽ ريڊيو تي اچي ويندو آهي ته ۽ ان ڪنٽين واري کي منهن لڪائڻ لاءِ جاءِ نه ملندي آهي. هو ظالم، قوم جو دشمن، بيماري پيدا ڪندڙ ۽ عوام جي صحت سان کيڏڻ وارو ليکيو ويندو آهي، ٻئي پاسي انڊيا، پاڪستان، سريلنڪا، بنگلاديش جهڙن ملڪن ڏي ڏسو جيڪي وڌيڪ پڙهيل ڳڙهيل، سڌريل سمجهيا وڃن ٿا ـ انهن ۾ ڇا ٿي رهيو آهي. اتي هر شيءِ ۾ ملاوٽ ڇو اچي ويئي آهي. نج ۽ خالص شيءِ جو تصور ۽ موجودگي ايڏي محال ڇو ٿي ويئي آهي جو زهر به نج نٿو ملي.

مجيون ٿا ته اسان جي ملڪن پنيان پراڻي تهذيب آهي. پنج هزار ڇهه هزار سال پراڻي. اسان جي وڏن جي سڌريل هجڻ جون نشانيون موهن جي دڙي، ٽيڪسيلا ۽ الورا اجنتا جي غارن مان صاف ظاهر آهن. سڄي دنيا مجي ٿي. موهن جي دڙي جون سڌيون گهٽيون، گٽر سسٽم، صفائي سنائي بلڪل اهو ڏيکاري ٿي ته صفائي سنائي جا اهي معيار جيڪي يورپ، آمريڪا ۽ جپان هاڻ وجي حاصل ڪيا آهن، اسان وٽ پنج هزار سال اڳ هئا ـ بلڪل صحيح آهي. پر هاڻ اهو سوچي افسوس ٿئي ٿو ۽ ڏارين ملڪن جا ماڻهو به اسان تي چٽرون ڪن ٿا ۽ خبردار رهن ٿا. هڪ ملئي شاگرد کي ماءُ نصيحت ڪري ٿي ته ابا لندن ويندي ڪراچي ايئرپورٽ تي جيڪي ٽي چار ڪلاڪ ترسٽو پوندئي ان ۾ اتي جي هوٽل يا دڪان تان ڪا شيءِ وڻي نه کائجانءِ. اتي بند ٽيل بوتلن مان به مڪيون نڪتيون آهن. دهلي ۽ مدراس جي ميڊيڪل ڪاليجن ۾ پڙهندڙ ملئي شاگردن جون مائرون نصيحتن ۽ چتائن جي ڏڳهي لسٽ ۾ جتي ڪٽي ڪائڻ کان ته منع ڪنديون آهن پر پيئڻ جي پاڻيءَ کان به جهليندڙيون آهن. ڪولمبو ۽ ڊاڪا ۾ اڪيلو ڦرڻ کان وڻي ڏارئين ماڻهوءَ سان ڳالهائڻ کان جهليو ويندو اهي. ملاوٽ، گندگي، بدبوءِ، چوري، دوکو، مرزيل ڪتا ۽ بيماريون ٻليون، ڪاڪروچ ۽ ڪانگ، منگهڻ ۽ مڇر، سواريءَ جو ادنگو بندوبست ۽ هوٽلن ۾ رهائش جي سلامتي ناپيد، تعليم جو ڪريل معيار ۽ آفيس ۾ قدم

قدم تي رشوت جو آزار، خالي بوتلن ۽ ڪٽ لڳيل اوزارن واريون اسپتالون ۽ باد فرنگ جهڙيون بيماريون (جيڪي ڪنهن زماني ۾ فقط فرنگين (انگريزن ۽ يورپين) سان وابستہ ڪيون ويندیون هيون) ۽ پاروٿو پاڻي ۽ دونهاڻيل هوا ـ اڄ اسان جهڙن ملڪن جي علامت ٿي ويئي آهي. دهلي وجو يا ڊاڪا، ڪراچي وجو يا ڪلڪتو، ڪوه مري وجو يا لاڙڪاڻي ـ مٿيون شيون توهان جو آڏر پاءُ ڪنديون ۽ سرڪاري ٽوئرسٽ ڪاتو ۽ گائيڊ توهان کي فقط پراڻي ۽ سڙيل تهذيب جي لولي ٻڌائي ننڊاکڙو ڪندا.

بهرحال ڳالهہ ملائيشيا جي پئي هلي جتي ان قسم جي ملاوٽ ناهي، جيڪا اسان وٽ هلي ٿي. ڪٻالا ترنگانو کان ڪٻالا ڪنگسار تائين، پاسار پادانگ کان جوهور بارو تائين هتي هر شيءِ ـ اتي، اناج ۽ رڌ پچاءَ جي تيل کان وٺي مرچ مصالحي تائين نج ملي ٿي. پوءِ ان کي توهان خدا جو خوف سمجهو، ملڪ جي قانون جو احترام سمجهو، يا پنهنجي قوم ۽ ماڻهن لاءِ پيار سمجهو يا لالچ ۽ حرام ڪائڻ کان نفرت سمجهو ـ بهرحال ڪجهہ بہ سمجهو. هتي جو سيٺ، هتي جو واپاري، هتي جو هوٽل وارو راتو رات پنهنجي قسمت ناهڻ ۽ غريب عوام جي ڌاهڻ لاءِ ڪير ۾ پاڻي نٿو ملائي. مدي خارج دوائون نٿو وڪڻي. ٽن ڏينهن جي پاروٽي ٻوڙ ۾ وڌيڪ مصالا وجهي گرم ڪري گراهڪن کي نٿو ڪارائي.

ملائيشيا ۾ ڪمند تمام گهٽو ٿو ٿئي ۽ تمام صاف ۽ مني جنس جو ۽ پيتو بہ ايترو وجي ٿو جو ڳوٺ ڳوٺ . شهر شهر جي گهٽيءَ گهٽيءَ ڪمند جي رس وڪڻڻ وارو ضرور ملندو. ۽ هڪ خيال کان ڪوڪا ڪولا، سيون اپ، سارسي جهڙن هٿرادو نهيل شربتن کان هي قدرتي شربت چو نہ واپرايو وجي، جڏهن تہ هي سستو بہ آهي ۽ تازو بہ. هتي جي ماڻهن جي سواد ۽ شوق کي نظر ۾ رکي ملڪ جي وڏين هوٽلن ۾ بہ ڏينهون ڏينهن ڪمند جو رس هڪ فئشن ايبل ڊرنڪ ٿيندي وجي ۽ هاڻي تہ مئڪدنالڊ آمريڪن ڪمپنيءَ بہ پنهنجي مڙني دڪانن تي Air Tebu (ڪمند جي رس) شروع ڪري ڏني آهي.

ڪمند جي رس پيئڻ بعد پنهنجي رهائش واري هوٽل تي آيس. ورتل سامان ۽ فوٽو استيٽ پنا ناهي رکيم. اتي هوٽل واري جو فون آيو.

"صبح جو توهان کيڏيءَ مهل ڪار ڪيندائو؟"

"چئي نٿو سگهان. انين نائين بجي ڏاري." مون وراڻيومانس.

"تہ پوءِ هينئر ئي گاڏي پاسي تي ڪري بيهارجو جيئن صبح جو سوير اڳيان بينل ڪار وارو همراهہ نڪري وجي."

آئون چاهي ڪٽي هيٺ لٽس. هِڪ خيال کان اهو ڪم هينئر ڪرڻ صحيح هو نہ تہ صبح جو خبر ناهي ڪنهن وقت هو ننڊ مان اچي اٺاري. جنهن جي گاڏي اڳيان بينل هئي، ان جو تعليم ڪاتي سان واسطو هو. پاڻ ۽ سندس ٻيا ساٿي جوهورٻارو کان ميٽنگ اٽينڈ ڪرڻ لاءِ آيا هئا. پاڻ هوٽل ۾ ترسيو هو، باقي ٻين جا ڪوالالمپور ۾ مائٽ هئا، انهن وٽ وڃي ٽڪيا هئا. ڪيس صبح جو سوير انهن کي ڪٽي ميٽنگ لاءِ پهچڻو هو.

پنهنجي ڪار پاسي تي پارڪ ڪري ماني کائڻ لاءِ ٻاهر نڪتس. پاڪستاني مسجد اڳيان ڪيترائي ڪاڏي جا اسٽال لڳل هئا ـ خاص ڪري ٽائي، انڊين ۽ پاڪستانين جا. ديرِ ٽيڙ ڪري ڪيترا خالي ٿي چڪا هئا پر تڏهن بہ بہ ٿي ڪليل هئا. هڪ اسٽال مٽان بسم الله ۽ چند تاري جو فريم ٽنگيل ڏسي سمجهي ويس تہ هيءَ ڪنهن مسلمان جي ئي هوٽل آهي. ڪاڻ جي ٽيبلن مان هڪ جي چوڌاري هڪ ملئي چوڪرو ۽ چوڪري ٻوڙ ماني کائي رهيا هئا. هڪ ٻئي ٽيبل تي چيني فئملي وينل هئي، جن پٽ سان مڃيءَ جو ٻوڙ کائي بس ڪيو هو، جنهن جا ڇلر ۽ ڪنڊا پليٽ جي ڪنڊ تي رکيل هئا ۽ هاڻ ڪافي پي رهيا هئا.

آئون جيئن ئي پر ۾ هڪ ٻي خالي ٽيبل تي ويٺس تہ باجو ڪورنگ (ملئي ڊريس) ۾ ملئي عورت پڇڻ آئي تہ ڇا کائيندين. "ٽگو سيڪاجپ" (ٿورو ترسجانءِ) مون هٿ جي اشاري سان ٿوري دير ترسڻ لاءِ چيومانس. هوءَ مونکي ڇڏي چيني همراهن جون خالي پليٽون ڪٽي اسٽال پرسان رکيل پاڻيءَ جي ٽب وٽ ويهي ٿانو ڌوئڻ لڳي. اسٽال ۾ رکيل ڊيڪڙن جي قطار پنيان سنهي منهن وارو ڊگهو چوڪرو ڪاغذ جا نئپڪن ويڙهي رهيو هو ۽ هڪ وڏي عمر وارو تئي تي ماني پڇائي رهيو هو. ٻنهي جي منهن جا نقش نقشا ملئي ماڻهن جهڙا نٿي لڳا. قد ڊگهو ۽ جنهن هوٽل ۾ ڇپاتي، ڊگڙ، نان يا اڀراٽا پچي رهيا هجن، سا پڪ ڪنهن پاڪستانيءَ جي ٿي سگهي ٿي يا اتر هندستاني سک، ڪشميريءَ جي.

آئون پنهنجي ڪرسيءَ تانُ ٿي ماني پڇائڻ واري همراهه جي ويجهو آيس، جيڪو باقي بچيل اٿي جي آخري ماني تئي تي وجهي رهيو هو. مون، هتي جي دستور موجب هڪ هڪ ڊيڪڙي جو ڊڪ لاهي اندر رڌل ٻوڙ ڏنو. اڏ ڪان وڌيڪ ڊيڪڙا خالي هئا جو ڪافي دير ٿي چڪي هئي. ملائيشيا ۾ هن قسم جا اسٽال شام جو پنجهين ڪان وٺي نائين ڏهين تائين هلن ٿا. ان بعد مالڪ ٽيبل ڪرسيون ويڙهي اندر اسٽال ۾ رکن ۽ ڊيڪڙا وٺن يا پڪ اپ ۾ وجهي گهر روانا ٿي وڃن. جتان ٻئي ڏينهن لاءِ رڌي ڪٽي اچن. اسٽال واري آخر ماني تئي مان ڪڍي باهه وسائي منهنجي پرسان اچي ٻيٺو. مون ڪيس

قرهين ۾ پٽاڻن جي پاڃي لاءِ چيو، جيڪا هن ڪاڻ جي ڏوئيءَ سان پليٽ ۾ وڌي. ان دوران مون ڪانئس سندس ۽ مالڪ جو نالو پڇيو:

"پاڪستان جو آهيان پر هاڻي ته هتي جو ئي ٿيس، نالو حاجي يونس اٿم. توهان ڪٿي جا آهيو؟"

"آئون به پاڪستان جو آهيان." مون کيس ٻڌايو.

" اجا پاڪستاني آهيو يا هن ملڪ جي قوميت اٿو؟"

"اجا تائين ته پاڪستاني آهيان." مون مرڪندي وراٽيومانس. جيڪا ڳالهه کيس شايد ٿوري ٿوڪ طور لڳي يا هن پنهنجي ئي خيالن ۾، پليٽ ۾ ٻوڙ وجهندي وراٽيو:

"بس سائين اسان ته هتي جا ئي ٿي وياسين. 1930ع ۾ آئون هتي ئي جايس ۽ هاڻ ته ان کي پنجاهه سالن کان به مٿي عرصو ٿي ويو آهي. منهنجو پيءُ 1916ع ۾ هتي آيو هو ۽ پوليس ڪاتي ۾ پرتي اچي ٿيو هو. رڳو پاڃي ڪائيندائو. مڃي نه ڪائيندائو؟"

"نه. مڃي گانگٽ کان الرجي ٿيم ٿي. جيتوڻيڪ وٽيم ڏاڍي ٿي."

"ڏاڍي ٻڌايو. هتي ملائيشيا ۾ ته ساموندي ڪاڏو ڪائڻ لاءِ خبر ناهي ڪٿان ڪٿان ٿا ماٺهو اچن. توهان ان نعمت کان محروم آهيو. پلا ٻيو ڇا ڏيانو؟"

"ٻيو ته ڪجهه تو وٺ بچيو ئي ناهي. ڪڪڙ جو ٻوڙ به ناهي، پلا ڳائو گوشت اٿئي؟"

"بس سائين دير ٿي ويئي آهي سڀ کپي ويو آهي. ڪڪڙ جو ٻوڙ به هوم ته بيضن جو ٻوڙ به. پر سڀ هلي ويو. باقي ڳائو مون رڌڻ ڇڏي ڏنو آهي""

"ڇو؟" مون تعجب مان پڇيو.

"هونءَ هتي بن قسمن جو بيف (ڳائو گوشت) هلندو هو. هڪ ملائيشيا جي ڊڳين جو تازو ڪنل گوشت جيڪو ڏهن ڊالرن (ست رپئي) ڪلو ۽ آسٽريليا کان آيل فروزن (ٺڏو ٿيل) گوشت ـ جيڪو انين ڊالرن هلي ٿو. پر اهو به سنو آهي ۽ پلين ڊڳين جو آهي. پر هاڻ ڪجهه مهينن کان انديا وارن ڳائو گوشت اسان جي ملڪ ملائيشيا ۾ امپورٽ ڪرڻ شروع ڪيو آهي. هو پنهنجي ملڪ ۾ ته ڳئون کي ڪهي رڌي نٿا سگهن سو غير ملڪي ناڻو ڪمائڻ لاءِ هيڏانهن موڪلڻ شروع ڪيو اٿن. پر افسوس جو سندن ڊڳيون پوڙهيون آهن يا بيمار ۽ ڏٻريون جو گوشت ۾ بنهه مزو ناهي. ۽ شايد ان ڪري اهو گوشت فقط پنج ڊالرن ۾ ڪلو ملي ٿو. سستو هجڻ ڪري اڃڪلهه هتي جي هوٽل وارن

جو زور ان گوشت تي آهي. پر منهنجي دل اهڙو گوشت پچائي گراهڪن کي کارائڻ تي نٿي چوي. مانيون گهٽيون ڏيانو؟“

”ٻہ. منهنجي خيال ۾ هتي اوسي پاسي ۾ توهان ئي آهيو جيڪو ماني پچائي ٿو. مونکي ٻہ پاڪستاني مسجد جي پيش امام ٻڌايو.“

”ها. اقراٹا ۽ نان ٻيا ٻہ پچائين ٿا. پر هي سنهڙيون مانيون ۔ جنهن کي ملئي ماڻهو ٻہ چپاتي سڏين ٿا سي رڳو آئون پچايان ٿو.“

ٻوڙ جي پليٽ مون کنئي، چپاتيون ۽ هلکي رنگ جو گلاب جو شربت پاڻ ڪٽي مون واري ٽيبل تي رکي منهنجي سامهون ٽي وينو.

”مونکي پيئڻ لاءِ ٿڏو پاڻي ملي سگهندو؟“

”ها. ها. ضرور ” .kasi dia gelas air sejuk ملئي ڊريس ۾ جيڪا عورت ٿانو ڏوئي رهي هئي، ان کي حاجي يونس ٿڏي پاڻيَ جا ٻہ گلاس آڻڻ لاءِ چيو.

”دراصل هتي اهو فئشن چئجي يا رسم ته هرڪو مانيءَ تي ٻہ پاڻيءَ بدران شربت يا چانهہ ڪافي پيئي ٿو. ايترو مناڻ ڪائڻ ٻہ سنو ناهي ۽ ٻيو ته شربت اڄ مارڻ بدران ويتر تانگهہ وڌائي ٿو.“ حاجي يونس ٻڌايو.

ملئي عورت پاڻي رکيو ته حاجي يونس کيس مون بابت ٻڌايو: ”Dia Dari Pakistan ۔ هي پاڪستان کان آيل آهي ۽ مونکي ان عورت جي واقفيت ڪرائيندي ٻڌائين ته هوءَ سندس زال آهي ۽ هن جا ماڻُ پيءُ هتي جا ملئي آهي.

”توهان کي مون ٻڌايو پئي ته بابو ملائيشيا آيو ته وري واپس نہ ويو. اسين هتي ئي ڄاواسين ۽ اسين ٻہ ٽڏهن واپس پنجاب وجي نہ سگهياسين. ٻي وڏي لڙائي شروع ٿي ويئي. جپاني ڏوکيندا اچي هتان نڪتا. انگريزن جون وايون بتال ٿي ويون. اسان نوڪر ماڻهو سمجهہ ۾ نہ پئي آيو ته ڇا ڪجي. تن ڏينهن ۾ سفر ڪو ائين سولو نہ هو. جيسين ڪو جهاز اچي. ان لاءِ پئسو ٿي ڪتو. اسان غريب ماڻهن کي وارو ٻہ ڪو ائين سولو نٿي مليو، پهرين اهم ماڻهن پڄڻ جي پئي ڪئي. ملائيشيا مسلمانن جو ملڪ آهي. اسين ڇڙا هئاسين. اڳيان پويان ڪير ڪونہ هو. سمجهہ ۾ نہ پئي آيو ته وطن وجي ٻہ ڇا ڪجي، جتي پڻ جنگ جو اولڙو لڏي رهيو هو. هتي ئي ترسي پياسين. پوءِ شادي ٻہ هتي ڪئيسين. ٻار ٿيا ۽ وڏا ٻہ ٿي ويا. اهو ڇوکر جيڪو بينو آهي اهو منهنجو ننڍڙو پٽ آهي، ٿي ڏيئون ٻہ پٽ اٿم.“

”ماني سني اڻانو.“ مون ۾ چار گرھ کائيندي چيو، ”پلا هي رڌ پڇاءُ ـ هوٽل جو ڪم ڪيترن سالن کان ڪندا اچو؟“

حاجي صاحب ڪلندي چيو: ”هي ڪم هاڻ شروع ڪيو اٿم. اڄا سال ۾ نہ ٿيو آهي. هن کان اڳ بئنڪ ۾ چوڪيدار هوس.“

”پوءِ اها نوڪري؟“ مون پڇيومانس.

”ڇڏي ڏنم. سائين ٿيو هيئن. توهانکي سڄي ڳالھ ڪري ٻڌايان ٿو. بئنڪ ۾ آئون ٿيهن سالن کان نوڪر هوس. پگهار سنو هو پر مسئلو هر وقت موڪل جو رهيو ٿي. ٻن سالن کان مون کي ٻن ٽن مهينن جي موڪل ڪتي ٿي جو ٻارن کي پاڪستان وڃي وڃڻ چاهيم ٿي.

.ڇئبو تہ مائٽن کي وساريو نہ اڻانو.“

”بلڪل نہ. ۾ پيٽون ۽ پاءُ اٿم. انهن جو اولاد آهي. لاهور پرسان هڪ ڳوٺ ۾ رهن ٿا ۽ ٻني ٻاري جو ڪم ڪن ٿا. گهٽن ڏينهن کان پاءُ جي صحت صحيح نٿي رهي ۽ پنهنجي زال ۽ ٻارن کي ۾ پنهنجو ملڪ ڏيکارڻ چاهيم ٿي. سو نيٺ بئنڪ جي نوڪريءَ تان استعيفيٰ ڏنم. رهيل پگهار ۽ هيترن سالن جو فنڊ ملائي مونکي ملیا ڪل ٽيهھ هزار ڪن ڊالر ـ يعني پنهنجا ٽيا ۾ لک روپيا ڪن. انهن مان ڪجھ هتي رکي ٻيا ڪٽي ٻارن کي پاڻ سان وٺي پاڪستان پهتس. هڪ وڏي ڇوڪريءَ جي ۽ جي پٽ سان شادي ڪرايم. باقي ٻن ننڍن ڏيئن کي قرآن حفظ ڪرڻ تي ويهاريو اٿم. پٽن کي واپس ملائيشيا هلڻ لاءِ چيم ۽ آئون ۽ زال ماشاءَ الله حج ڪري هتي پهتاسين. نوڪري تہ ويئي هلي. پيٽ گذر لاءِ ڪجھ تہ ڪرڻو پوندو. پوءِ جيڪي پئسا هتي ڇڏي ويو هوس تنهن مان هي استال، ديگڙا ۽ ٿانو ورتا اٿم. هاڻ آئون ۽ زال صبح جو ياڄي ٿي وٺي گهر ۾ رڌ پڇاءُ ڪريون ۽ شام جو گاڏيءَ ۾ سامان رکي هتي وڪڻڻ لاءِ اچون. اٽو گهران ڳوهي ايندا آهيون ۽ پوءِ گرم گرم ماني هتي اچي پچايان. ملئي توڙي چينين کي هونءَ ئي گهر کان ٻاهر کائڻ جي گهٽي عادت آهي سو ٻين سان گڏ منهنجو هي هٽڙو پڻ سنو پيو هلي.“

اتي پاسي واري گهٽيءَ کان ڪرامت سپر مارڪيٽ جي ڪنڊ وٽان ڇهھ ست ملئي چوڪريون ۽ چوڪرا عجيب فئنسي اڌ اوگهڙ وارن ڪپڑن ۾، نچندا ٽپندا، هڪ ٻئي سان چرچا ڪندا، اسان جي پرسان لنگهي ويا. چوڪرين جي منهن تي گهاٽي ميڪ اپ جو تهھ چڙهيل هو ۽ ٻنهي ڏرين جي وارن جون ڪجھ چگون، اڇڪلھ جي فئشن مطابق رنگيل هيون. هتي جي مشهور ٽينس راندیگر مصبون صديق ۽ ڳائٽي داتو شيخ کي

ڏسي ٻين ۾ هي فئشن شروع ڪيو آهي. ۽ اهي وري انگلينڊ ۽ فرانس ۾ رهي موٽڻ وقت اها نواڻ هتي کڻي آيا آهن. اسان کين گهوري ڏٺو ته هڪ ٻن پنهنجي چيلهه کي لوڏو ڏيئي Disni aku menanti ملئي گاني جو ٽلهه ڳائي سيٽي وڄائي.

جڏهن پري، ڪوالالمپور انٽرنيشنل هوٽل ڏي هليا ويا ته حاجي يونس ڳالهايو:

"ٽي وي ڏسي ڏسي هاڻ هن ملڪ جي نوجوانن جو ۾ خانو خراب ٿي ويو آهي. نه ته هي ملئي اهڙا اڍنگا ڪپڑا ۽ حرڪتون هرگز نه ڪندا آهن."

"اهو ئي آڻون سوچي رهيو آهيان. هي سڀ ڪجهه سال ٻن کان معاملو بدلجڻ شروع ٿيو آهي." مون کيس ڪلندي چيو، "خبر اٿانو حاجي صاحب! آڻون ڪتابن ۽ اخبارن لاءِ سفرناما پڻ لکندو آهيان. پنج ڇهه سال اڳ جيڪي ڪجهه هتي جي ماڻهن ۽ هن ملڪ لاءِ لکيو آهي ان جا پڑهندڙ اڄ جيڪڏهن هيَ لڌاءُ اچي ڏسن ته مونکي موچڑا هڻن ته مون ڪوڙ لکيو آهي. هتي ته ڪجهه ٻيو ئي نمونو هلي پيو ـ خاص ڪري ڪوالالمپور ۾."

"ها سائين! هي سڀ ڪم هاڻ وڌندا وڃن. سنگاپور وارن کي ڏسي ملائيشيا جا چيني مادرن ٽين ٽا ۽ انهن کي ڏسي هي اسان جا ملئي پڻ."

"پر حاجي صاحب اها ڳالهه آهي ته هي چند مثال آهن نه ته هتي جي گهڻائي اڄا ۾ باادب، بافضيلت ۽ پراڻن قدرن ۽ ڳالهين کي مڃڻ واري آهي. ۽ هي چند مثال ۾ شهرن ۾ نظر اچن ٿا نه ته ڳوٺن ۾ ـ خاص ڪري جنهن پاسي آڻون رهان ٿو، هن ملڪ جا نوجوان سڀ ڪجهه هوندي ۾ شوبازي ۽ ٽرڙپائي کان پاسو ڪن ٿا. هو تعليم ۽ ملڪ جي نالي روشن ڪرڻ لاءِ پاڻ پتوڙين ٿا."

ٿوري دير ماني کائڻ بعد حاجي صاحب کان مون پڇيو: "سائين ڀلا توهان وٽ ڪهڙا گراهڪ اچن ٿا؟"

"هر قسم جا. ملئي اچن ٿا. چيني اچن ٿا. ويندي يورپين ٽوئرسٽ اچيو نڪرن. پاڪستاني هن پاسي اچي ٿو ته اهو ۾ پهرين هتي اچي ٿو. خبر اٿانو پهرين هتي جا ماڻهو اسان جي ماني نه کائيندا هئا پر هاڻ هنن کي ڏاڍي وٽي ٿي. اهو ان ڪري جو پاڻ جيڪو ٻوڙ رڌيون ٿا ان جو مرچ مصالو چگيءَ طرح ڀڃي پوءِ لاهيون ٿا. ٻين وانگر نه جيڪي اڌ ڪچو اڌ پڪو لاهيو ونن، پوءِ ان مان گرم مصالي جي ڏپ پيئي اچي ۽ اهو کاڌو پيٽ ۾ ۾ سور ڪري ٿو."

پر وارن ٽيبلن تان ملئي ۽ چيني همراهه ڪڏهن کو وجي چڪا هئا. حاجي يونس جي زال ۽ پٽ هاڻ خالي ديڳڙا پنهنجي گاڏيءَ ۾ رکي گهر موٽڻ جي تياريءَ ۾ هئا. مون به هٿ ڏوئي مانيءَ جو بل به ڊالر ٽيهه سينٽ ڏيئي حاجي صاحب کان موڪلايو.

ڪوالالمپور اندر

هن مهانگائيءَ واري دور ۾ دنيا جي جن چند شهرن وڏي ترقي ڪئي آهي، ڪوالالمپور پڻ انهن مان هڪ آهي.

شهرن جي تواريخ ۾ جتي هزارها سال پراڻا شهر پيا آهن اتي ڪوالالمپور کي گهٽو پراڻو شهر ناهي. سؤ سوا سؤ سال کن اڳ ته هن شهر جي نالي کان هن تر جا ماڻهو به گهٽو واقف نه هئا. ڪوالالمپور کان وڌيڪ جهونو شهر ته ڪلانگ (Kalang) آهي، جيڪو ٽيهارو کن ڪلوميٽرن اتر ۾ سمنڊ جي ڪناري تي آهي ۽ اڄ به بندرگاهه جا ڪم سرانجام ڏئي ٿو. ڪوالالمپور سمنڊ جي ڪناري تي هجڻ بدران ڪلانگ ۽ گومباڪ (Gombak) ندين جي سنگم تي آهي.

هونءَ ته دنيا جا پراڻا شهر ۽ تهذيبون ندين جي ڪناري تي ئي موجود آهن ڇو جو جيءَ جي جياپي لاءِ انسان لاءِ پاڻي ضروري آهي. پر ملائيشيا جون هي نديون اها اهميت نٿيون رکن، جيڪا گنگا جمنا، سنڌوندي، ڪرناقلي ۽ اروادي رکن ٿيون ڇو جو ملائيشيا جي ماڻهن کي الله جي فضل سان پاڻيءَ جي ڪا به ڪوٽ ناهي. ٻارهوئي جتي ڪٿي مينهن پيو وسي ۽ ملائيشيا ۾ نه ماڻهو وهٽ ۽ نه ٻني ٻارو اڄ مري ٿو. بقول ملاڪا جي هوٽل واري جي ته پاڻي اسڪاءِ جيوس (آسماني رس) آهي، جنهن تي سندن ڪو خرچ ناهي. قدرت طرفان اها کين گهر ويني ملي ٿي. ۽ ڪوالالمپور جو شهر پاڻيءَ جي موجودگي ڪري نه پر ٽين جي ڪاٽين ڪري هتي ٻڌو ويو. جنهن هنڌ تي ڪوالالمپور جو پراڻو شهر ـ ائمپنگ وارو علائقو آهي اتي ڪنهن زماني ۾ ٽين جا وڏا ذخيرا هئا. جن کي کوٽي ڪيڻ لاءِ پري پري کان ماڻهو اچڻ لڳا. کوٽائي لاءِ مزورن جي کوٽ ٿي پيئي ته چين جهڙي ڏورانهين ملڪ کان سٽن جا سٽا چيني مزدورن جا ڪم لاءِ ملايا ۾ اچڻ لڳا. مٿيون ندين جيڪڏهن ٽورو گهٽو ڪم آيون ٿي ته آمدورفت لاءِ ـ سو به فقط تن ڏينهن ۾. باقي پيئڻ لاءِ اڄ به سندن پاڻي صاف ناهي. ڪلانگ ندي، جنهن سان ڇوڙ ڪرڻ کان اڳ گومباڪ ندي به ملي ٿي، سڄي گپ سان پريل آهي. ان گپ جي ئي ڪري هن شهر تي "ڪوالالمپور" نالو پيو. ملئي زبان ۾ گپ کي Lumpur سڏجي ٿو. ۽ Kuala (ڪئلا يا ڪوالا) معنيٰ "ندي جو منهن". بهرحال ٽين ۾ ايڏي وڏي ڪشش هئي جو هڪ ٻئي پويان ماڻهن جا قافلا هتي گڏ ٿيندا ويا. مالڪ سيٺ، ڪمدار ڪامورا، مزدور مددگار، ڪمي ڪاسبي ـ ڏينهون ڏينهن سندن تعداد وڌندو ئي ويو. ۽ لٿندي ئي هن شهر

۾ وڏڻ ويجهڻ لاءِ اهڙا ٿر پڪا اهجاڻ ڏنا جو تن ڏينهن جو انگريز حاڪم ـ جنهن هن رياست سلنگور جي گادي ڪلانگ شهر ۾ ناهي رکي هئي، تنهن کي اتان پٽرائي ڪوالالمپور ۾ آڻڻ جو سوچڻو پيو.

نيٺ 1880ع ۾ برٽش ريزيڊنٽ (بلوم فيلڊ ڊگلس) ڪلانگ شهر مان مڙيئي آفيسون پٽرائي ڪوالالمپور ۾ ان جاءِ تي اچي پختيون ڪيون، جتي هينئر پدانگ (Padang) آهي. پوليس بئرڪون ۽ ڪجهه گهر "بڪت امان" تي ٻڌايا ويا، جنهن جي پنيان سلنگور ڪلب آهي. جتي هينئر پرائيم منسٽر جو ڊپارٽمينٽ آهي اتي ريزيڊنسي آفيس آندي ويئي. خرچ بچائڻ لاءِ ڪلانگ واري آفيس جو هڪ هڪ تختو ۽دري دروازو پٽرائي ڪوالالمپور آندو ويو. هاڻ جيتوڻيڪ ان آفيس کي وڏو ڪيو ويو آهي پر تڏهن چگي ننڍڙي هئي ۽ جنهن ۾ هڪڙو ئي انگريز بهادر ڪامورو رهندو هو، جيڪو سڄي رياست جو والي سمجهيو ويو ٿي.

برٽش ريزيڊنٽ ڊگلس لاءِ چيو وجي ٿو تہ ايترو همت ۽ ڦڙتائيءَ وارو نہ هو. 1882ع ۾ سويٽنهام نالي هڪ جوان ۽ همت وارو انگريز آيو، تنهن پنجن سالن اندر هن شهر ڪوالالمپور کي ايڏو صاف ستڙو ڪرايو ۽ وڌيڪ ناهيو جوڙيو جو انهن ڏينهن ۾ هن شهر لاءِ چيو ويندو هو تہ:

"Kuala Lumpur is the Neatest and Prettiest Chinese and Malays Town."

تن ڏينهن ۾ يپ ـ آه ـ لوئا (Yap - Ah - Loy) نالي هڪ چيني همراهه ڪئپٽن چينا هوندو هو. يعني هڪ قسم جو ميئر هو. چيو وجي ٿو تہ هن، شهر جي سڌاري ۽ واڌاري لاءِ، ڪافي ڪم ڪيو. هو مارڪيٽ اسٽريٽ تي هڪ وڏي گهر ۾ رهندو هو جتي هينئر هانگ ڪانگ شنگهائي بئنڪ آهي.

مارڪيٽ اسٽريٽ اڇڪلهه "پاسار بسار اسٽريٽ" سڏجي ٿي. هن هڪ وڏو چيني مندر پڻ نهرايو جنهن جو نالو "زي ـ يا" (Sze-Ya) ٽيمپل آهي، جنهن جي چوڌاري اڇڪلهه جالان بندر ۽ لبوح پودو وارا دڪان آهن. (ملئي زبان ۾ جالان معنيٰ رستو يا شاهراهه ۽ لبوح معنيٰ گهٽي.)

ڪئپٽن چينا جي گهر جي سامهون جيڪا مارڪيٽ هئي اتي رات جو ڪاٽين جا مالڪ ۽ انهن ۾ ڪم ڪندڙ چيني همراهه ڪوٽائيءَ مان ڪمايل ناڻي تي جوا اچي کيڏندا هئا. سهٽن گهرن کان علاوه سادا ۽ غريباڻا گهر پڻ جام هئا. ڪاٽين ۾ ڪم ڪندڙ مزدورن کان علاوه گاڏا ۽ بار گهلڻ وارا چيني مزور، لوهار، وايا، گاڏن ۽ خومچن وارا، ڏيا ٻارڻ وارا ـ جيڪي رات جو ڏيئي ۾ تيل وجهي ٻاريندا هئا، ان کان علاوه رنڊين جو

گھٽو ڳاٽيٽو هو. ٽي سؤ ڪن رندين جي رهائش جو بندوبست ته ڪئپٽن چينا يپ ـ آه طرفان ٽيل هو. اڌ شهر جو ته مالڪ ئي پاڻ هوندو هو.

انهن ڏينهن جون شهر واريون گھٽيون اڄ بہ ساڳيون ئي ور وڪڙن واريون آهن. فقط دڪان نوان ۽ سھٽا ٽيندا رهن ٿا. 1886ع ۾ اٽڪل ٻٽيھ ڪلوميٽر ڪلانگ کان ڪوالالمپور جي جالان چينگ لاڪ تائين ريلوي لائين وڇائي ويئي ۽ اتي ئي پھرين اسٽيشن ناهي ويئي. ان کان پھرين هڪ سال اڳ (1885ع) ۾ تيرهن ڪن ڪلوميٽرن جي ريلوي لائين تائيپنگ کان پورٽ ويلڊ تائين وڇائي ويئي هئي. اڄ جهاز، فيرين، بس موٽر ڪارن هوندي بہ ملائيشيا جي ريلوي Keretapi Tanah Melayu (ڪي. ٽي. ايم) سواريءَ جو اهم ۽ آرامده ذريعو آهي.

اڄ جو مشهور سلينگور ڪلب 1884ع ۾ هڪ ڪاٺ جي بہ ماڙ بنگلي ۾ ڪوليو ويو هو. پوءِ چوڌاري پکڙيل دلدل واري زمين کي مٽيءَ سان پري ڪرڪيٽ جو گرائونڊ ناهيو ويو، جيڪو پوليس پريڊ گرائونڊ طور پڻ استعمال ٿيندو هو.

1887ع ۾ پدانگ (Padang) واري پسگردائيءَ ۾ ڪوالالمپور جي پھرين پوسٽ آفيس کولي ويئي ۽ اتي ئي سينٽ ميري وارو چرچ ناهيو ويو. (رومن ڪئٿولڪ عيسائين جو "سينٽ جان گرجا گھر" 1882 ۾ بڪٽ ناناس تي ٺهي چڪو هو.)

پادانگ (ملئي لفظ. معنيٰ ميدان) جالان راجا تي آهي، جتي هر سال ملائيشيا جي آزاديءَ واري ڏينهن ـ 31 آگسٽ تي پريڊ، راندين ۽ ٻيون خوشيون ملهايون وڃن ٿيون. پادانگ ۽ سلينگور ڪلب جي سامهون ڳاڙهين ۽ اڇين پٽين واري مغل نموني جي سلطان عبدالصمد بلڊنگ آهي، جيڪا آرڪيٽيڪٽ ۽ مغرب ۽ مشرق جو ڇڻ ميلاپ آهي. ٽورو ئي اڳتي ستي هال جي عمارت اهي، جيڪا 1896ع ڌاري ناهي ويئي هئي. اها پڻ جيتوڻيڪ مشرقي نموني جي آهي پر ساڳي وقت ان مان لنڊن جي ايڊورڊين عمارتن جو پڻ هڪڙاءُ اچي ٿو.

ڪوالالمپور ـ يا K.L (جيئن عام طرح سان هي شهر سڏجي ٿو)، ان ۾ هڪ ٽوئرسٽ کي وقت هجي ته اهي مٽيون تواريخي شيون ضرور ڏسي، جيڪي شهر جي وچ ۾ ئي آهن.

پادانگ کان ٽورو اڳيان جالان تن پيراق اچي ٿو، جتي انفارميشن بلڊنگ جي عمارت لتاڙڻ بعد مسجد جامي آهي. ٻئي شيون عمارت سازيءَ جي لحاظ کان ڏسڻ وٽان آهن. هيءَ پراڻي مسجد ان هنڌ تي آهي، جتي گومباڪ ۽ ڪلانگ ندين هڪ ٻئي سان مليو هڪ ٽيو وجن ۽ جتان ڪي. ايل جو شهر وڌڻ شروع ٽيو هو. هن ٽڪري ۾ اجا

تائين ڪيتريون ئي پراٽيون عمارتون ـ گهر ۽ دڪان نظر ايندا جن مان چيني ملئي ۽ انگريزي آرٽ جا نمونا صاف ظاهر ٿين ٿا.

مسجد جامي کان پوءِ جالان ملايو ويجهو ئي آهي جيڪو نالي مان ته لڳي ٿو ته ان تي ملئي گهٽا هوندا پر حقيقت ۾ اتي اندين آهن ـ گهٽو تعداد ڏکڻ هندستانين جو آهي. ان بعد گجراتي، سک، سنڌين جا دڪان پڻ آهن. جيئن سنگاپور جي سرنگون رود کي نندڙو انديا سڏيو وڃي ٿو، تيئن ڪوالالمپور جو هي علائقو نندڙو انديا سڏي سگهجي ٿو. ڪارا ڪارا مدراسي کير جهڙين اڇين گوڏين ۽ پهراٽن ۾ پان چٻاڙيندا، ڳاڙهيون پکيون اڇليندا نظر ايندا. دڪانن تي منايون، چوڙيون، مرچ مصالا، هندستاني رسالا ڪتاب ۽ هندو ڏرم جي ديوتائن وارا ڪئلينڊر، اسٽيل ۽ پتل جا ٽانو، چمڪ واريون ساڙهيون ۽ گوڏيون ۽ گلن جا هار نظر ايندا. منائيءَ ۾ لڏون، برفي ۽ جليبي، ۽ ڇهر ۾ سنها گاننيا (مرڪو) ۽ بجيا (وادي) شيشي جي ڪٻٽن ۾ گول ٽالهن ۾ رکيل هوندا.

ٿورو پنڌ ڪوالالمپور جي هڪ ٻي مشهور مسجد ـ مسجد انديا پڻ آهي، جيڪا هندستان جي مسلمانن ٺهرائي ۽ انديا جي ايمبسي ۾ اتي ئي آهي. سو ٻئي ڪنهن ملڪ جو هن پاسي اچي يا نه پر هندستان جو ضرور ايندو. منائي ونڻ، ايمبسيءَ جي ڪم، جمعي نماز پڙهڻ يا ڪنهن مائٽ جو هندستان کان ڪٽي آيل خط مالڪن کي پهچائڻ لاءِ.

اڄ جي جالان پيتالنگ، جالان سلطان ۽ جالان بندر تي ڪوالالمپور جو چائنا ٽائون ڏسڻ وٽان آهي ـ جيڪو ڪافي پراٽو، سوڙهو ۽ پيچيدو علائقو آهي. ان جالان بندر تي ئي Sze-Ya مندر آهي جنهن جو ذڪر مٿي ٿي چڪو آهي. ان مندر جي ٻاهرين خوبي ۽ اندر چيني ٽائو ڏرم (Taoist) جي پوئلڳن کي اگربتيون ۽ ڪوڙا نوٽ ساڙي عبادت ڪندو ڏسي سگهجي ٿو. ساڳي رود تي ٻي ڪنڊ تي "سري ماريا مان" هندو مندر آهي، جتي هندو پوڄاري نظر ايندا. هي مندر 1873ع ۾ ٺهيو. مندر جو گوپر (دروازي مٿان وڏيل پٿ جنهن تي ڪيترائي رنگين بت رکيل ٿين ٿا). ايندڙ ويندڙ جو ڏيان ڇڪائي ٿو ۽ ولايت کان آيل ماڻهو ان اڳيان ڪئميرائون جهلي فوٽو ڪيڻ ۾ مشغول نظر اچن ٿا.

ڪي. ايل ۾ جالان مئدان تئانڪو (Medan-Tuanku) تي هڪ پراٽي عمارت وسما لوڪ آهي. (ملئي زبان ۾ جاءِ کي بنگونان چئجي ٿو ۽ تمام وڏي جاءِ، عمارت يا ڪامپليڪس کي Wisma چئجي ٿو) وسما لوڪ 1884ع ۾ هڪ چيني همراهه چيئو ـ آه ـ ييوڪ (Cheow-Ah-Yeok) ٺهرايو، جيڪو پراٽي ڪي. ايل کي ناهڻ واري ڪئپٽن چينا يپ جو ويجهو دوست هو. (1892ع ۾ سندس مرڻ بعد ڪوالالمپور جي هڪ ارب پتيءَ چينيءَ ـ مسٽر لوڪ ييئوءَ (Loke-Yew) ان کي خريد ڪري ان ۾ وڏيڪ تبديليون ۽ مرمت

ڪرائي، جيڪا يارهن سال هلندي رهي). هيءَ بلڊنگ ۽ وسما لوڪ يا لوڪ ۽ هائوس، ڪوالالمپور شهر جي پهرين عمارت آهي، جيڪا سيمنٽ ۽ سرن مان نهي. مسٽر لوڪ جي فئملي هن عمارت ۾ 1930ع تائين رهي. ان بعد هي گهر خالي رهيو. وچ ۾ جپانين جي قبضي ۾ رهيو ۽ وري انگريزن جي اچڻ تي هن گهر ۾ چيني اسڪول کليو ۽ ان بعد پوليس جي اسپيشل برانچ جو اسڪول. 1982ع کان هيءَ عمارت وري خالي پيئي آهي.

ٻيون عمارتون جيڪي پراڻن ڏينهن جي ياد ڏيارين ٿيون. انهن مان هڪ باڪ ۽ هائوس (Bok-House) پڻ آهي، جيڪو ائمپنگ روڊ تي آهي ۽ ويجهڑائيءَ ۾ هن عمارت ۾ ٿوري تبديلي ڪري Le coq dor نالي ريسٽورينٽ ناهي ويئي آهي.

ڪجهه ڏينهن اڳ ڪوالالمپور ۾ باتو روڊ جا سئ سال ملهايا ويا. باتو روڊ انگريزن جي دور جو نهيل رستو آهي ۽ چيو وڃي ٿو ته ڪوالالمپور جو هي پهريون رستو آهي، جيڪو پٿرن سان پڪو ڪيو ويو هو ۽ شايد ان ڪري هن رستي جو نالو باتو روڊ پئجي ويو. ملئي زبان ۾ باتو (Batu) معنيٰ پٿر. ۽ هي رستو پڪو ٿيڻ تي ظهار آهي هن رستي کي ماٺهو پٿرن وارو رستو يعني Jalan Batu سڏڻ لڳا. ملايا جي آزاديءَ بعد هن رستي جو نالو بدلائي هن ملڪ جي پهرين پرائيم منسٽر تنکو عبدالرحمان نالي رکيو ويو. ۽ هن روڊ کي ڪجهه وڌايو پڻ ويو آهي نه ته اصلي باتو روڊ جالان مائونٽ بئٽن (جيڪو هاڻ جالان تن پيراق سڏجي ٿو) کان وٺي جالان ڪئمپ بيل (جيڪو هاڻ جالان ڊانگ وانگي Dang Wangi سڏجي ٿو) تائين هو.

پراڻي باتو روڊ وارين عمارتن ۾ ڪيتري ئي ردوبدل اچي ويئي آهي، پر پراڻي دور جون به عمارتون اجا به ساڳي روپ ۾ آهن. هڪ ڪٿي آرگنائيزيشن جي اوڀين سئنيما ۽ بي ڪوليسيم (Colisum) سئنيما ۽ ڪيفي جيڪا 1921ع ۾ نهي. تن ڏينهن ۾ پڻ اهي عمارتون هن روڊ جون اهم نشانيون هيون چو جو ٻيا سڀ دڪان ۽ گهر هنن جي مقابلي ۾ ننڍا هئا.

تن ڏينهن ۾ جيتوڻيڪ رابن سن ۽ وائيٽ ويز (White ways) اعليٰ شين جا دڪان سمجهيا ويندا هئا پر تڏهن به عوام ۾ باتو روڊ ۽ مسجد انڊيا روڊ وارا دڪان گهٽو مشهور هئا. رابن سن دڪان پوءِ بند ٿي ويو، ان جي جاءِ تي اڄڪلهه يونائيٽيڊ ايشين بئنڪ جا هيڊ ڪوارٽر آهن. وائيٽ ويز جي پر ۾ هڪ سڪ جو دڪان گيان سنگهه نالي پڻ هتي جو اهم شاپنگ سينٽر رهيو آهي. سماجي گڏجاڻين ۽ اعليٰ درجي جي فنڪشن

لاءِ هتي جي لي وانگ کي (Lee Wong Kee) هوٽل پڻ خاص سمجهي وجي ٿي، جيڪا فقط ٽيهارو سال کن اڳ کلي آهي.

باتو روڊ (هاٿوڪي تنکو عبدالرحمان روڊ) تي ڪجهه ٻيا به اهم ۽ تواريخي دڪان آهن. هڪ ته "P.H Hendry" نالي زيورات جو دڪان آهي. هي دڪان باتو روڊ تي 1920ع ۾ کليو. ان کان اڳ پاسي واري رستي جالان ملايو تي "سلوني بيڪري" نالي هو جتي زيورات کان علاوه ڊبل روٽي ۽ سلوني چانهه پڻ وڪامي ويندي هئي.

هينڊري جي دڪان کان علاوه گلوب سلک اسٽور نالي هڪ سنڌيءَ جو دڪان پڻ هن رستي تي مشهور آهي. گلوب سلک اسٽور مسٽر تيرٿ داس جيناننڊ اڄ کان پنجاهه سال کن اڳ پهرين سيگامت شهر ۾ کوليو. ان بعد اتي بند ڪري ڪوالالمپور جي هن رستي ـ جالان تنکو عبدالرحمان تي آندو. پاڻ 1972ع ۾ ست سالن جي ڄمار ۾ اسنتا اسپتال ۾ گذاري ويو. اڇڪلهه سندس اڪيلو پٽ تان سري ڪشو سڄو ڪاروبار هلائي ٿو.

انهن پراڻين شين سان گڏ جيڪڏهن اڄ جو مادرن ڪوالالمپور ڏسٽو آهي ته پوءِ ان لاءِ جالان بکت ـ بنتانگ ۽ جالان سلطان اسماعيل ڏي رُخ رکڻ ضروري آهي. جتي اڄ جي دنيا جون مادرن هوٽلون ۽ فئشنبل دڪان ۽ ڊپارٽمينٽل اسٽور آهن. ڊسڪوٽي ۽ ڪلب آهن. وڏيون ۽ سهڻيون آفيسون ۽ انهن اڳيان بينل نون مادلن جون مهانگيون ڪارون ۽ فئشنبل پوشاڪن ۾ ماڻهو آهن.

ڪوالالمپور ڪان ٻاهر

ڪوالالمپور ۾ جيڪڏهن توهان هڪ يا ٻن ڏينهن لاءِ آيل آهيو ته پوءِ شهر ۽ ان جون مختلف گهٽيون، دڪان ۽ عمارتون ڏسڻ ۾ ئي توهان جو ڇگو وقت گذري ويندو. پر جي گهٽ ڏينهن لاءِ آيل آهيو يا شهر اڳهين ڏنل اٿو ته پوءِ شهر کان ٻاهر ويهه پنجويهه ميلن جي دائري ۾ ڪيتريون ئي شيون توهان جي لاءِ نواڻ ۽ تفريح پيدا ڪري سگهن ٿيون. پوءِ جي ٻارن سان آهيو ته Negra-Zoo جهڙي چڙيا گهر ۾ ئي سڄو ڏينهن گذارري سگهو ٿا. هني مون تي آيل آهيو ته گئنتن هاءِ لئنڊ جهڙي سهڻي ۽ جابلو جاءِ هتي ٻي نه ملندي. جوئا جا شوقين پڻ هتي نظر اچن ٿا جو هن ريجن جو وڏو Casino (جوئا خانو) هتي آهي. دوستن سان پڪنڪ ملهائڻ جي موڊ ۾ آهيو ته ٿورو پري سمنڊ ۾ پکڙيل مختلف ٻيٽن: ڪئري آئيلينڊ، پلاءُ ڪيتام (Ketam) وغيره مان ڪنهن تي فيري يا ٻيڙيءَ ذريعي وڃڻ بهتر ٿيندو جي تنهائي پسند، شاعر طبيعت يا قدرتي شين ۾ دلچسپي رکو ٿا ته پوءِ ٽيمپلر پارڪ ڏي ئي رُخ رکڻ ۾ عافيت آهي. اهي مڙيئي شيون شهر کان پريرو آهن. جن کي ڏسڻ کان عام ٽوئرسٽ ته محروم رهي ٿو پر مشغول زندگي ڪري ڪوالالمپور جا شهري پڻ. جيئن ڪراچيءَ جي مشغول ماڻهن، ويجهو هوندي به پنهنجو، مڪلي يا منگهو پير جهڙا اهم ۽ تواريخي هنڌ نه ڏٺا هوندا.

ڪوالالمپور ساموندي ڪناري وارو شهر ناهي. ان ڪري بندرگاهه جا فرض ساموندي ڪناري وارو پر وارو شهر ڪلانگ ادا ڪري ٿو. انگريزن جي ڏينهن ۾ پورٽ ڪلانگ جو نالو بدلائي انگريز آفيسر جي نالي "پورٽ سويٽنهام" رکيو ويو هو. جيڪو هاڻ وري ساڳي پراڻي نالي ـ پورٽ ڪلانگ سان سڏيو وڃي ٿو. ڪوالالمپور ۽ ڪلانگ ساڳي رياست سلينگور (Selangor) ۾ آهن. هن پاسي واري ساموندي ڪناري (ويسٽ ڪوسٽ) جا ساموندي تانگها ڪنارا ايڏا صاف ۽ سٿرا نه آهن جيڏا ايسٽ ڪوسٽ پاسي ـ يعني پهانگ، ترنگانو ۽ ڪيلنتان رياستن ڏي.

بهرحال توهان سمنڊ جي ڪناري تي وقت گذارڻ بدران پورٽ ڪلانگ کان ٻيڙيءَ ذريعي پڪنڪ ۽ گهمڻ خاطر ڪنهن ويجهي ٻيٽ تي وڃي سگهو ٿا. جيڪڏهن توهان ڪڏهن ڪنهن نندي ٻيٽ تي نه ويا آهيو ته هي سنو تجربو رهندو. آخرڪار انڊونيشيا، فلپين جهڙا ملڪ به هڪڙن هزارين ٻيٽن جا مجموعا آهن. ڪوالالمپور کان ويجهي ۾

ويجهو ٻيٽ ڪئري يا پلائو ڪيتام آهي. ڪائڻ پيئڻ لاءِ چاهي توهان ڪجهه پاڻ سان ڪٽي وجو يا هتي جو لوڪل ڪاڏو ڪنهن هٽڙي يا ڪانائين هوٽل تان وٺي ڪائي سگهو ٿا.

پلائوڪيتام ڪي ته هڪ ننڍڙو شهر به چئي سگهجي ٿو. هڪ صدي کن اڳ، چين جي صوبي هائين جي رهاڪن ملائيشيا ۾ پهچي هن ٻيٽ تي رهائش شروع ڪئي هئي. پر اڄڪلهه گهٽائي ٽيوچو ڳالهائڻ وارن چينين جي آهي. هتي جي رهاڪن جي زندگي جيتوڻيڪ ڏکي ۽ سخت آهي ۔ جيئن سڄ ۾ ڪچي جي رهاڪن يا ڪناري تي رهندڙ مهاڻن جي. پر اهو آهي ته بيحد ڏيرج، سانت ۽ سڪون واري زندگي آهي. نه گوڙ شور نه ٽرئفڪ جئم ۽ نه گاڏين فئڪٽرين جو دونهون.

ڪئري ٻيٽ تي چيني ۽ ملئي ماڻهن کان علاوه ڪيترائي پاڪستاني ۽ انڊين رهن ٿا، جيڪي پوڪ ۽ ڪيتي ٻاڙيءَ جو ڪم ڪن ٿا. هن ٻيٽ يا ٻين اوسي پاسي وارن ٻيٽن تي پورٽ ڪلانگ کان لانچ ۽ فيرين ذريعي اچي وڃي سگهجي ٿو، جن ۾ سمنڊ جو سير به سٺو ٿيو وڃي. هي ٻيٽ ڏارين ٽوئرسٽ لاءِ ايترو سٺائي سان سينگاريا نه ويا آهن. پر، ملائيشيا حڪومت، انهن تي جي ڏيان ڏئي سٺو ناهي ته انهن جو قدر به ايترو ٿي سگهي ٿو، جيترو سنگاپور جي سنتوسا ٻيٽ جو آهي.

ڪئري ٻيٽ جي سامهون هڪل جڳهه آهي، جيڪا تلوڪ (Teluk) سڏجي ٿي. اها پڻ ڪلانگ کان ڪلاڪ جي پنڌ تي آهي. ڪلانگ ۽ ڪوالالمپور کان شوقين ماڻهو، ڪيڪڑا ڪائڻ لاءِ هتي ايندا آهن. ڪيڪڑو گانگٽ وانگر سامونڊي ڪاڏو (Sea-Food) آهي. پاڪستان ۽ عرب ملڪن ڏي ڪيڪڑو جيتوڻيڪ تمام گهٽ ۔ نه برابر ڪاڏو وڃي ٿو پر هن پاسي ۔ ملائيشيا، انڊونيشيا ۽ ڏکڻ فلپين جا مسلمان تمام گهڻي شوق سان کائين ٿا ۽ سندس گوشت گانگٽ وانگر بيحد لذيذ چيو وڃي ٿو. ڳاڙهن مرچن ۽ ٻين مصالن تي تريل يا ٻوڙ وانگر رڌل تازا قاسايل ڪيڪڑا، آيل گراهڪن کي تختن جي ميزن ۽ بئنچن تي پيش ڪيا وڃن ٿا. ڏينهن جو هتي رونق نه هوندي آهي پر رات جي وقت ڪيترائي چيني ۽ ملئي ماڻهو پهچي ويندا آهن. ڪن سان گڏ يورپي مهمان پڻ هوندا آهن.

شام گذارڻ لاءِ بڪت بلاچان به سٺي جاءِ آهي، جيڪا ائمپنگ واري رستي تي آهي. ۽ جيڪڏهن صبح جي وقت اوڏانهن وجو ٿا ته پوءِ ان بعد ملائيشيا جو قومي چڑيا گهر۔ زو نگارا پڻ واٽ تي ڏسي سگهو ٿا، جيڪو اتان کو گهٽو پري ناهي ۽ هر روز صبح جو نائين کان شام جو پنجين تائين کليل رهي ٿو. چڑيا گهر جي ٽڪيٽ وڏن لاءِ ادائي ڊالر ۽ ننڍن لاءِ هڪ ڊالر آهي. (شاگردن لاءِ فقط ٽيهه سينٽ) جانورن ۽ پکين جا

پجرا پري پري هجڻ ڪري پنڌ ڪرڻ جو موقعو ملي ٿو. منجهس اورانگ اتان (باندر جو قسم جيڪو ماڻهوءَ سان گهٽو ملي ٿو) ۽ هٿرادو نهيل ڏينهون ڏسڻ وٺان آهن.

ڪوالالمپور کان پريرو وڃڻ لاءِ هڪ ٻيو هنڌ آهي، جتي صاف پاڻيءَ جي نهر هر وقت وهي ٿي، اهو آهي ڪئلا ڪوبو بارو (Kubu-Baru) گولفر اڪثر هتي گولف کيڏڻ لاءِ اچي نڪرن ٿا.

ڪوالالمپور کان ٻاهر هڪ ٻي مزيدار جاءِ ٽيمپلر پارڪ آهي. اپوح پينانگ ڏي ويندڙ هاءِ وي تي ڪوالالمپور کان ايڪيهه ميل ڪن پري هي ٽيمپلر پارڪ دنيا جي پراڻن پارڪن مان هڪ آهي. سوا هزار هيڪٽرن تي هي پارڪ قدرتي نظارن جي شوقينن ۽ پڪنڪ ملهائڻ وارن لاءِ دلپسند جاءِ چئي سگهجي ٿي، جيڪا سرڪاري طرح 1954ع کان پبلڪ لاءِ کولي ويئي.

سڄو ملائيشيا وڻ ٽڻ ۽ ساوڪ سان ڀريل آهي. ملائيشيا جا ڪيترائي جهنگل سؤ ملين ـ ڏهه ڪروڙ سالن کان ٻه پراڻا آهن. ٽيمپلر پارڪ جا پراڻا وڻ ۽ گهاٽو جهنگ ڏسي تعجب لڳي ٿو ته هن ايامن جي پراڻي دنيا کان فقط ويهه ميل پري مادرن تهذيب ۽ سوسائٽيءَ جو شهر ڪوالالمپور آهي.

هالي ووڊ جي هڪ مشهور انگريزي فلم "The Seventh Day" جا ڪيترائي نظارا هن پارڪ ۾ فلمايا ويا آهن. اداڪار وليم هولڊين، سوسوناه يارڪ ۽ ڪاپسين ان فلم ۾ ڪم ڪيو آهي.

قدرت جا نظارا ڏسڻ واري لاءِ باتو غارون (Batu – Caves) ٻه اهم شيءِ آهي، جنهن کي ڏسڻ لاءِ ڏارين ملڪن جا ماڻهو پري پري کان ڪهيو اچن ٿا. هي پڻ ڪوالالمپور شهر کان ٻاهر اتر طرف، يارهن ميل ڪن پري آهي.

گنتنگ هاءِ لئنڊ، فريزر هل ۽ ڪئمرون هل ملائيشيا جا مشهور پهاڙي علائقا آهن، جيڪي جيتوڻيڪ سلينگور رياست جي پر واري رياست پهانگ ۾ آهن پر ڪوالالمپور کان ڪي گهٽو پري ناهن ـ خاص ڪري ان لاءِ جيڪو ڪوالالمپور ۾ هفتي ٻن لاءِ ٽڪيل آهي ۽ وقت پاس ڪرڻ لاءِ گهمڻ ڦرڻ چاهي ٿو. ۽ جيڪڏهن ڪو ايترو پري نٿو وڃڻ چاهي ته انسانذات جي هٿرادو نهيل سهڻي ڏينهن، پارڪ ۽ ٻارن جي راندين ۽ وندر جو باغيچو Mimaland ڏسي سگهي ٿو. ميمالئنڊ ڪوالالمپور شهر کان سڌ پنڌ تي آهي. منجهس نهيل جهوپڙين جهڙا گهر Chalets، هوٽل وانگر مسواڙ تي ڏنا وڃن ٿا ۽ گهٽو ڪري يورپ جهڙن ٽڏن ملڪن جا ماڻهو شهر ۾ هوٽل جي ڪمري ۾ رهڻ بدران هتي رهڻ پسند ڪن ٿا. رات جو اونداهه ٿيڻ بعد جيتن جڻن جي چرپر ۽ صبح

ساجهر پکين جو منيون لاتيون جهنگل جو ڏيک ڏين ٿيون ۽ انسان کي اهو احساس ڏيارين ٿيون ته هو شهر جي گوڙ گهمسان ۽ وڏين عمارتن جي قيد کان آزاد ٿي ٻاهر کليل فضا ۾ ساهه کڻي رهيو آهي.

ميمالئنڊ ۾ بن ٽن قسمن جي رهائش آهي. کي جهوپڙين (موٽل نما) اندران ايئرڪنڊيشنڊ ۽ غاليچن واريون آهن جن جي اکيلي ڪمري جا نوي ملئي ڊالر ورتا وڃن ٿا ۽ ڊبل جا سؤ کن آهن. کي شئلي (Chalets) تختا ڊگها ڪري، پاڻيءَ مٿان ناهيون ويون آهن. جتان اندران ئي وينو ويني توهان مڇيءَ جو شڪار ڪري سگهو ٿا ۽ ٻاهر نڪرڻ جي به ضرورت ناهي. انهن جي مسواڙ هڪ رات جا ڏيڍ سؤ کن ڊالر آهي. ان کان علاوه سستي رهائش لاءِ وڏا ڪمرا (ماڊرن لانگ هائوس) نهيل آهن، جنهن ۾ هڪ بستي جا ٻارهن تيرهن ڊالر ورتا وڃن ٿا. پول ۾ ترڻ جي في ڏيڍ ڊالر آهي، ٽينس ڪيڏڻ جي پنج ڊالر، ميمالئنڊ جي گهاٽي جنگل ۾ ڪنهن گائيڊ سان گڏ سير ڪرڻ جي في ويهه ڊالر آهي. سڄو ڏينهن مڇيون ڦاسائڻ جي في پنج ڊالر آهي. ميمالئنڊ ۾ اندر گهڙڻ لاءِ به في رڪيل آهي. وڏي لاءِ به ڊالر ننڍي لاءِ ڊالر کن.

هونءَ وقت پاس ڪرڻ لاءِ سبانگ وليج ڏي به رُخ رکي سگهجي ٿو - جتي سستا چيني ڪاڏا مشهرو آهن. ڪوالالمپور جي هوائي اڈي جو نالو پڻ سبانگ آهي. (ملئي زبان ۾ ڪن جي ايرنگ کي Subang سڏجي ٿو) ڪراچيءَ جي بندو خان جي چڪن تڪي ۽ ٽنڊي آدم جي پڪل ران وانگر هتي جي تريل، پڪل ۽ رڌل بدڪ مشهور آهي جنهن کي ڪائڻ لاءِ هانگ ڪانگ، سنگاپور ۽ تائيوان کان آيل چينين ۽ جپانين جو ڪافي مارو رهي ٿو.

جيڪڏهن ملائيشيا جي ڳوٺن جو نظارو ڪرڻو آهي ته ڪيپانگ وارو رستو اختيار ڪجي. اُلو لنگت (Ulu-Langat) واري ضلعي کان مغربي ڪنارو (West -Coast) وڃي هلڻ ۾ رستي تي ڪيترائي مهاڻن جا ڳوٺ ۽ سارين جا فصل نظر ايندا. ملائيشيا ملڪ بيحد وڏو آهي پر ماڻهو ٿورا اٿس - ان جو احساس ڳوٺن ۾ پهچي هيڪاندو گهٽو ٿئي ٿو، جتي موڪل واري ڏينهن تي کي ايڪڙ بيڪڙ ماڻهو نظر اچن ٿا. نه ته انڊونيشيا، بنگلاديش، انديا ۽ پاڪستان جي ڳوٺن جا نظارا هن کان نرالا آهن.

ملئي ماڻهو تمام سٻاجهڙا آهن ۽ ڳوٺن جا ته وري هيڪاندا. پر ان جو مطلب اهو ناهي ته هو کي بيوقوف آهن. يا هو ٻين کي سمجهي نٿا سگهن. ٿورو ئي عرصو رهڻ بعد سمجهه ۾ اچيو وڃي ته هو هوشيار ۽ ڏاها آهن پر طبيعت ۾ هو مانيٽا ۽ صابرين آهن. ڪنهن به ڳوٺ ۾ لهي، زبان نه اچڻ جي باوجود به هنن سان ملي سگهو ٿا. پنهنجي

زبان ۾ ڪيڪار ڪري سندن اکين مان سندن دلين جي خوشي ۽ آڏرياڻ محسوس ڪري سگھو ٿا ـ ڪانئن ناريل ونی انهن جو پاڻي پي سگھو ٿا. سندن گھر اڳيان لڳل پپيئي، چڪون، رمبوتان وٽن جي ميوي جي گھر ڪري، ڪائي سگھو ٿا. ۽ مون کي پڪ آهي ته گھٽو ڪري هو توهان کان ان جي قيمت پئسن ۾ ونندي آر محسوس ڪندا. جيئن سنڌ جا ڳوناٽا کير ۽ ڏڏ لاءِ ۽ عربستان جا کجي چوهاري جا پئسا ونندي عيب محسوس ڪن ٿا.

ويڙهه وقت توهان کي ساموندي ڪنارن جا ڳوناٽا ريتيءَ واري ڪناري مان Kepah (سپون) کوٽيندي نظر ايندا. توهان به چاهيو ته انهن سان گڏ چوندي سگھو ٿا يا ڪائڻ لاءِ هنن کان ونی سگھو ٿا. هن پاسي جا ماڻهو ـ چيني توڙي ملئي مسلمان ڪيڪڙن وانگر سپون به شوق سان ڪائين. گھٽو ڪري سپ کي ٿھڪندڙ پاڻيءَ ۾ ڪجھ دير رکن. ائين ڪرڻ سان سپ ۾ رهندڙ ڪينئون مريو وجي ۽ پوءِ سپ جا پڙ آسانيءَ سان کولي، ان ڪينئين کي مرچ مصالن سان رڌي ڪائي سگھجي ٿو. باقي جيسين ڪيئنون جيئرو آهي. هو سپ جا پڙ ـ جيڪي هن لاءِ بچاءُ آهن، مضبوطيءَ سان بند رکي ٿو.

ڪئالا لنگات ضلعي ۾، ڪلانگ ۽ مورب (morib) شهرن واري رستي تي هڪ جاءِ آهي بندا (Banda) نالي. هتي، ڪنهن زماني ۾، هن رياست جا سلطان رهندا هئا. سندن پراڻو محل (Istana) پڻ آهي، جتي سلطان سليمان رهندو هو. ان شهر جو نالو بندرتماشا (Bandar-Temasya) هو. ملئي زبان ۾ شهر کي بندر سڏجي ٿو. ۽ تماشا معنيٰ : ڪاڇ، فنڪشن، راندیون روندیون. يا ڪٽي چڱجي تماشو. (ملئي زبان ۾ Sy گڏ لکڻ سان ش جو اچار ٿئي ٿو، جيئن انگريزيءَ ۾ Sh گڏ لکڻ سان ش جو اچار ٿئي ٿو) هيءَ اها جڳھ آهي جتي D.Day تي، هي علائقو واپس ونڻ لاءِ، لاردِ مائونٽ بئٽن جي رٽ موجب انگريز فوج جي جهاز لنگر اچي ڪيرايو هو ۽ ٻارهن هزار سپاهي ۽ فوجي لاريون لاٽيون ويون هيون.

ٿورو اڳتي ڪئالا سلينگور شهر آهي، جيڪو پڻ ملائيشيا جو تواريخي شهر آهي. ڪئالا سلينگور بعد اڳيان تجنگ ڪرانگ شهر آهي، جيڪو هن رياست جي چانورن جو وٽو (Rice-Bowl) سڏيو وڃي ٿو. چوڌاري سارين جو ئي فصل نظر اچي ٿو ۽ سڄي رياست کي چانور هتان مهيا ٿين ٿا.

انهن شهرن ۽ جاين کان علاوه هن رياست سلينگور جا ٻيا ٻه ٻ ٽي شهر مشهور آهن. جيڪي ڪوالالمپور جي ئي ويجھڙائيءَ ۾ آهن. هڪ ته سي ۾ گھٽو ڪجانگ (Kajang) آهي، جتي جا ساتي تمام مشهور آهن. ساتي ٻوٽي ڪواب کي سڏجي ٿو، جيڪو

گھٽو ڪري ڪڙ يا ڏڳي جي گوشت مان ناهين. گوشت جون نندڙيون نندڙيون ٻوٽيون ڪري، سنهي تيليءَ ۾ پوئي، مٿان ٿوري ڪنڊ برڪي ٿاندن تي پچايو ويندو آهي.

ڪجانگ کان علاوه بانگيءَ (Bangi) جو شهر آهي، جيڪو يونيورسٽيءَ جي ٿائون شپ آهي. ۽ باتو ارانگ (Batu Arang) شهر ڏنڊ ڪان مشهور آهي.

چون ٿہ ٿہ سفر هوش وڌائي ٿو:

"Travel Broadens the Mind."

۽ اهو واقعي جي درست آهي ٿہ پوءِ ان لاءِ ڪوالالمپور پهچي هڪ مسافر کي هي اوسي پاسي واريون جايون ڏسڻ ۾ ڪو گھٽو خرچ يا وقت نٿو لڳي.

ڪشو۔ سگريٽ ۽ شراب نہ پيئڻ وارو سيٽ

ڪوالالمپور جي مشهور ترين رستي ۔ جالان تنڪو عبدالرحمان تي ”گلوب سلڪ اسٽور“ نالي هڪ ڇهہ ماڙ دڪان آهي. ڪوالالمپور ۾ جيتوڻيڪ ان کان ڪيترائي وڏا دڪان آهن پر گلوب سلڪ اسٽور سڀني ۾ مشهور آهي. نہ فقط ڪوالالمپور شهر يا ان جي سڄي رياستن سيلينگور ۾ پر اوسي پاسي جي ٻين ٻہ ڪيترين ئي رياست کان ماڻهو هتي شاپنگ لاءِ اچن ٿا. ملاڪا رياست ۾ رهندڙ اسين ڪجهہ پاڪستاني، انڊين، برمي، سلوني ۽ ٻيا غير ملڪي پڻ مهيني ٻئي ڪوالالمپور وڃي، گلوب سلڪ اسٽور تان خريداري ڪري ايندا آهيون. خاص ڪري قميص، ٽاءِ، پينٽ، ڪچا، گنجيون، چڊيون، ڪچو ڪپڙو، ٻارن جا اسڪول يونيفارم، چادرون، پڙدا، ريڊيو، ڪئسيٽ وغيره جهڙين شين لاءِ ڪوالالمپور ۾ گلوب جهڙو سستو ۽ بهتر دڪان ٻيو ناهي جتي ٻارهوئي ڄڻ Sale لڳي پيئي آهي. عيد، ڏيارو، ڪرسمس، نئين سال جو ڏينهن، گوتم ٻڌ جو جنم ڏينهن يا ويندي چينين جي نئين سال ۽ هر ڇنڇر تي هن دڪان ۾ پيهہ پيهان هوندي آهي. گراهڪن جي مدد لاءِ، ٻن شفٽن مان هر هڪ ۾ سؤ کن چوڪريون Sales-Girls ڪم ڪن ٿيون، اهڙيون ويهارو کن ڪئشير چوڪريون پئسا وصول ڪرڻ تي آهن ۽ انهن مٿان سنڊي سپروائيزر ۔ ڪشوءَ جا مائٽ ۽ وفادار دوست نظرداريءَ لاءِ هر ماڙ تي پسار ڪن ٿا. هڪ ڪئشير چوڪريءَ کان پڇيم: ”توکي هن دڪان ۾ ڪم ڪندي ڪيترا سال ٿيا آهن؟“

”ويهہ سال.“ وراڻيائين. پاڻ مدراسڻ هئي. شڪل مان ٻہ لڳي رهي هئي. ساڳيو سوال هڪ ٻي پنجابي سک عورت کان ڪيم. ڪيس گلوب سلڪ اسٽور ۾ نوڪري ڪندي پنجويهہ سال ٿي چڪا هئا. تنهن جي معڻي مالڪ نوڪرن مان خوش آهن ۽ نوڪر مالڪن مان. جپانين وانگر نوڪر پڻ دڪان، ڪمپني يا آفيس سان هميشہ جو ساٿ رکن ٿا. نڪاح ۽ نوڪري عمر ۾ جي نيائڻ لاءِ ڪن ٿا. گلوب ۾ هڪ ٻي ڳالهہ ٻہ ڏيان تي چڙهي ٿي. ملائيشيا جي هوٽلن، وڏن دڪانن يا سپر مارڪيٽن ۾ ڪم ڪندڙ چوڪريون گهٽو ڪري چينياٽيون آهن. ڪا ايڪڙ ٻيڪڙ ملئي يا انڊين (تامل، گجراتڻ يا سکڻي) هوندي. اهو ان ڪري آهي جو چيني مردن وانگر چيني عورتون توڙي چوڪريون تمام گهٽو پورهيت ۽ جفاڪش آهن. ٻيو تہ هتي پئسي وارا چيني آهن. دڪان يا مارڪيٽون ٻہ انهن جون آهن. ظاهر آهي هو ڏارئين قوم جي ماڻهن کي رکڻ بدران پنهنجي جيون

چينياٽيون ئي رکن ٿا. پر گلوب سلک اسٽور ۾ ڪم ڪندڙ سيلز گرلس ۽ ڪئشير چوڪريون پانت پانت جون نظر اچن ٿيون. جيتريون چيني آهن اوتريون ئي ملئي تامل، سک وغيره پڻ.

ملاڪا جي هڪ همراهه مونکي ٻڌايو هو ته اهو دڪان ـ گلوب سلک اسٽور ڪشو ڄيناننڊ نالي هڪ هندو سنڌيءَ جو آهي. ان بعد هڪ ڏينهن اخبار ۾ ملائيشيا جي ڏهن اهم واپارين جا نالا آيا هئا، جن ۾ ڪشو ڄيناننڊ پڻ هڪ هو، جنهن هن ملڪ جي ايڪانامي کي مٿيرو ڪرڻ ۾ نمايان خدمت سرانجام ڏني آهي. پاڻ تان سري ڪشو سڏجي ٿو. خانبهادر، راءِ بهادر ۽ سر جي خطابن وانگر تان سري (Tan-Seri) هتي جي سلطانن ۽ بادشاهه طرفان ملندڙ خطابن مان هڪ آهي. سنڌ کان اڇي ڪنهن همراهه جو هتي جي چيني واپارين سان مقابلو ڪرڻ ۽ ملئي حاڪمن کان خطاب حاصل ڪرڻ اهڙي تهڙي ڳالهه ناهي. ساٺس ملڻ ۽ انترويوءَ ونڊ لاءِ دل چيو پر اسان جهڙن نوڪر پيشه ماڻهن کي نوڪريءَ تان موڪل کڻي ۽ جي موڪل کڻي وڃ ته ڪوالالمپور پهچي ٻين ڪم ڪارين کان فرصت کڻي ۽ ساڳي وقت ڪنهن وڏي واپاريءَ کي ـ جنهن جا ڏهه ڏنڊا ٽڙيل پڪڙيل هجن، ان کي ڳولڻ ڏکيو ۽ ملڻ تي ان کان واندڪائيءَ جو وقت ونڊ ان کان ٻه وڌيڪ ڏکيو سو جيتوڻيڪ گلوب ۾ هر مهيني ڏيڍ خريداريءَ لاءِ وڃڻ ٿيندو هو پر ان جي مالڪن سان ملڻ جو ڪڏهن ٻه سوچي نه سگهيس.

گذريل دفعي گلوب سلک اسٽور جي ٽين يا چوٽين ماڙ تي ٻن همراهن کي سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندو ڏسي پڇيومان ته هو ڪٿي جا آهن؟

"اسين ته هتي جا ئي آهيون. توهان پاڻ؟"

"آئون ٻه هتي جو ئي آهيان. ملاڪا کان آيو آهيان."

"اڇا." چئي هو ٻه پنهنجي ۾ لڳي ويا.

موڙ مهل انهن مان هڪ جنهن جو نالو پمو هو وري ملي ويو، بلڪ مونکي ويندو ڏسي سڏ ڪيائين.

"توهان هتي جا ئي آهيو يا ڪنهن ٻئي ملڪ کان آيل آهيو؟" هن قربائتي نموني سان پڇيو.

"سائين، پاڪستان کان آيو آهيان. ڪجهه سالن کان هتي نوڪري ڪري رهيو آهيان."

”اها ڳالهه ڪريو.“ پموءَ چيو، ”هتي جيڪي به سنڌي رهن ٿا، انهن کي اسان چڱيءَ طرح سڃاڻون ٿا. توهان ڪيڪار ڪري لنگهي ته ويائو پر آئون اهوئي سوچيندو رهيس ته من تي جو نه پيا اچو سو پڪ باهران آيل آهيو.“ پموءَ پنهنجي واقفيت ڪرائي ته هو هن دڪان ۾ ريٽلر مئنيجر آهي.

”مون هن دڪان جي مالڪ ـ تان سري ڪشوءَ جي ڪاميابيءَ جو اخبار ۾ پڙهيو هو.“ مون ٻڌايومانس. ايتري ۾ هڪ عورت پموءَ کان ڪجهه اڳي پڇيو. ۽ پوءِ اهو محسوس ڪندي ته اسان اڳهين ڳالهايو پئي، ملئي زبان ۾ Maafkan Saya (مون کي معاف ڪجو) چيو ۽ پموءَ ان جي جاڻ ڪرائڻ لاءِ ٻڌايو: ”هيءَ مسز ڪشو جينانند آهي.“

”توهان جي مڙس بابت ملاڪا ۾ ”مونا انڊسٽريز“ جي مئنيجر مسٽر ويرمانيءَ ٻڌايو هو.“ مون ڪيس چيو.

”هن جو ئي نالو مونا آهي.“ پموءَ ٻڌايو، جنهن جي نالي سان اسان جي اها فئڪٽري آهي ۽ هاڻ پيوٽر (Pewter) جو سامان پڻ مارڪيٽ ۾ آڻي رهيا آهيون.“

پيوٽر ٻن ڌاتن جو مڪسچر ٿئي ٿو، جنهن ۾ ٽين (Tin) اهم ڌاتو هوندو آهي. هن مان نهيل چانديءَ جهڙيون اڇي رنگ جون شيون ۽ سووينئر هتي ايترو ئي مشهور آهن، جيترو اونيڪس (سائي رنگ جو پٿر) جون شيون پاڪستان ۾ يا ٽامي ۽ پتل جون هندستان ۾. پموءَ ۽ مونا سانتيڪو ويهي خبرون چارون ڪرڻ چاهيون ٿي. هنن مونکان منهنجو پروگرام پڇيو.

”بس هتان پوءِ واپس ملاڪا موٽڻ چاهيان ٿو.“ مون ڪيس ٻڌايو.

”لنچ ڪٿي ڪندين؟“ پموءَ مون کان پڇيو.

”لنچ هتي ئي تنڪو عبدالرحمان روڊ تي پاڪستاني هوٽل شيراز ۾ يا ائين هلندي چلندي ڪجهه ڪائي ملاڪا هليو ويندس.“

”پوءِ اسان جي ئي هوٽل تي چو نٿا ڪائو.“ مونا چيو، ”مون ٻن ٽن ٻين کي به لنچ تي گهاريو آهي.“

آئون سوچڻ لڳس.

”هيءَ هوٽل مٿي ڇهين فلور تي آهي. توهان ڪڏهن اتي نه آيا آهيو ڇا؟“ پموءَ پڇيو.

” آيو آهيان ۽ هينئر به ڪافي پيئڻ لاءِ اوڏانهن ئي ويس پئي.“

”دير نہ لڳندي. بس توهان هلو تہ آئون بہ پيئي اچان.“ مونا چيو.

”خير ايترو جلديءَ ۾ آئون بہ نہ آهيان. مونکي پاڻ توهان سان ملي خوشي ٿي آهي. پر جيڪر توهان جي مڙس سان بہ ملاقات ٿي وڃي تہ ڏاڍو ٻُنو.“

”ڪشو بہ اتي اچي ويندو يا آفيس ۾ ئي ملونس ٿا.“

ان ماڙ تان نڪري، جهنڊين جي جهالر هينان لنگهي هڪ ماڙ ۾ مٿي آيس. ڪاغذن جو ڦڙڪندڙ جهنڊيون، ڪرسمس ڊي ويجهو اچڻ جي خوشيءَ ۾ لڳايون ويون هيون. ملائيشيا ۾ ڪيترائي چيني ۽ انڊين تامل عيسائي آهن. ڪن جهنڊين تي ”سلامت هري ڪرسمس“ (يوم ڪرسمس مبارڪ) لکيل هو تہ ڪن تي ملائيشيا جو جهنڊو ٺهيل هو ۽ ان هينان اڇلهہ عام هلندڙ نعرو ملائيشيا جون ٺهيل شيون خريد ڪريو ـ “Belilah Barang Buatan Malaysia”

رهيل سامان ان ماڙ تان خريد ڪري، لفٽ ذريعي ڇهين فلور تي پهتس جتي گلوب سلڪ اسٽور وارن جي سيلف سروس ريسٽورنٽ آهي ـ جتي پڻ گلوب دڪان وانگر هر وقت ماڻهن جا ميڙ رهن ٿا. جهڙي نموني سان ڪشوءَ ”ٽورو فائدو گهٽو وڪرو“ جو اصول دڪان سان لاڳو رکيو آهي. اهڙيءَ طرح سندس زال مونا ساڳيو اصول هن هوٽل سان پڻ وابسته رکيو آهي، جنهن جو سڄو بندوبست سندس هٿ ۾ آهي. هتي هر هڪ پنهنجي پسند جي شيءِ چونڊي آخر ۾ ڪائونٽر تي وينل همراهہ کي ان جو بل پياري پوءِ ٻيهي يا ٽيبل تي ويهي ڪائي ٿو. ڪاڏي جون شيون ڪجهہ اهڙي چونڊ جون رکيل آهن جو ڪائڻ وارو چاهي هتي جو ملئي، چيني، انڊين هجي يا ڪو فارينر ڏارئين ملڪ جو ـ هن کي ڪجهہ نہ ڪجهہ پنهنجي پسند جو ملي ويندو. مثال طور ڏارين جي پسند سيون اپ، ڪوڪا ڪولا سان گڏ ملئي ماڻهن جي پسند گلاب جو شربت پڻ رکيل آهي. يورپين ۽ ٽڏن ملڪن کان آيل همراهن جي پسند چانهہ، ۽ ڪافي پڻ آهي. ساڳي طرح جتي سئنڈوچ ۽ هئمبرگر نموني جون شيون آهن اتي مي هون ۽ نوڊل پڻ آهن، جيڪي چيني پسند ڪن ٿا ۽ ساڳي وقت ناريل ۽ پت جون منايون ۽ ناسي لما پڻ رکيل آهن جيڪي ملئي ماڻهو پسند ڪن ٿا. ٻوڙن سان گڏ فراءِ ٽيل شيون پڻ آهن.

آڻ ڪافيءَ جو ڪوپ، هڪ ڪيڪ جو چوٽو ۽ پلاءُ نموني جو پت ڪٽي جيسين پئسن واري ڪائونٽر وٽ پهتس تيسين مونا پهچي ويئي ۽ بل پيارڻ بنا قطار مان نڪري اچي ٽيبل تي ويناسين. پاڻ بہ ڪجهہ ڪائڻ لاءِ ڪٽي آئي هئي ـ شايد سوپ ۽ ياڄي هئي، جنهن مان لڳو تہ شايد هوءَ ويجيٽرينن هجي. ڪيس چيم: ”لڳي ٿو تہ توهان انهن

واپاري ماڻهن مان آهيو، جيڪي هر وقت پئسو ڳڻڻ ۾ ليکي چوکي ۾ غرق ٿيڻ بدران ڪجهه وقت ماڻهن سان به ڳالهائين بولهائين ٿا.“

دراصل مونا جهڙو ساڳيو حال سندس مڙس ڪشو جينانند جو آهي ـ جنهن سان ٿوري دير بعد اتي ئي ملاقات ٿي. هونءَ ڪشوءَ جهڙي هيڏي وڏي واپاري ۽ فرمن جي مالڪ کي خلائن ۾ گم هجڻ کپي پر لڳي ٿو ته هنن جي نس نس ۾ سادگي سمايل آهي ۽ اهو جيڪو چوندا اهن ته پئسي کي ماڻهوءَ پنيان ڊوڙڻ کپي ۽ نه ماڻهوءَ کي پئسي پنيان، ان جو جيئرو جاڳندو مثال چوئيتاليهه ورهين جو ڪشو جينانند آهي، جنهن جو واسطو فقط هيڏي وڏي گلوب سلڪ اسٽور سان نه پر ٻين به ڪيترين ئي شين سان آهي.

اڇڪلهه جي واپاري لاهين چاڑهين کي ڏيان ۾ رکي ڪشوءَ هڪ ئي واپار ـ فقط دڪانداريءَ ۾ رهڻ بدران ٻين به ڪيترين ڳالهين ۾ هٿ پير پکيڙيا آهن ـ جهڙوڪ جهازراني، بئنڪنگ، زميندااري، ڪارخانيداري ۽ ويندي ٿوري ٿوري سياست ۽ سماجي خدمتن ڏي پڻ ڏيان ڏنو آهي. پاڻ يونائيٽيڊ ايشين بئنڪ جو وائيس چيئرمين آهي ته M.I.C يونٽ ٽرسٽ جو ڊائريڪٽر پڻ. سئمپورنا هولڊنگس جو چيئرمين آهي ته يونائيٽيڊ اورينٽل انشورنس جو وائيس چيئرمين ۽ ملائيشين انڊسٽريل ڊيوولپمينٽ فائننس جو ڊائريڪٽر پڻ. مائيڪا هولڊنگس جو ڊائريڪٽر آهي ته سلينگور انڊين چيمبرس آف ڪامرس ۽ انڊسٽريءَ جو صدر پڻ آهي.

ڪوالالمپور جي هن گلوب سلڪ اسٽور جي نالي سان سندس هڪ دڪان سنگاپور جي هاءِ اسٽريٽ سينٽر ۾ پڻ آهي. ملاڪا ۾ مونا انڊسٽري نالي ڪپڙي جي فئڪٽري آهي ـ جيڪا هن جڏهن ورتي ته سخت نقصان ۾ هئي.

”مون ان کي ان ڪري ونيِ هلائڻ چاهيو ٿي.“ ڪشوءَ ٻڌايو، ”ته جيئن آئون پنهنجو اندازو لڳائي سگهان ته آيا مون ۾ ايتري همت ۽ واپاري قابليت به آهي جو هڪ پڙيانگ ۽ ڏيوالي ۾ ٻڏل فئڪٽريءَ کي تاري فائدو ماڻي سگهان ٿو يا رڳو هلندڙ شيون هلائي سگهان ٿو.“

مونا انڊسٽري ۾ اڇڪلهه ايڪسپورٽ لاءِ روزانو اٽڻ کان ڏهه هزار قميصون ٺهن ٿيون، جيڪي آمريڪا يورپ ۽ آفريڪا جي ملڪن ۾ وڪرو ٿين ٿيون. اهي قميصون دنيا جي مشهور برانڊن لاءِ ٺهن ٿيون. جهڙوڪ: ليوي، Yves، سينٽ لورينس، پائي، بالا مائين، Guy Laroche، ۽ آمريڪا جي ائرو Arrow ڪمپنيءَ لاءِ.

مثال طور آمريڪا وارا آمريڪا ۾ ”ائرو“ قميصون ناهي هن پاسي جي ملڪن: سنگاپور، ملائيشيا، ٿائلنڊ ۽ انڊونيشيا ڏي موڪلڻ بدران ڪشوءَ جي هن فئڪٽري مونا

انڊسٽريءَ مان ساڳي معيار ۽ مقابلي جون نهرائي، پنهنجي نپي ۽ نالن سان پر وارن ملڪن ۾ سپلاءِ ڪن ٿا. ائين ڪرڻ سان آمريڪا وارن کي به ڪيترائي فائدا رسن ٿا. جهڙوڪ: آمريڪا ۾ مزور گهٽو پگهار ونن ٿا، ان بعد آمريڪا کان قميصون ڪٽائي هيڏانهن آڻڻ ۾ جهازن جو ڀرو پاڙو پوي ٿو ۽ ان کان علاوه وقت به لڳي ٿو. اهو ئي سبب آهي جو ڪيتريون آمريڪا ۽ يورپ جون شيون اتي مهانگيون آهن پر هن پاسي سنگاپور، هانگ ڪانگ، ملائيشيا ۾ سستيون آهن.

"واپار لاءِ انسان ۾ گڻس جو هجڻ ضروري آهن." ڪشوءَ ڳالهه ڪئي، "ٻي صورت ۾ هن لاءِ واپار مسئلو بڻجيو پوي. مونا انڊسٽريءَ کي مون کان اڳ چئن ماڻهن واريءَ واريءَ هلايو پر هو نا ڪامياب رهيا. مون اها فئڪٽريءَ خريد ڪري پهرين يڪدم مارڪيٽ جو جائزو ورتو ته ڪهڙي شيءِ جي گهٽي گهرج (Demand) آهي ۽ پوءِ ان موجب مال پيدا ڪري سڄي فئڪٽري جو نه فقط نقصان پر سيڙيل پئسو پڻ، ٻن سالن ۾ ڪڍي ورتو."

منهنجو پيءُ چوندو هو ته:

"Don't Take People for a Ride." ڪشو ٻڌايو، "بابي جو ان ڳالهه ۾ وشواس هو ۽ هميشه ان جي ئي پرچار ڪندو هو، ته جيڪڏهن توهان واپار ڪرڻ چاهيو تسا ۽ هميشه ان ۾ ئي رهڻ گهرو ٿا ته ايمانداريءَ کان ڪم ونو. ايمانداريءَ جهڙي ڪا ٻي ڳالهه ئي ناهي Be Honest Nothing Else Pays in the Long Run جو جو هڪ دفعو ساک ٽٽي ته ماڻهوءَ جو هميشه لاءِ منهن ويو."

تان سري ڪشوءَ پڙهائي ختم ڪري 1972ع ۾ پيءُ کان مليل دڪان ۽ مٽين فلاسافيءَ کي هلائڻ شروع ڪيو. اڄ ان جو وڪرو ۽ نفعو ڇهوٽو ٽي ويو آهي ۽ شيئر پنجاهوٽا ٽي ويا آهن.

لنچ بعد ڪشو پنهنجي آفيس ۾ وڃي هليو. جتي سندس ڪرسيءَ پٺيان سندس سرڳواسي پتا جي وڏي تصوير ٽنگيل آهي. جنهن جي نقش قدم تي ڪشو اڄ به پنهنجو واپار هلائي ٿو:

"I Made him my case study of how to do Business"

ڪشوءَ فخر سان ٻڌايو، "منهنجو پيءُ ارڙهن ورهين جي ڄمار ۾ سنڌ کان هتي آيو هو. اهو 1928ع جو سن هو. ان وقت سنڌ بمبئي صوبي سان مليل هئي ۽ گڏيل هندستان جو حصو هئي. تنهن زماني ۾ بابي وٽ فقط پنج سؤ رپيا هئا پر ٻن سالن اندر هن (Segamat) شهر ۾ گلوب سلڪ اسٽور نالي هڪ ننڍڙو دڪان کوليو. سيگامت شهر ۾

تن ڏينهن ۾ ربڙ جي پوک جا ڪيترائي جاگيردار رهيا ٿي. منهنجي پيءُ دڪان ۾ اعليٰ قسم جو ڪپڙو رکيو ۽ ڪجهہ سلڪ جو سامان ـ جهڙوڪ رومال، ڪمونو وغيره. انهيءَ سلڪ جي سامان تان هن دڪان جي نالي ۾ "سلڪ" جو لفظ آيو."

تان سري ڪشوچيناننڊ هتي سيگامت (ملائيشيا) ۾ جائو ۽ پنهنجي ننڍپڻ جا شروعاتي سال دڪان مٿان اڌيل مسواڑي گهر ۾ ئي گذاريا، جنهن جي سندس پيءُ ماهوار مسواڑ چاليهہ ڊالر ڏيندو هو. ويجهڙائيءَ ۾ ئي اسڪول هوندو هو، جنهن ۾ ننڍپڻ جا گذريل سڀ ڏينهن ڪيس اجا تائين ياد آهن.

سندن واپار ڏينهون ڏينهن وڌندو رهيو. پاڻ پنجن سالن جو هو تہ سندس پيءُ ساڳي شهر سيگامت ۾ هن دڪان جي هڪ بي بہ شاخ کولي. ۽ پوءِ هي جڏهن ٻارهن ورهين جو ٿيو تہ سندس والد سيگامت مان لڏي ڪوالالمپور هليو آيو پر ڪشو ۽ سندس ٽن ڀيٽن کي تعليم پوري ڪرڻ لاءِ پنيان سيگامت ۾ ڇڏيائون.

"منهنجي پيءُ کي تعليم جو تمام گهڻو اونو هوندو هو." ڪشوءَ ٻڌايو، "هو چوندو هو تہ واپار وڙو سڀ ضروري آهي پر ان کان اڳ علم پرائڻ تمام اهم آهي. ڪير ڪٽي ڪيڏو بہ وڏو امير، واپاري، جاگيردار هجي پر اولاد کي تعليم نہ ڏيڻ وڏي غلطي آهي. منهنجي پيءُ عيب ٿي سمجهيو تہ اسين اڻ پڙهيل رهون، ايتريقدر جون هن پنهنجن نوڪرن ۽ پورهيتن کي شام جي وقت انگريزي پڙهائڻ لاءِ هڪ رٽائرڊ ماستر رکي ڏنو هو."

تان سري ڪشوءَ کي اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ سندس پيءُ انگلينڊ موڪلڻ جو ارادو ڪيو. ڪاليج ختم ڪري يونيورسٽي وڃڻ لاءِ وچ ۾ جيڪي مهينا واندڪائيءَ جا مليا، تنهن ۾ هو ڪيس هانگ ڪانگ، جپان، آمريڪا ۽ انگلينڊ وڃي هليو.

"اهو پهريون دفعو هو، جڏهن مون پنهنجي پيءُ کي واپار ڪندي ڏٺو." هن ٻڌايو، "آئون تڏهن اوڻهين سالن جو هوس، ۽ ان کان اڳ دڪانداري يا واپار کي مون ڇهيو بہ ڪونہ هو."

انهن ڏينهن ۾ لنڊن ۾ ڪشوءَ جي پيءُ کي دل جو دؤرو پيو. "ڊاڪٽرن مون کي چيو." ڪشوءَ ٻڌايو، "تنهنجي پيءُ جي نازڪ حالت آهي. بهتر ٿيندو واپس ملائيشيا هليا وڃو."

"ان ريت اڪيلو پٽ هجڻ ڪري مونکي ٻيا سڀ ڪم ڇڏي پيءُ جي خدمت چاڪريءَ لاءِ گڏ گڏ رهڻو پيو ۽ سندن نصيحتن ۽ صلاح سوليءَ موجب واپاري وڙي جو

هر ڪم سکڻو پيو. نصيحتن ۽ صلاح سولي‌ءَ موجب واپار وڙي جو هر ڪم سکڻو پيو. 1969ع ۾ بابي جي لاڏاڻي وقت منهنجي عمر اناويهه سال هئي.“

ان بعد ڪشوءَ نه فقط پيءُ جي طرفان ڇڏيل سموري واپار کي اڪيلي سر هلايو، پر ان ۾ ڪيترو ئي واڌارو آڻي هن منزل تي پهچايو.

”سڄي ڏينهن جي پورهئي بعد شام جو ساڍي ستين وڳي ڌاري گهر پهچندو آهيان.“ ڪشوءَ پنهنجي ذاتي زندگيءَ بابت ٻڌايو، ”روزانو گهر ۾ ڪائڻ پيئڻ جي دعوت يا دوستن سان گڏجاڻي رهندي آهي پر آئون سگريٽ نه پيئندو آهيان ۽ نه شراب. نه گهوڙن جي ڊوڙ کيڏان نه ڪا ڪا ٻي جوا جي راند. رسالا ۽ ڪتاب پڙهڻ ۽ ٽي وي‌ءَ تان ڪجهه پروگرام ڏسڻ منهنجي خاص وندر آهي.

ڪوالالمپور شهر ۽ سلينگور رياست جا ڪجهه تواريخي سن ۽ دلچسپ ڳالهيون

ويسٽ ملائيشيا يا Peninsular ملائيشيا واري ڏرتيءَ جو حصو جيڪو برما ۽ ٿائلنڊ کان پوءِ هيٺ سنگاپور تائين وڃي ٿو، ان کي انگريزيءَ ۾ مشهور شاعر جان ملٽن پنهنجي ڪتاب Paradise Lost ۾ رومانوي انداز ۾ Golden Chersonese چئي سڏيو آهي.

سؤ سال اڳ هن ملڪ جي آدمشماري فقط اٺ لک ٻه ڪا مس هئي ۽ بقول ڪنهن مسافر جي ملايا جي نه تواريخ پراڻي آهي، نه تهذيب ۽ نه وري ڪو ادبي خزانو. هن ملڪ ۾ نه ڪي وڏيون لڙايون لڳيون ۽ نه وري ڪي منجهس پراڻين عمارتن جا متاثر ڪندڙ کنڊر آهن ـ جيڪي دنيا جي ماڻهن جو پاڻ ڏي ڏيان ڇڪائين. پر هن ملڪ جي جاگرافيائي بيهڪ اهڙي آهي جو چين ۽ ننڍي کنڊ جهڙن ٻن پراڻين تهذيبن وارن ملڪ ڏي ايندڙ ويندڙ ساموندي رستن جي وچ ۾ پوي ٿو. گڏيل هندستان کان ملئي ماڻهن دل کولي مذهب، آرٽ، ادب ۽ رسم رواج جهڙيون شيون هٿ ڪيون. بعد ۾ جيتوڻيڪ ملئي مسلمان ٿي ويا پر اڄ ٻه هنن جون ڪيتريون ئي ريتون رسمون، سوڀ ساڻ هندڪا آهن. جهڙو هٿ ٻڌي ملڻ، جادو منتر ۽ وسوسن ۾ وسواس ڪرڻ وغيره. شاديءَ جي ڪيترين ئي ريتن کان علاوه ننڍي کنڊ جي زبانن: هندي، سرائڪي، تامل، بنگاليءَ جا ڪيترائي لفظ اڄا تائين ملئي زبان ۾ هلندا اچن، جهڙوڪ: پرڌان منتري، پرتاما، پرٿوي، ڪيدائي، راجا، ورتا، وغيره. انڊين کان علاوه چيني تهذيب جو پڻ هتي اونهو اثر آهي ـ ڪاڌي پيتي کان وٺي عمارت سازي ۽ ويس وڳي تائين.

هڪ پاسي کان ننڍي کنڊ ۽ عرب ملڪن جا واپاري چوماسي (Monsoon) هوائن جي آڌار تي پنهنجين ٻيڙين ۽ بتيلن ۾ چڙهي هندي عربي سمنڊ لتاڙي هتي آيا ٿي تہ ٻئي پاسي کان چيني پنهنجن ٻيڙن (Junks) ۽ بتيلن ۾ اتر اوپر وارين چوماسي هوائن جي آڌار تي، ڏکڻ چيني سمنڊ لتاڙي هتي اچي نڪتا ٿي. هيءَ پندرهين صديءَ جي ڳالهه آهي جڏهن مرچ مصالن، سلڪ ۽ چيني مٽيءَ جي ٽانون جو واپار اوج تي هو.

۽ پوءِ چار سؤ سالن بعد ڌارين ملڪن جي ماڻهن کي هيڏانهن ايندي هيڪاندي گهٽي ڪشش ٿي. دور دراز کان ماڻهو، هتي جي يلي زمين جي اپت حاصل ڪرڻ لاءِ

اچي نڪتا ۽ ڪيترا هميشہ جي لاءِ هتي جا ٿي ويا. دنيا جو سڀ کان گھٽو ربڙ، پام آئل، ٽين (قلعي) ۽ ناريل هتان نڪرڻ لڳو.

- ملايا ـ جنهن کي هاڻ ملائيشيا سڏجي ٿو، ان جي وچ واري رياست سلينگور ۾، ڪوالالمپور (گپ واري ندي جو منهن) نالي غيررومانوي نالي وارو شهر آهي. جيڪو ڏسندي ئي ڏسندي هڪ سهڻو ۽ رومانٽڪ شهر بڻجندو وڃي. ڪوالالمپور هڪ ٻست ۽ بينل ڳوٺ مان تمام تيز رفتار سان دنيا جو وڏو شهر ٿيندو وڃي. هڪ پاسي ڪڪرن سان ڳالهيون ڪندڙ وڏيون وڏيون عمارتون، ڇهن قطارن وارا رستا ۽ انهن مٿان هلندڙ B.M.W، وولو ۽ مرسيڊيز ڪارون آهن ته ٻئي پاسي دنيا جون مادرن هوٽلون شيرٽن، حايات، هلٽن ۽ ڪانٽينينٽل وغيره، اسپتالون، ڪلب ٿيٽر، مندر، مسجدون، هوائي اڈا ۽ ماڻهن سان سٽيل اسٽيڊيم ـ لڳي ٿو ته رات اندر ڏرتيءَ جو پيٽ چيري هيڏو وڏو شهر ٻاهر نڪري آيو آهي.
- 1766ع ـ هن سن ۾ بوگي (Bugi) قوم جي سردار راجا لوموءَ (Raja Lumu) کي سلينگور رياست جو سلطان ناهيو ويو. جنهن جي حڪم جي پيروي رعيت خوشيءَ سان ڪئي جو ملئي رسم موجب ڪيس پيراق جي شاهي خاندان ان ڪم لاءِ مقرر ڪيو هو. پيراق خاندان جو شجرو پندرهين صدي جي ملاڪا سلطنت جي حاڪم سان ملي ٿو.
- 1857ع ـ راجا عبدالله ٽين جي کاڻين جي کوٽائي ۽ ڳولا لاءِ پنهنجي خرچ تي ستاسي چيني مزور گھرايا، جيڪي گومباڪ ۽ ڪلانگ ندين جي سنگم وٽ پهچي (جتي هينئر مسجد جامي آهي)، ائمپنگ ڏي روانا ٿيا، جتي هنن کي کوٽائي لاءِ ٽين (Tin) ملي ويو. انهن ئي ڏينهن ۾ يورپ ۾ ٽين جو ڪپ هيڪاندو وڏي ويو، جنهن لاءِ هنن کي ملايا ڏي ڏسٽو پيو ٿي. ملايا جي ڏرتيءَ اندر ٽين ته گھڻو ئي موجود هو پر ان کي کوٽي ڪڍڻ لاءِ ماڻهن جي کوٽ هئي. کاڻين ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ گھڻي کان گھڻن مزورن جي ضرورت پيئي ٿي، جيڪا ضرورت پر واري ملڪ چين پوري ڪئي ٿي. انهن ڏينهن ۾ چين ۾ھ سخت غربت هئي. پورهئي ۽ پئسي جو بڏي چين کان ٻيڙين پنڻيان ٻيڙيون چيني ماڻهن سان ڀرجي ملايا ۾ پهچڻ لڳيون. جن چينين وٽ هن سامونڊي سفر لاءِ پاڙو نہ هو، اهي سنگاپور، ملاڪا ۽ پينانگ جي بندرگاهن تي ضرورتمند واپارين کي چند ڊالرن ۾ وڪيا ويا ٿي. کاڻين جي مالڪن، ڪم ڪندڙ مزورن لاءِ شراب، پنگ، ڏوڏي ۽ جوا جھڙيون شيون عام ڪري ڇڏيون هيون ۽ پورهئي لاءِ آيل هي مزور انهن

علتن ۾ اهڙو ڦاسي ويندا هئا جو هميشہ قرضي رهندا هئا. هو جيتوڻيڪ اها اميد رکي ايندا هئا تہ ڪجهہ سال پورهيو ڪري، پئسو ڪمائي واپس چين ڪٽي وڃبو. پر چين کان آيل هزارين ماڻهن لاءِ ملايا ئي "هميشہ جي رهڻ لاءِ ملڪ" ثابت ٿي ويو ۽ اڄ ڏينهن تائين سندن اولاد رهندو اچي.

مزورن جي نشي پتي لاءِ شراب جي گهتن کان علاوه چڪلا پڻ هئا، جن جو ڪپ هيڪاندو گهٽو محسوس ڪيو ويو ٿي جو چين کان مزوريءَ لاءِ جيڪي ايندا هئا سي سپ زالن کي پنيان ڇڏي ايندا هئا. نتيجي ۾ شهر ۾ رهندڙ رنڊين جي وڏي ڪمائي هئي ۽ هي ڏنڊو ايترو تہ وڌي ويو جو 1880ع ۾ جڏهن انگريزن پنهنجي سلينگور رياست جي گادي ڪلانگ کان ڪوالالمپور بدلائي تہ ان وقت ڪوالالمپور ۾ موجود 220 گهرن مان اڌ کان وڌيڪ رنڊين جا اڏا هئا.

- 1868ع ۾ چين جي حڪا (Hakka) قوم جو هڪ چيني ٻپ ۾ آه ۾ لو آءِ (Yap-Ah-Loy) ڪولالمپور جو ٽيون ڪئپٽن چينا ۾ يعني هڪ قسم جو ميئر يا وڏيرو مقرر ٿيو. هن چيني همراهہ جو ڪوالالمپور کي وڏائڻ ۾ وڏو هٿ رهيو. ڪاٽين ۾ ڪم ڪندڙ مزورن کان وٺي شراب ۽ جوا جي اڏن تي ڪنٽرول رکڻ ۽ شهر جو چگيءَ طرح انتظام هلائڻ ۾ هن وڏو ڪردار ادا ڪيو. چوريءَ لاءِ گريون سزائون مقرر ڪيائين. پهرين دفعي تي چور کي رسي سان ٻڌي شهر ۾ گهليو ويو ٿي. ٻئي دفعي تي هن جو ڪن ڪپيو ويو ٿي ۽ ٽئين دفعي تي هن جوگلو ڪپيو ويو ٿي. نتيجي ۾ چوريءَ جون وارڏاتون بنهہ گهٽجي ويون.

ٻپ 1868ع کان وٺي 1885ع ۾ مرڻ تائين ڪوالالمپور جو ڪئپٽن چينا ٿي رهيو. هو سترهن ورهين جي جمار ۾، چين جي گئانگ ڊانگ (Guangdong) صوبي جي حڪا قبيلي کان، پورهئي ۽ مزوريءَ لاءِ ملايا پهتو. سخت محنتي ۽ پورهيت مڙس هو. ڪيترائي پورهيا ڪيائين. سور چارڻ ۽ وڪڻڻ کان وٺي بادي گارڊ ٿي رهيو. پٽيواليءَ کان وٺي ويندي آخر ۾ ڪاڻ جي مئنيجر تائين نوڪريون ڪيائين. هو سنو ويڙهاڪ پڻ هو. پهرين ڪاٽين جي علائقي جو ڪئپٽن چينا مقرر ٿيو. ان بعد، ايڪٽيهہ سالن جي جمار ۾ سڄي ڪوالالمپور جو طاقتور ترين ڪئپٽن چينا ٿي رهيو.

سلينگور جي شهري لڙائي بعد ٻپ، ڪوالالمپور کي هڪ دفعو وري ناهيو. انهن ڏينهن ۾ ٽين جو واپار گهٽجي ويو هو، ان کي وري وڌايائين ۽ ان ۾ پاڻ بہ سپ ۾ وڏو امير ۽ واپاري ٿي ويو. ڪوالالمپور جو اڌ شهر تہ جڙ سندس هو. هن شهر ۾ امن امان رکيو. اسپتالون ۽ رستا نهرايا. ٽئڪس وصول ڪيا ۽ ڪاٽين جي جهيڙن جهٽن ۾

مئجسٽريٽ ٽي ڪم ڪيو. ڪوالالمپور کي ناهڻ ۾ عام طرح هن جو ئي نالو ڪنيو وڃي ٿو.

- 1866ع کان 1873ع تائين هي اٺ سال سلينگور شهري لڙائي (Selengor Civil War) کان مشهور آهن، جيڪا ٽين جي ڪاٽين ٽي قبضو حاصل ڪرڻ لاءِ ملئي شاهي خاندان جي وچ ۾ هلي هئي. هن ۾ شهرين به حصو ورتو. چين جي حڪا قوم ٻن حصن ۾ ورهائجي ويئي ۽ هڪ ٻئي جي مارڪٽ ڪندا رهيا. ڪئپٽن چينا يپ آه راجا عبدالله جو پاسو ڪنيو. يپ دشمن جي هر ماڻهوءَ جو سر ڪپي، مارڪيٽ اسڪائر ۾ سندس گهر اڳيان آڻڻ ٽي پنجاهه ڊالرن جي آڇ ڪئي ۽ سڄو ڪوالالمپور شهر ماڻهن ۽ گهوڙن جي لاشن جو ڍير ٽي ويو. ڏپ کي منهن ڏيڻ لاءِ جيڪو جتي لاش مليو ٽي ان کي اتي ساڙيو ويو ٽي يا زمين اندر دفن ڪيو ويو ٽي. ايتريقدر خون خرابو ٿيو جو گهٽو پوءِ هڪ انگريز ريزيڊنٽ پنهنجي رپورٽ ۾ ٻڌايو ته هن هڪ گهر ۾ ڦوهاري هينان انساني جانين جا سورهن هڏائان پيجرا ڏٺا. بهرحال هن لڙائيءَ ۾ ڪوالالمپور جو سڄو شهر ڀڙيانگ ٽي ويو هو.
- 1874ع ـ ملايا ۾ موجود انگريزن سلينگور رياست تي پنهنجو هٿ رکڻ لاءِ هڪ کيڏ کيڏي. انهن ڏينهن جي گورنر سر ائندريو ڪلارڪ (Andrew Clarke) سلينگور جي سلطان عبدالصمد کي سندس رياست ۾ انگريز ريزيڊنٽ رکڻ لاءِ زور پريو. نه مڃڻ تي هن انگريز گورنر هڪ هٿ نڪيو ڏاڙي جو واقعو ناهي ان ۾ سلطان جي ماڻهن کي ڦاسائي نيٺ پنهنجو مقصد حاصل ڪيو.
- 1875ع ـ جيمس گٿري ڊئوڊسن (Guthrie Davidson) سلينگور رياست جو پهريون برٽش ريزيڊنٽ مقرر ڪيو ويو.
- 1880ع ـ نئون انگريز ريزيڊنٽ ڪئپٽن بلوم فيلڊ ڊگلس (Bloomfield Douglas) رياست جي گاديءَ جو هنڌ ڪلانگ شهر مان کٽائي ڪوالالمپور ۾ آندو.
- 1881ع ـ هن سال جي شروعات ۾ ڪوالالمپور شهر جي ڇڪي حصي کي باهه ساڙي ڇڏيو ۽ سال جي آخري حصي ۾ وري اهڙيون ٻوڏون آيون جون هتي جا غريب پورهيت ترپٽ ٽي ويا.
- 1882ع ـ فرئنڪ سويٽنهام نئون ريزيڊنٽ مقرر ٿيو. ملايا جي تواريخ ۾ هيءُ تمام گهٽو مشهور آهي. هن اچڻ سان گذريل سال لڳل باهه کان ٿيل نقصان صحيح ڪرايو. بچيل گهر نئينءَ سنئينءَ پڪا ڪرايل. هنن جي ڏينهن ۾

ڪوالالمپور جا رستا ويڪرا ٿيا ۽ پنجن سالن اندر ڪوالالمپور ۾ 518 سرن ۽ ٽائيلن وارا گھر ٿي ويا. حڪومت طرفان پتالنگ اسٽريٽ چڪلن لاءِ مقرر ڪئي ويئي. اهو فيصلو ڪيو ويو ته اخلاقي طرح جيتوٽيڪ چڪلن جو هجڻ غلط آهي پر ڪوالالمپور جهڙي شهر ۾ جتي مردن جو تعداد عورتن کان ڏھوڻو وڌيڪ آهي، چڪلن جو هجڻ تمام ضروري ڳالھ آهي ۽ پوءِ نہ فقط چيني مزدور ۽ ٻي عام رعيت پر 1900ع جي شروعاتي ڏينهن کان يورپي ۽ انگريز پڻ پتالنگ اسٽريٽ جي جپاني چڪلن ۾ نظر اچڻ لڳا. انهن ڏينهن ۾ عام قسم جي چڪلن ۾ چيني، انڊين ۽ ٻيون لوڪل هوندیون هيون. انهن کان علاوه وڏن ماڻهن لاءِ جپاني چڪل هئا، جيڪي ڪجھ وڌيڪ نٽ نانگڙ، ناز نخري ۽ ادائن سان هلندا هئا. اهڙي ئي قسم جو هڪ جپاني چڪلو انهن ڏينهن ۾ ملاڪا ۾ بہ هوندو هو. جنهن بابت انعام يافتہ ڊائريڪٽر امامورا (Shohei Imamura) اڇڪلھ ملاڪا ۾ انگريز فلم "The Diary of Iheiji Muraoka" نالي ناهي رهيو آهي. بهرحال چڪلن جي عام ٽيڻ جو نتيجو اهو نڪتو جو پوءِ ويھ پنجويھ سالن بعد شهر جا عام ماڻهو تہ هڪ طرف پر اڏ کان وڌيڪ يورپي بہ باد فرنگ جهڙن موذي مرضن جو شڪار ٿي ويا. ۽ پوءِ آخرڪار پنجاھ سالن جي وچوٽيءَ بعد سن 1931ع ۾ ڪوالالمپور شهر جا مڙيئي چڪلا غير قانوني ڪيا ويا.

- 1883ع ۽ ملايا مان ايترو تہ گھٽو ٽين نڪرڻ لڳو جو ٽين کان هي ملڪ دنيا جو پھريون نمبر مجڻ ۾ آيو. نہ تہ ان کان اڳ ڇھ سؤ سالن تائين اها حيثيت فقط انگلينڊ کي حاصل هئي.
- 1886ع ۽ ڪلانگ ۽ ڪوالالمپور جي وچ ۾ ريلوي لائين وڇائي ويئي ۽ هڪ پراڻي انجڻ ليڊي ڪلارڪ جي نالي سان 50 ڪلوميٽرن جي رفتار سان هلائي افتتاح ڪيو ويو. 81 ورهين جي ملئي سلطان عبدالصمد ان ۾ چڙهي بعد ۾ هي مشهور جملو چيو: "ھڻي بهترين ڊڳي گاڏيءَ ۾ هن کان اڳ مون ڪڏهن بہ سفر نہ ڪيو."

هن ريلوي لائين کي بعد ۾ هڪ پاسي سنگاپور تائين ۽ ٻئي پاسي پينانگ تائين وڌايو ويو. ڪوالالمپور جي محل نما خوبصورت ريلوي اسٽيشن جيڪا بعد ۾ (1991ع) ۾ ناهي ويئي، پراڻي زماني جي عمارت سازيءَ جو هڪ مجسمو سمجهيو وجي ٿو. سندس تازي مرمت ۽ وڌائڻ جو ڪم هن سال (1986ع) ۾ پڻ ڪيو ويو آهي.

- 1888ع ـ الفريڊوينگ نالي هڪ سلوني پلانٽر ڪوالالمپور شهر جي ٻاهر واري دلدلي علائقي کي هڪ خوبصورت باغ ۾ بدلڻ جي رٽ ڪئي. ۽ پوءِ ستر هيڪٽرن جي هن باغ کي ناهڻ ۾ هن کي ڏهه سال لڳي ويا. اڄ اهو باغيچو Lake Gardens جي نالي سان سڏجي ٿو ۽ جالان پارليمان ۽ جالان دمناسرا جي وچ ۾ آهي.
- 1890ع ـ شهر جي سار سنيال لهڻ ۽ شهرين کي صلاح سولي ڏيڻ لاءِ ٽائون ڪائونسل ناهي ويئي، جهنهن کي ڪي ماڻهو سئنيٽري بورڊ ٻه سڏيندا هئا. ٽائون ڪائونسل ۾، شهر ۾ رهندڙ هر قوم جي ماڻهوءَ کي رکيو ويو ۽ ڪجهه قانون ناهيا ويا. جن مان هڪ ته ڪوئي مٽان گاسليٽ هاري ساڙڻ تي بندش وڌي ويئي. انهن ڏينهن ۾ اها هڪ عام ڳالهه هوندي هئي جنهن کي "ڪوئي تي ظلم" عنوان هيٺ ڏوهه قرار ڏنو ويو.
- 1896ع ـ ملئي رياستن جي فيڊريشن (Federated Malay States) ناهي ويئي، جنهن ۾ پيراق، پهانگ، نگري سمبيلان ۽ چوٽين سلينگور گڏجي هڪڙو ئي گاديءَ جو هنڌ "ڪوالالمپور" مقرر ڪيو. جيڪو انهن جي وچ ۾ آهي.
- 1897ع ـ ڪافيءَ جي واپار کي ڏڪ لڳڻ ڪري زميندارن جاگيردارن ڪافيءَ کي چڏي ربڙ جي پوک تي ڏيان ڏيڻ شروع ڪيو. انهن ئي ڏينهن ۾ آٽوموبائيل انڊسٽري زور وٺي رهي هئي جنهن کي ربڙ جي ٽائرن جي ضرورت هئي ۽ 1920ع تائين دنيا ۾ استعمال ٿيندڙ ربڙ جو اڌ ملايا کان وڃڻ لڳو.
- 1900ع ـ ڪوالالمپور ۾ نشي لاءِ آفيم (Opium) جو واهپو تمام گهڻو ٿيندو هو ۽ 1920ع تائين انگريزن جي ڪمائيءَ جو وڏو ذريعو ڏوڏيءَ تي ٽئڪس اوگاڙڻ مان هو. امير ۽ نالي وارا ڪاٽين جا مالڪ، ڏوڏي جو امپورٽ، ۽ منجهانئنس نشي واريون شيون ناهڻ جو واپار ڪندا هئا. سندن چوڻ هو ته ڪاٽين ۾ ڪم ڪندڙ مزورن کي جي آفيم نه ڏبو ته هو چتا ٿي پوندا ۽ هنگاما پيدا ڪندا. بهرحال بي جنگ عظيم بعد ان تي بندش وڌي ويئي.
- نئين صديءَ جي شروعات ۾ ڪوالالمپور ۾ رهندڙ مختصر يورپي ۽ انگريز ڪميونٽيءَ لاءِ هڪ ڪلب، ڪرڪيٽ راند ۽ پرتڪلف ويس وگا شروع ٿيا. وڏن ماڻهن جي گڏجڻ ۽ گپ شپ هٽڻ لاءِ انگريزن پهريون ڪلب سلينگور رياست نالي "Selangor Club" شروع ڪيو. جيئن ڪراچيءَ ۾ سنڌ ڪلب سنڌ صوبي جي نالي سان آهي. سلينگور ڪلب کي ڪي ماڻهو نفرت منجهان (Spotted Dog) چتڪمرو ڪتو پڻ سڏيندا هئا. جنهن پنيان ڪيتريون ئي ڳالهيون آهن. هڪ ڪهاڻي ته اها

آهي ته پوليس ڪمشنر جي زال شراب پيئڻ لاءِ هن ڪلب ۾ جڏهن ويندي هئي ته پنهنجا ٻه ڇٽڪمرا ڪتا ٻاهر بيهاري ويندي هئي. پر ٻيا تواريخ نويس چون ٿا ته هن ڪلب تي اهو نالو نفرت ۽ حقارت جو اظهار ڪرڻ لاءِ لوڪل ماڻهن رکيو هو، جو انگريزن جي هن ڪلب ۾ فقط چوندڙ ايشين کي اچڻ ڏنو ويو ٿي ـ جيڪي گهٽو ڪري سندن چمچاگيري ڪندا هئا يا ته وطن سان غداري ڪري انگريزن جا پڇ لٽڪائو ٿي هلندا هئا. انگريزن اهو ساڳيو وهنوار پنهنجين ٻين بينڪي راڄن ۾ پڻ رکيو.

سلينگور ڪلب اڄ ٻه پنهنجي جاءِ تي جالان راجا لائوت ۽ جالان حشام الدين جي وچ ۾ قائم آهي. پرسان پارليامان روڊ پڻ وهي ٿو، جيڪو تن ڏينهن ۾ ڪلب روڊ سڏبو هو.

- ڪيترن انگريزن کي انهن ڏينهن ۾ اها ڳالهه ڏيان ۾ وينل هئي ته هن پاسي (Tropics) جي گرمي ۽ گهم انسان کي جسماني توڙي ذهني طرح پست ڪري ڇڏي ۽ چئن سالن کانپوءِ هو سست، سودائي، ويسارو ۽ خودڪشيءَ لاءِ آماده ٿيو پوي. هنن کي پنهنجي ٿڌي ملڪ انگلينڊ وڃڻ لاءِ ته ڇهن سالن بعد موڪل ملندي هئي، ان ڪري في الحال ٿڌي موسم جو سواد ۽ سڱڌ ماڻڻ لاءِ هو ڪنهن ٻرپاسي واري اتاهين ٽڪري (Hill-Station) تي هليا ويندا هئا. جيئن ننديي کنڊ ۾ انگريزن ڪيترين ئي هل اسٽيشنون شملا کان ڪوهه مريءَ تائين پنهنجي سهوليت، شڪ ۽ عياشيءَ لاءِ ناهيون هيون. اهڙيءَ طرح هيڏانهن ڪوالالمپور جي ٻرپاسي ۾ فريزر (Fraser) هل ۽ ڪئمرون هاءِ لئنڊس ٿڌي موسم ۽ تفريح لاءِ تيار ڪيون ويون، جيڪي اڄ ٻه ساڳين نالن سان مشهور آهن ۽ هاڻ اهي جايون شهر جي رهاڪن ۽ ڏارين ملڪن کان آيل ٽوئررسٽن جي وندر ۽ گهمڻ لاءِ آهن.
- 1909ع ـ شهرين ۽ سلطانن جي هڪ فيڊريل ڪائونسل ناهي ويئي. جنهن مان اڳتي هلي ليجسليٽو ڪائونسل ۽ هاڻوڪي پارليامينٽ پيدا ٿي.
- 1920ع ـ ملريا جي آزار تي ڪجهه ڪنٽرول ڪيو ويو. هن پاسي ملريا جو آزار ايڏو وڏي ويو هو جو هر سال ڪيترائي ماڻهو ملريا وگهي مري رهيا هئا. 1900ع ۾ جيئن ان کوجنا جي خبر گڏيل هندستان ۾ پيئي ته ملريا مچرن مان ٿئي ٿي ته هتي ڪوالالمپور جي واسطيدار عملدارن يڪدم ان معلومات مان فائدو ونيي شهر ۾ پکڙيل پاڻيءَ جا ٻها بند ڪرائڻ شروع ڪيا. گٽرن جا ڪليل منهن بند ڪيا ۽ ڪلانگ شهر جي چوڌاري جيڪي دلدلي علائقا هئا، انهن جو گڏ

ٽيل پاڻي سمنڊ ڏي نيڪال ڪري ڇڏيو يا مٽان مٽي وجهرائي سگهائي ڇڏيو. نتيجي ۾ مليريا طرفان ٽيندڙ موت جو تعداد گهٽجي اڌ ٿي ويو.

- 1926ع ـ ڪوالالمپور ۾ گهٽي مينهن ڪري ڪلانگ نديءَ ۾ ايڏي تڙ ٽل آئي جو ڪوالالمپور ۾ گوڏن تائين پاڻي گڏ ٿي ويو. ڪيترين اهم آفيسن وارا سمپانن (بتيلن) ۾ چڙهي درين رستي آفيسن ۾ پهتا ۽ ضروري ڪاغذ پٽ ۽ رڪارڊ بچايو. چارٽرڊ بئنڪ ۾ به ٻوڏ جو پاڻي اچي ويو ۽ ڊالرن جا لکين نوٽ آلا ٿي ويا، جيڪي پوءِ پادانگ (ميدان) تي فوجي سپاهين جي پهري هيٺ سڪايا ويا.
- ان واقعي کان پوءِ ڪلانگ نديءَ جي وهڪري لاءِ سڌو چئنل کوٽيو ويو ۽ پاسي کان پٽيون (بند) اڏيون ويون، جنهن کان پوءِ ٻوڏ ۾ ناپر اچي ويئي.
- 8 ڊسمبر 1941ع تي جپانين هڪ ئي وقت پرل هاربر، فلپين، هانگ ڪانگ ۽ ملايا تي ڪاهون ڪيون. 11 ڊسمبر تي ڪوالالمپور سندن هٿن ۾ چڙهيو ۽ ستر ڏينهن اندر سڄو ملئي اپٻيٽ ـ سنگاپور سميت هنن جي قبضي ۾ اچي ويو. انگريزن ـ جن ملايا تي حڪومت پئي ڪئي، جپانين جي قبضي بعد في الحال راڄڌانيءَ کان موڪل ڪري پنهنجو سر بچائڻ ۾ لڳي ويا. جپانين ملئي سلطانن جي طاقت ۽ مالڪپڻو تسليم ڪيو ۽ ڪين سندن مذهب ۾ ڪنهن به قسم جي دخل اندازي نه ڪرڻ جي گئرنٽي ڏني. جپانين چاهيو ٿي ته سرڪاري آفيسن ۾ ڪم ڪندڙ عملدار پنهنجو ڪم ساڳي نموني سان جاري رکن پر انگريز حاڪم بدران هاڻي جپاني شهنشاهه کي وڏو سمجهن.

جپاني دور ۾، جنگ جي خرچ ۽ پئسي جي ڪوٽ ڪري پگهار گهٽ رکيا ويا، جنهن ڪري پبلڪ مارڪيٽنگ جهڙين شين ۾ سرڪاري ڪاموراتوڙي جپاني فوجي قاسي ويا. ان کان علاوه هڪ طرف گهرو پالتو جانور کائي کپايا ويا ته ٻئي طرف شهر جا ٻوٽا ۽ وڻ ڪپي ناس ڪيا ويا. نتيجي ۾ چوڌاري مچرن ۽ مڪين جو راڄ ٿي ويو ۽ مليريا وڌي ويئي. شهر جي عمارتن کي ان دوران کو نقصان نه رسيو ـ سواءِ ريلوي ورڪشاپ ۽ ميوزيم واري عمارت جي ـ جن تي انگريزن، ڪوالالمپور کي واپس ونڻ جي ڪوشش ۾ حملي وقت بمباري ڪئي هئي.

- 1945ع ـ جپانين آڻ مجي ۽ انگريز وري موٽي ماڳ آيا. پر انگريزن جي پهچڻ کان اڳ ملئي ڪميونسٽ Mpaja ـ جن جپان جي فوج خلاف پارٽي ناهي هئي، اهي جنگلن مان ٻاهر نڪري آيا ۽ جپانين کان هٿيار ڦري سوپ جو شان پنهنجي مٽي ڪٽڻ لڳا. جيسين انگريز موٽيا تيسين هي پبلڪ ڏکائيندا رهيا.

- 1946ع ـ انگريزن سڄي ملڪ ۾ رهندڙ چيني انڊين ۽ ملئي ماڻهن کي هڪ برابر حق ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي پر ملئي ماڻهو جيڪي هتي جا اصل رهاڪو آهن، تن کي اها ڳالهه ڏکي لڳي ۽ هنن کي اهو احساس ٿيڻ لڳو ته ڏاريان ماڻهو، هن ملڪ ۾ پوءِ اچي، سندن حقن تي ڏاڙا هڻي رهيا آهن. هنن پهريون دفعو ان جي خلاف وڏي آواز ۾ اعتراض ورتو. يونائيٽيڊ ملئي نيشنل آرگنائيزيشن (UMNO) جي جهنڊي هيٺ هو گڏ ٿيا.
- 1948ع ـ عمنو (Umno) پارٽيءَ جي همت سان ملايا فيڊريشن ناهي ويئي، جنهن "ملئي سلطان" کي حڪومت جا اختيار ڏنا. ملئي ماڻهن کي خاص شهري حيثيت ۽ باقي پوءِ جي آيل غير ملئي ماڻهن کي محدود شهريت جا حق ڏنا.
- 1948ع کان 1960ع تائين ـ ملئي ڪميونسٽ پارٽي سڄي ملڪ ۾ هنگاما برپا ڪندي رهي. هڙتالون، گوڙ گمسان، خونريزيون، ۽ جيسين ڪميونسٽ جهل ۾ اچن تيسين ڏهه هزار ڪن شهري مارجي ويا. ملڪ ۾ ايمرجنسيءَ جو اعلان ڪيو ويو.
- 1957ع ـ ملايا کي مرديڪا (آزادي) ملي. تنڪو عبدالرحمان ملڪ جو پهريون پرائيم منسٽر بڻيو.
- 1963ع ـ ملائيشيا نالي نئين ملڪ جنم ورتو. جنهن ۾ ملايا، سنگاپور، سرواڪ ۽ صباح اچي ويو ٿي. گاديءَ جو هنڌ ڪوالالمپور ئي رهيو.
- 1965ع ـ سنگاپور کي ملائيشيا کان ڌار ڪيو و يو.
- 1969ع ـ اليڪشن دوران چيني ۽ ملئي ماڻهن جا جهڳڑا ايڏا ته وڌي ويا، جو هڪ دفعو وري ايمرجنسيءَ جو اعلان ڪرڻو پيو. تن عبدالرزاق کي نئون پرائيم منسٽر بڻايو ويو.
- 1971ع ـ نئين ايڪانامڪ پالسي ناهي ويئي، جنهن موجب پومي پترن Bumiputra (ملئي لفظ پر اصل سنسڪرت مان ورتل. معنيٰ ڌرتيءَ جا پٽ (Sons of Soil) کي 1990ع تائين نوڪري، واپار ۽ ٻي ملڪيت ۾ وڌيڪ حق ڏيڻ جو فيصلو ڪيو ويو.
- 1974ع ـ ڪوالالمپور شهر کي باقي سلينگور رياست کان ڌار رکي ڪيس فيڊريل علائقو قرار ڏنو ويو.

- انگريزن جي ڏينهن ۾ رستن تي رکيل نالن مان اڄا تائين ڪجھ ڪجھ ساڳيا آهن. جھڙوڪ: جالان واٽسن، جالان برڪفيلڊ، اسٽريچن وغيره. پر ڪيترا بدلايا ويا آهن. خاص ڪري انهن ڏينهن جي انگريز حاڪمن جا نالا مٽائي ملئي سلطانن ۽ شاهي خاندانن جي ماڻهن جا نالا رکيا ويا. مثال طور برچ (Birch) روڊ جو نالو، جيڪو انگريز ريزيڊنٽ نالي هو، جنهن کي پيراق ۾ 1875ع ۾ قتل ڪيو ويو هو، هاڻ هن جي نالي بدران مهاراجا ليلا (Lela) نالي ڪيو ويو آهي ـ اهو ماڻهو جنهن انگريز ريذيڊنٽ برچ کي مارڻ جو حڪم ڏنو.
- ڪوالالمپور ۾ پراڻي زماني جي عمارتن مان Le Coq dor پڻ هڪ آهي، جيڪا ائمپنگ روڊ تي آهي. انگريزن جي ڏينهن ۾ نھيل هڪ امير چينيءَ جو هي محل نما گھر اڇڪلھ ريسٽورنٽ طور ڪم اچي ٿي. سندس ٻيھڪ ۽ نقشو ساڳيو ئي اهو آهي جيڪو نھڻ وقت هو. عمارت جو مالڪ مسٽر چئا ـ چينگ ـ باڪ (Chua-Cheng-Bok) پنهنجي وصيت نامي ۾ لکي ويو تہ سندس نھيل هيءَ عمارت نہ وڪي وڃي ۽ نہ وري ان ۾ ڪا قيمتي شيءِ آندي وڃي.

ڪوالالمپور ۾ ايندڙ هر ٽوئرسٽ کي هيءَ عمارت نمايان لڳي ٿي ۽ هن عمارت سان وابستہ پيار جو قصو ٻڌي ٿو. "مسٽر چئا جڏهن نوجوان هو" قصو ڪجھ ان ريت بيان ڪيو وڃي ٿو تہ: سندس ڪنهن چوڪريءَ سان عشق ٿي ويو پر جيئن پاڻ غريب هو، ان ڪري سندس محبوبا جي پيءُ ڪيس سندس ڏيءَ سان شادي ڪرڻ نہ ڏني. غيرت ۽ جوش ۾ اچي هن سخت محنت ڪئي ۽ شهر جو امير ترين رئيس بڻجي ويو. پوءِ پنهنجي محبوبا جي پيءُ کي ڏيکارڻ لاءِ سندس گھر جي پرسان هيءَ عمارت نھرائي جيئن محبوبا جي گھر مٿان آڏ ڪري بيهي ۽ چيني عقيدي موجب بخت جي ديوتا کي محبوبا جي گھر اچڻ کان روڪي. (ياد رهي تہ چيني گھر يا قبر ڪوشش ڪري ڪلئي ۽ مٿاهين ميدان تي نھرائيندا آهن، جيئن بخت جا ديوتا سندس گھر ۾ ۽ رحم جي ديوي قبر تي ايندي رهي).

مٿيون قصو جيڪو ڪوالالمپور جي هوٽلن جي ٻئرن ۽ ٽئڪسي ڊرائيور جي وات تي هوندو آهي، ان جي حقيقت بابت جڏهن هن عمارت جي انچارج کان پڇيم تہ هن مرڪندي چيو: "اهڙي ڪا ڳالھ يا ڪهاڻي ناهي. سڀ هڻ جا گھڙيل قصا آهن."

انهي ئي روڊ تي يعني جالان ائمپنگ تي اڇڪلھ جون ڪجھ ماڊرن عمارتون پڻ آهن. هوٽل منگ ڪورٽ، Wisma mpa بي ايم ايف پلازا، انگڪاسا رايا بلڊنگ وغيره. (Angkasa – Raya) عمارت ۾ پاڪستان ۽ بنگلاديش جي هوائي ڪمپنين جون آفيسون پڻ

آهن. ٿورو اڳتي پاڪستان ايمبسيءَ جي عمارت آهي، جيڪا پراڻي آرڪيٽيڪٽ ڪان مشهور آهي ۽ ايندر ويندڙ جي نگاهن جو مرڪز رهي ٿي. چيو وڃي ٿو تہ اها عمارت 1958ع ۾ تنهن وقت جي پاڪستاني سفير جناب شير علي خان جي ذاتي ڪوششن ۽ ذاتي مالي مدد جو نتيجو آهي جو اها هميشہ لاءِ خريد ڪئي ويئي. پاڪستان ايمبسيءَ جي سامهون ديوان تنڪو عبدالرحمان جي عمارت آهي، جيڪا پڻ پراڻين عمارتن مان هڪ آهي.

- ڪوالالمپور شهر مان لنگهندي پهريون ڏينهن ئي هڪ اهڙي عمارت نظر آئي، جنهن جي باهرين بائونڊري واري ڀڳهي پٽ تي آرٽ جو ڪم نظر آيو "چا ٿي سگهي ٿو؟" ڪوالالمپور ۾ ايندڙ هر نئون ماڻهو هن عمارت بابت سوچي ٿو جنهن جي باهرين پٽ ايڏي ڀڳهي ۽ اتاهين آهي ۽ اها آرٽ جو خوبصورت ڪنواس آهي. ڪو آرٽس ڪاليج، يونيورسٽي، ڪليل ٿيٽر، ريلوي اسٽيسن يا ڪا آرٽس ڪائونسل جهڙي شيءِ؟ نہ.
- شهر جي وچ ۾، پودو رود تي، آرٽ جي شاهڪار پتين واري هيءَ عمارت هتي جو جيل خانو آهي. ڪوالالمپور جي هن Pudu Prison جو نالو 1986ع ۾ دنيا جي رڪاردن واري ڪتاب Guinness Book of Record ۾ پڻ اچي چڪو آهي. هنن سجايل پتين ڪري، پودو جيل جي اڀائي سؤ ميٽر (يعني چوٿو ڪلوميٽر ڪن) ويڪرين پتين تي آئل ڪلر سان چٽ گل نڪتل آهن. هن ڪان سال ڪن اڳ هنن پتين تي هڪ يڪي تصوير (Mural) هئي ۽ ان وقت، ان ڪري، هي جيل دنيا جي ڀڳهي تصوير ڪان پڻ مشهور هو. اها تصوير هڪ ٽراپيڪل نظارو هو. سمنڊ جو ڪنارو، ڪناري وٽ ٻيڙيون ۽ ناريل جا ڀڳها وڻ، آسماني رنگ جي ڀُل ۾ مينهن سان پريل چانديءَ جي ڪنار وارا گهاٽا ڪڪر، ڪاناٽا گهر ۽ ڪڪائون جهوپڙيون وغيره هيون. اها تصوير چئن قيدين گڏجي ناهي هئي. چيو وڃي ٿو تہ اها تصوير ناهيندي ناهيندي اهي قيدي ڇڄي ويا هئا.
- دنيا جي رڪاردن وارو مٿيون ڪتاب جيڪو هينئر تازو ڇپجي مارڪيٽ ۾ آيو آهي، تنهن جي باهرين ڪور تي پاڪستان جي عالم چنا جي تصوير پڻ آهي، جيڪو اڃڪلهہ دنيا ۾ قداور ترين انسان مڃيو وڃي ٿو. وڏي لئہ عالم چنا جي. جنهن شهر جي جنهن وڏي بڪ شاپ ۾ وڃ تہ سامهون گنيس بڪ آف رڪارڊ جي نئين اشاعت ٽنگي پيئي آهي جنهن جي ٽائيٽل ڪور تي عالم چنا جي تصوير آهي. ڪوالالمپور، ملاڪا، اپوح ۽ پينانگ کان سنگاپور، منيلا، بئنڪاڪ

جڪارتا جي جنهن ۾ وڏي يا ننڍي دڪان ۾ گهڙ ت عالم چنا سامهون. اسان ۾ جنهن تنهن کي اهو ٻڌائي ت اسان جي ۾ واري ڳوٺ جو آهي، پنهنجي لئ رکندا آهيون. يعني "گهوٽ جي ماءُ نہ سهي گهوٽ جي ڦڦي ت ٽياسين" وارو مثال ٽيو. بقول سنگاپور جي هڪ چيني ليکڪ مسٽر اين . آءِ . لو (Low) جي: "پاڻ اهم ٽيڻ بدران ڪنهن اهم انسان جو چاچو مامو يا ڳونائي ٽيڻ ۾ وڌيڪ مزو آهي. ٻئي جي ٻهاني سان پنهنجو پاڻ کي پڌائي سگهجي ٿو." ۽ جيئن هتي جا چيني ڳالهه ڳالهه ۾ چوندا ت فلاڻو مشهور چيني همراهه (آرٽسٽ، سياستدان، فلم ائڪٽر) چين جي ان صوبي سنڪيانگ، هونان، ڪينگسي يا فوڪين جو آهي، جنهن مان اسين آهيون. تيئن گهٽ ۾ گهٽ هي سال اسان ۾ عالم چنا جي تصوير ڏي اشارو ڪري فخر سان چئي سگهون ٿا ت هي دنيا جو ڏگهو ماڻهو پاڪستان جي ان صوبي مان آهي جنهن سان اسان جو تعلق آهي. هونءَ باءِ دي وي قدرت اسان کي تيل سان اڃا ڪٽي ڇڳيءَ طرح نہ نوازيو آهي پر اهو ۾ ڇگو جو عالم چنا، عمران، جهانگير خان، مولانا مودودي ۽ ذوالفقار علي ٻٽي جهڙن ماڻهن ڪري اسان جي ملڪ جي سڃاڻپ سڄي دنيا ۾ ٽي رهي آهي. ذاتي نظريو ڪنهن جو ڪنهن لاءِ ڪٽي ڪهڙو ۾ هجي. اهڙي طرح ٻئي نمبر تي مائي نور جهان، جهازن واري سيٺ سپيرا جي مگيندي سلما آغا، ڊاڪٽر عبدالسلام جهڙا آهن ـ جن کي سڄي دنيا ڪٽي نہ پر دنيا جا مختلف علاقا: سنگاپور، ملائيشيا، ٿائليند، برما ۽ بنگلاديش، يا عرب رياستون ۽ عربستان، يا يورپ جا ملڪ سڃاڻن ٿا.

- ملائيشيا جي مرديڪا (آزادي) واري ڏينهن تي ڪوالالمپور ۾ وڏي پريڊ ٿيندي آهي، جنهن ۾ فوج، پوليس، اسڪول، ڪاليج ڪان وٺي فئڪٽرين، ڪارخانن، هوائي اڈن ۽ بندرگاهن ۾ ڪم ڪندڙ ماڻهو حصو ونندا آهن. مٿيئن ڪتاب ۾ گذريل سال جي ان پريڊ جو پڻ رڪارڊ آهي، جنهن ۾ فقط ٻئنڊ اڍائي هزار ماڻهن وڃائي.
- مسٽر، مسز، جناب، محترم، محترمہ، الرئيس، اخي، سان ــ اهي مختلف لقبن مان ڪجهه آهن، جيڪي مختلف ملڪن ۾ عورتن يا مردن جي نالن سان گڏ استعمال ڪيا وڃن ٿا. اهڙيءَ طرح ملائيشيا ۾ مرد جي نالي اڳيان انچڪ Encik لکيو وڃي ٿو. يا رڳو En. (جيئن انگريزيءَ ۾ مسٽر بدران رڳو Mr).
- ملائيشيا پهچڻ تي پنهنجي نالي اڳيان EN ڏسي تعجب لڳم ت هنن کي ڪيئن خبر پيئي ت آئون انجنيئر آهيان، جنهن جو شارٽ فارم ڪيترن ئي ملڪن ۾ EN

لکيو وجي ٿو. پر پوءِ جلد ئي جاڻ پئجي ويئي تہ اها EN ملئي لفظ انچڪ جي آهي، جنهن جي معنيٰ جناب يا مسٽر سمجهڻ کپي. شادي شده عورت لاءِ هتي (Puan) پئان ءِ ڪنواري چوڪريءَ لاءِ (Cik) چڪ لفظ استعمال ٿئي ٿو. ملئي زبان ۾ "C" چ لاءِ استعمال ٿئي ٿي.

- هڪ دفعي هتي جي ملئي اخبار ۾ بينظير پٽي جي آيل تصوير ڏي هڪ دوست ڏيان ڇڪايو. فوٽي هينان ملئي زبان ۾ لکيل هو: "بينظير بنت الله يا رحم پٽو" مون پنهنجي دوست کي چيو تہ هن ملئي اخبار وارن غلط لکيو آهي. بينظير الله يا رحم پٽو جي نہ پر شهيد ذوالفقار علي پٽو جي ڏيءَ آهي.

"پر هو جيئرو ڪٿي آهي؟"

"ڇا مطلب؟" مون پڇيو مانس.

"توهان گذاري ويل ماڻهوءَ جي نالي اڳيان ڇا لکندا آهيو؟ هن پڇيو.

"مرحوم، جيڪو توهان پڙ لکو ٿا." مون وراڻيومانس. "ها. پر اسان وٽ مرحوم بدران الله يا رحم گهٽو استعمال ٿئي ٿو، خاص ڪري شهيد لاءِ." هن ٻڌايو.

بهرحال مونکي ان لفظ جي ان وقت خبر پيئي نہ تہ پهرين ان کي نالو سمجهندو هوس، جيئن اسان وٽ سنڌ ءِ پنجاب ۾ ان سان ملندڙ جلندڙ نالا عام آهن: جيئن تہ: الهه ورايو، الهه وڌايو، الهه بچايو، الهه ڏنو وغيره وغيره .

- ڪوالالمپور شهر کان ٻورو ٻاهر تي، شاهه عالم شهر وٽ تازو هن سال هڪ وڏي مسجد ــ مسجد سلطان صلاح الدين نالي نهي راس ٿي آهي. هيءَ مسجد هن پاسي سڀ کان وڏي گنبذ واري مسجد آهي، جيڪو ٻيانوي ميٽر اتاهون آهي ءِ سندس ڊايا ميٽر ايڪونجاهه ميٽر آهي ــ يعني لنڊن ۾ جيڪو سينٽ پال ڪٿيڊرل آهي ان کان ٻه وڏو گنبذ ٿيو. منهنجي خيال ۾ دنيا جي ڪنهن ٻه مسجد، مندر، درگاهه، مقبري، گرجا گهر، ٽڪاڻي جو ايڏو وڏو ءِ مهانگو گنبذ نہ هوندو.

- جپانين جي قبضي دوران جپاني، ملائيشيا جي ريلوي جا پٽا، کيترن هنڌن تان پٽرائي برما کڻائي ويا، جتي بدنام "سيام ــ برما" ريلوي لائين ناهڻ جو ڪم شروع ڪيائون. جنهن بابت The Bridge on the River Kawai ڪتاب آهي ءِ ساڳي نالي تي مشهور فلم پڻ ناهي ويئي، جنهن ۾ اليڪ گينس Alec-Guinness ڪم ڪيو آهي.

- ملائيشيا ۾ "توڪئي" (Tokawy) ۽ "چيتيز" (Chetties) لفظ ٻڌڻ ۾ ايندا. توڪئي چيني وڏي واپاري يا سيٺ کي سڏجي ٿو. پر اهو نالو اصل چينين لاءِ آهي. باقي Chetties ڏکڻ هندستان کان آيل انڊين جي هڪ ذات آهي، جيڪي وياج تي پئسا ڏيڻ جو ڪم ڪن ٿا. انگريزن جي حڪومت جيئن ئي هن پاسي (ملائيشيا ۽ سنگاپور) ڏي وڌي تہ هو هنن سان گڏ هيڏانهن آيا ۽ هن ڌنڌي تي تڏهن کان ونيِ سندن ئي قبضو ۽ هڪ هٿي هلندي اچي. ڪيترن سالن تائين ماڻهن کي چٽيهہ سيڪڙو وياج تي اوڌر ڏيندا رهيا. ۽ هو ان ڌنڌي کي ايڏو وڏائيندا ويا جو 1930ع تائين مشهور ٿي ويو تہ انهن چيتين ڏهہ ڪروڙ ڊالر وياج تي هلايا آهن جيڪا انهن ڏينهن ۾ وڏي دولت هئي. ڳري وياج ڪري ماڻهن جون زمينون ۽ ٻيون ملڪيتون گروي ٿيندیون ويون. حڪومت جڏهن ڏٺو تہ هتي جا اصلوڪا رهاڪو ملئي ۽ ٻيا وڃن ڏينهون ڏينهن غريب ٿيندا ۽ زمينون ڪسائيندا تہ هنن کي ان ڏس ۾ ڪجهہ ڪرڻو پيو. پوءِ سرڪاري طرح قاعدا قانون ناهي ان ڌنڌي کي گهٽايو ويو. ڪوالالمپور توڙي سنگاپور ۾ اڄ بہ هي چيني وياج تي قرض ڏيڻ ۽ ڪميشن تي غير ملڪي ناڻو مٿي ڏيڻ ۾ مشغول نظر ايندا.
- سمرسٽ ماهم جي پڙهندڙن سندس مشهور افسانو The Letter ضرور پڙهيو هوندو. هيءَ ڪهاڻي ان مشهور اسڪئنڈل بابت لکيل آهي جيڪو هتي ڪوالالمپور ۾ ٿيو. 1911ع ۾ "ڪوالالمپور جي هڪ بهترين اسڪول وڪٽوريا انسٽيٽوشن جي ائڪٽنگ هيڊ ماسٽر جي گوري زال مسز ايٽل پرائوڊلاڪ (Ethel Proud Lock) هڪ يورپي همراهہ کي گولي هڻي ماري رکيو. جنهن لاءِ پوءِ هن جو چوڻ هو تہ هو ساڻس زوريءَ زنا ڪرڻ لاءِ سندس گهر ۾ گهڙي آيو هو.
- قانوني تحقيقات موجب اهو ماڻهو ــ جيڪو ڪنسلٽنٽ انجنيئر هو، مسز پرائوڊ لاڪ جو ڏهيل يار نڪتو. حقيقت جي تہ پوءِ آخر تائين خبر پئجي نہ سگهي پر ڪورٽ مسز پرائوڊ لاڪ کي ڏوهاري ٺهرائي قاسيءَ جي سزا ٻڌائي. ان بعد ڪوالالمپور ۾ رهندڙ يورپي ماڻهن ــ جن کي اها ڳالهہ نہ وڻي، چگو ٻائيتال مچايو تہ مائي بيگناهہ آهي. بهرحال سلينگور رياست جي سلطان رحم جي درخواست منظور ڪري قاهيءَ جي سزا رد ڪري عمر قيد جي سزا قائم ڪئي، جنهن لاءِ مسز پرائوڊ لاڪ کي في الحال انگلينڊ روانو ڪيو ويو.

سمرسٽ ماهم جي ڪهاڻيءَ ۾ ڪورٽ طرفان زال کي بي ڏوهي ثابت ڪيو وڃي ٿو ۽ اهو خط جيڪو هن کي ڏوهاري قرار ڏئي ها ان کي ضايع ڪيو وڃي ٿو. سمرسٽ

جي هن افساني تي هالي ووڊ وارن فلم ۾ ناهي هئي، جنهن ۾ بيٽي ڊئوس (Bette Davis) ڪم ڪيو آهي.

- گذريل اڌ صدي کان وني، رکي رکي هتي جي زالن کي هڪ تيل هاٽو ماڻهو (Orang Minyak) نظر اچي ٿو. (ملئي زبان ۾ Orang معنيٰ: ماڻهو ۽ Minyak معنيٰ: تيل) ۽ پوءِ ان بابت ڪجهه ڏينهن لاءِ اخبارن ۾ سُرخيون هونديون آهن. هي تيل هاڻ ماڻهو ڪوالالمپور ۾ گهٽو ڪري جالان امبي (Imbi) تي نظر اچي ٿو. نه فقط ڪوالالمپور ۾ پر سڄي ملائيشيا ۽ سنگاپور جي عورتن جي ٻيڊ رومن تي هو چانيل آهي. همراهه کي فقط چڊي هوندي آهي. هن جو سڄو جسم تيل سان پريل هوندو آهي. هو سوڙهو ٿي ڪنهن چير يا سوراخ ۾ ٻه هليو وڃي ٿو ته پنهنجي شڪل بدلائي ڏيڊر ڪوئو، ڇڇوندر ٻه ٿيو وڃي. ڪن جو اهو خيال آهي ته هن جي مٿان ٽائلنڊ جي جادوءَ جو اثر آهي، جنهن ڪري هو مردن کي نظر نٿو اچي. هن کي فقط عورتون ئي ڏسي سگهن ٿيون. هو ڇوڪرين سان هٿ چراند ڪري ٿو، چوريون ڪري ٿو ۽ سڄي علائقي ۾ ڏهڪاءُ مچائيندو رهي ٿو. اسان کي ٻه هتي ٽي چار سال ٿي ويا آهن. پيا اخبارن ۾ پڙهون، پر همراهه اڃا نٿو جهلجي. شايد تيل هاٽو هجڻ ڪري جهلڻ وارن جي هٿن مان ترڪيو وڃي.
- مٿيون قصو ڪجهه ڪجهه ائين آهي، جيئن ڪراچيءَ ۾ ڪڏهن ڪڏهن درگ روڊ تي آڌي رات کان پوءِ هڪ ڇوڪري فقط مردن کي نظر ايندي آهي.
- ملائيشيا ۾ گوري همراهه کي گهٽو ڪري مت ـ صالح (Mat-Salleh) سڏيو وڃي ٿو، جيڪو انگريزي لفظ Mad Sailor (پاڳل جهازي) مان نڪتل آهي. اهو نالو پهرين انگريز جهازين تي رکيو ويو هو، جيڪي بندرگاهه ۾ پهچي هٿن مان نڪري ويندا هئا. مغرب جي ماڻهن کي جن نالن سان سڏيو وڃي ٿو، انهن مان سپ کان گهٽو مشهور Orang-Putih آهي. (ورانگ معنيٰ ماڻهو ۽ پوتيح معنيٰ سفيد، اڇو ـ يعني پورو ماڻهو.)
- آفريڪا يا آمريڪا جي شيدين کي هتي Gagak معنيٰ ڪانگ سڏيو وڃي ٿو ـ جيئن پاڻ وٽ ڏاڏو حبشي يا بلال سڏيو وڃي ٿو. ملائيشيا ۾ ٻيو نالو جيڪو ٻڌڻ ۾ ايندو، اهو آهي Kawai-Lo اهو چيني لفظ آهي جنهن جي معنيٰ آهي ڏاريون شيطان. اهو انهن چينين تي رکيو ويو آهي، جيڪي ڏارين ملڪن (چين، تائيوان، هانگ ڪانگ) جا چيني هتي رهيل آهن. پر اهو نالو هميشه خراب رنگ ۾ استعمال نٿو ڪيو وڃي. جيئن نندي کنڊ ۾ ڪانگ هميشه گدلي ماڻهوءَ لاءِ

استعمال نٿو ٿئي. ڏاهي کي پڻ ان نالي سان سڏيو وڃي ٿو. يا جيئن چپ، چپرو يا ”الو کا پنا“ لفظ ننڍي کنڊ ۾ خراب مفهوم ۾ استعمال ٿين ٿا پر يورپ ۾ چپرو عقلمند ماڻهوءَ کي چئي سگهجي ٿو.

- ملائيشيا ۾ ”ٽاڊي ــ بار“ اهي ننڍڙا دڪان آهن جتي اوچي يا ولايتي شراب بدران ناريل جي وڻ جي رس (Sap) ــ جيئن کجيءَ جي وڻ جي ”تاڙي“ ٿئي ــ پنجاهه سٺ سينٽ ۾ گلاس وکامي ٿو. ان سستي شراب کي ”ملائيشين شئمپين“ پڻ سڏيو وڃي ٿو ته ”غريب ماڻهوءَ جي درنک“ پڻ. اهي بار ملائيشيا جي مختلف شهرن ۾ انگريزن جي ڏينهن ۾ کوليا ويا هئا، جيئن گهاٽن ٻيلن ۽ جهنگلن ۾ ڪم ڪندڙ غريب تامل هارين کي پيئڻ لاءِ سستو شراب ملي سگهي. سڄي ملائيشيا ۾ ڇهڙا ٻه سؤ ڪن بار آهن، جن مان اٺ ڪوالالمپور ۾ آهن.
- ناريل جو وڻ جيئن ئي گل ڏيڻ وارو هوندو آهي، ته ميوي واري شاخ کي چيهڪ ڏيئي ان مان ٽمندڙ رس ٽپي ۾ گڏ ڪئي ويندي آهي. جيئن ته هيءَ رس ڦل جي ٽڙڪي تي يڪدم ڪٽي (Fermented) ٽيو وڃي، ان ڪري منهي سواد لاءِ جيترو جلد ٿي سگهي (ڏهين يارهين ڪان اڳ) پي ڇڏجي.
- منهنجي خيال ۾ ملائيشيا دنيا جو اهڙو ملڪ آهي، جنهن جا سڀ ڪان گهٽا شاگرد ٻاهرين ملڪن ۾ تعليم ونڻ ٿا. ڪين پئسو ٻه آهي ته تعليم لاءِ تانگهه ٻه. جيتوڻيڪ حڪومت هاڻ هر قسم جا ڪاليج يونيورسٽيون ملائيشيا ۾ ناهيندي وتي ۽ ساڳي وقت ٻاهر تعليم ونڻ ڪان دلشڪستو ٻه ڪري پئي ته ٻه ڪافي چوڪرا آسٽريليا، نيوزيلينڊ، انگلينڊ ۽ آمريڪا پڙهڻ لاءِ ويندا رهن ٿا. جن ڪاليجن ۽ يونيورسٽين جا اشتهار هتي جي اخبارن ۾ اڪثر نظر اچن ٿا. ان کان علاوه هانگ ڪانگ، سنگاپور ۽ انديا جي ڪاليجن جا پڻ اشتهار هوندا آهن. انديا جي هڪ ميڊيڪل ڪاليج جو تمام گهٽو اچي ٿو جنهن جي سالياني ٽيوشن في لک رپيا کن آهي. آمريڪا ۽ آسٽريليا پاسي ته اجا ٻه ڳرا خرچ آهن.

اڄ ڄاڻائيءَ ۾ ڪيترائي ملائيشيا جا شاگرد انگلينڊ ۽ آمريڪا جي اهڙن نڙڪو قسم جي ڪاليجن ۾ ٻه هليا وڃن ٿا جيڪي اتي جي يا هتي جي تعليم ڪاتي طرفان تسليم شده نه آهن. پاڻ ۽ مائٽ خوش ته اجهي ٿا ڏگريون ونڻ هو ڊاڪٽر انجنيئر ٿين. پر پوءِ چئن پنجن سالن بعد پئسو ۽ وقت برباد ڪري جڏهن هو پنهنجي وطن ملائشيا پهچندا آهن ته خبر پوندي اٽن ته ان ڪاليج جي بيڪار تعليم ڪري ان جي ڏگريءَ کي ڪو پڇي ئي ڪونه ٿو. نوڪري ته نوڪريءَ جي ماڳ ماڳهين مغربي ماحول ۾ رهي

ڪيترا هن پاسي جا مشرقي تهذيب ۽ ڪلچر ۾ پيدا ٿيل نوجوان چوڪرا ۽ چوڪريون هٿن مان نڪري ويندا آهن. ان ڏس ۾ ڏينهون ڏينهن حڪومت خبردار ڪندي رهي ٿي ۽ انهن ملڪن جي تعليمي ماهرن سان ملي شاگردن جي رهنمائي ڪرڻ جي پوري پوري ڪوشش ڪري ٿي، جيئن شاگردن کي خبر پوي ته ڪهڙي ملڪ جي ڪهڙي ڪاليج يا يونيورسٽيءَ ۾ هو پڙهن، جن جي ڊگري هتي ملائيشيا ۾ قابل قبول سمجهي وجي ٿي. ان ساهميءَ ۾ جيڪڏهن اسان پنهنجي ملڪ پاڪستان جي تعليمي معيار کي پرکينداسين ته خبر پوندي ته اڇڪلهه اسان جو ملڪ انديا کان به پٺتي پيل آهي ۽ فقط آغا خان ميڊيڪل ڪاليج کي هتي مان ڏنو وجي ٿو.

- جپان وانگر هتي ملائيشيا ۾ به ٻليون پڇ بنا آهن. يا تمام ذرڙو پڇ جو اٿن. ائين لڳندو جڙ ڪنهن ڪپي ڇڏيو هجين. ڪن جو اهو خيال آهي ته ماڻهن ٻلين جا پڇ وڍي ڇڏيا آهن، جيئن چيني عقيدي موجب هو بهشت کان ٻاهر ئي رهن. ڇو جو ٻلي چيني ڪئلينڈر جو حصو ناهي ــ جنهن ۾ ڪتو، شينهن، ڪوئو، پولڙو، ڍڳو ۽ سوئر وغيره اچي وجن ٿا. ڪن جو اهو چوڻ آهي ته پڇ ڪپڻ سان ٻلي مالڪ وٽان پڇي نٿي. هونءَ حقيقت اها آهي ته هنن ٻلين جي جنس ئي اهڙي آهي جنهن جو پڇ ائين آهي.

هتي ٻليون ملڻي ۽ چيني ــ ٻنهي جي گهرن ۾ نظر ايندڙ پر ڪتا فقط چينين جي گهرن ۾ ڏسڻ ۾ ايندا. اسلام ۾ ڪتو هڪ پليت جانور سمجهيو وجي ٿو، جنهن جي زبان نقصانڪار ڇڻي وجي ٿي. ان ڪري هن جانور کي ــ سواءِ چند ضرور حالتن جي ــ پالڻ جي منع ٿيل آهي. ملڻي جيئن ته مسلمان آهن، ان ڪري انهن جو سڃو سڃو ڳوٺ پالين يا رول ڪتي بنا نظر ايندو. بي ڊپا ٿي پيا وجو. ساڳيو عالم عرب ملڪن جو آهي. سعودي عرب، يمن، عدن کان وٺي اتر آفريڪا جي ٻي ڪنڊ ليبيا موراڪو تائين هليا وجو. هروپرو رول ڪتو نظر نه ايندو. وچ ۾ خبر ناهي ڇو اسان ئي پاڪستان، هندستان، بنگلاديش جا مسلمان آهيون جن جي گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ ڪتا نظر اچن ٿا ــ سي به پالين، صاف ستڙا ۽ سيڪاريل نه پر رول، بيمار ۽ ڇتا ــ پنهنجي گهٽيءَ مان ئي لنگهندي گهبراهٽ ٿيندي ته ڪٽي سندن پڇ تي پير نه اچي وجي. ڪٽي اجايو پيار ۽ پنهنجائپ جو اظهار ڪرڻ لاءِ هو ناليءَ مان ٻوڙيل پڇ نه لوڏي، متان ڪنهن معصوم ٻار کي چڪ هڻي لولو لنگڙو نه ڪري يا وڏي کي هائڊرو فوبيا نه ڏيئي ڇڏي. مزي جي ڳالهه اها ته ميونسپالٽي يا واسطيدار ڪاتي جا ماڻهو جڏهن اهڙن رول ۽ بيمار ڪتن کي مارڻ نڪرندا آهن ته پاڙي جون پوڙهيون ٻڪ ڪٽي ڪين پٽي واپس ڪنديون آهن ته ڳگدامن تي کهل ڪريو ۽ ڪين نه ماريو. اهو اهو عالم نه فقط سنڌ، پنجاب، هريانا ۽ هماچل

صوبن جو آهي پر بنگال، بهار، يوپي، مهاراشٽر ـ ويندي ڪيرالا ۽ تامل نادو تائين جو آهي. (بلوچستان ۽ صوبو سرحد البت ان ڳالهه ۾ پاڪ صاف آهي) ڪاش انهن رول ڪتن جو پڇاء ڪندڙ انهن هزارين انساني جانين کي ڪتي جي چڪ وگهي تڙڦندو مرندي ڏسن، جيڪي هر سال پاڪستان، هندستان ۽ بنگلاديش ۾ موت جو شڪار ٿين ٿا.

- ملائيشيا دنيا ۾ هڪ واحد ملڪ آهي، جنهن جو بادشاهه هر پنجن سالن بعد بدلجندو رهي ٿو. ملائيشيا جي تيرهن رياستن مان جن ۾ سلطاني راڄ آهي. 1957ع کان پوءِ انهن نون رياستن جا سلطان پنهنجو پاڻ ۾ ويهي واري وٽيءَ تي هڪ کي چونديندا آهن، جيڪو سڄي ملڪ جو پنجن سالن لاءِ بادشاهه ٿيندو آهي. ان کي ملئي زبان ۾ Yang Di – Pertuan Agong سڏبو آهي. هونءَ ڪيس خطاب ڪرڻ لاءِ سڄو لقب هن ريت آهي:

Duli yang maha mulia, siri paduka
Badginda yang Di – Pertuan agong.

ان سڄي جي معنيٰ ـ بلڪ مفهوم ڪجهه هنريت ڇئي سگهجي ٿو: "اسين جيڪي هن (بادشاهه سلامت) جي پيرن جي تري هينان ڏوڙ کان به هيناهان آهيون، جيڪو طاقت، شان، دٻدٻي ۾ نهايت اتاهون آهي ۽ هن ملڪ جو مٿانهون حاڪم آهي."

ٽائيم مخزن وارن هڪ دفعي ان ملئي خطاب جو انگريزيءَ ۾ سنو ترجمو ڪيو هو:

We who are below the dust under the sole of the foot of the most exalted, " radian majesty, he who is made highest in the land".

هيڏن لقبن القابن واري، هيڏي ملڪ جي هيڏي طاقتور هستي ـ پر فقط پنجن سالن لاءِ! پنج سال پورا ٿيڻ تي جنهن آرام، سکون ۽ بنا ڪنهن ردوبدل جي ملائيشيا ۾ هڪ لهي ٻيو بادشاهه ٿيو وڃي.، قابل تعريف ڳالهه آهي. نه ته چوندا آهن ته هڪ دفعو جنهن ماڻهوءَ کي طاقت جو چشڪو لڳي وڃي ته پوءِ اهو تخت تاج جي جان هرگز ڇڏي نٿو سگهي. يا ته اها چوٽي (يا بدقسمتي) فقط ڏکڻ آمريڪا ۽ اتر آفريڪا جي ملڪن سان آهي. آسان جو ملڪ ۾ ڪجهه اهڙي ئي خاني ۾ اچي ٿو.

- دنيا ۾ سڀ کان گهٽو "پام آئل" ملائيشيا ۾ ٿئي ٿو. پام آئل جا وڻ ڪجيءَ جهڙا ٿين ٿا ۽ سندن ميوو به جارکن جهڙو ٿئي ٿو پر جارکن جي ڇڳي کان هن جو ڇڳو ڳرو ۽ وڏو ٿئي ٿو. ان کي نپوڙي منجهانئس تيل ڪڍيو وڃي ٿو. اهو تيل

رڌ پڇاءَ لاءِ گھٽو ڪم اچي ٿو. ٻين ملڪن کان علاوه اسان جو ملڪ پڻ اهو تيل ملائيشيا ۽ انڊونيشيا کان وڻي، نج حالت ۾ يا ان ۾ ٻيا تيل ملائي رڌ پڇاءَ جي ڪم لاءِ مهيا ڪري ٿو.

هي تيل ملائيشيا جو سونو فصل (Golden Crop) سڏيو وڃي ٿو. جيئن ڪپهه پاڪستان جو روپو فصل (Silver Crop) سڏجي ٿو. هي تيل نه فقط رڌ پڇاءَ لاءِ ڪم اچي ٿو پر صابڻ، ميڪ اپ، چوپائي مال جي ڏاري، منهن ڪير، آئيس ڪريم ۽ چاڪليٽن ناهڻ ۾ ڪتب اچي ٿو. هاڻ هتي وڌيڪ تجربا هلي رهيا آهن ته ان تيل کي ڪنهن نموني سان ڊيزل آئل ۾ تبديل ڪجي، جيئن موٽر ڪار هلائڻ لاءِ ڪم اچي.

- هتي جي ماڻهن ۾ ڪيترائي وهم وسوسا، سوداءَ آهن. چيني ۽ انڊين ۾ ته تمام گھٽا آهن پر مسلمانن ۾ پڻ، جيتوڻيڪ اسلام ۾ انهن ڳالهين جي ڪا حيثيت يا اهميت نه آهي پر رسم ۽ روايت طور هلندا اچن. اها ٻي ڳالهه آهي ته هاڻ ٽيڪنالاجي ۽ سائنس جي ترقي ۽ تعليم جي واڌاري ڪري اهي سڀ ڳالهيون گھٽجي رهيون آهن ته به کي کي ٽوٽا سوٽا اڄ تائين مشهور آهن.

دوا درمل ۽ هر قسم جي جسماني توڙي نفسياتي بيماريءَ لاءِ بومو (Bomoh) وٽ وڃڻ جو رواج پڻ عام آهي. بومو مسلمان ملئي ٿئي ۽ ڪيس درويش، فقير، جادوگر، ڊاڪٽر ـ سڀ ڪجهه ڄڻي سگھو ٿا. هر قسم جي علاج لاءِ هن وٽ نه فقط ملئي اچن ٿا پر چيني ۽ انڊين پڻ ـ پنهنجي عشق جي آزار کان وٺي نوڪري ۽ واپار جي واڌاري جهڙن مسئلن لاءِ. ڪجهه مهينا اڳ ڪوالالمپور جي جيل اندر ڇهن قيدين جيل جي ڊاڪٽر ۽ ڪمپائونڊر کي ڪٽي يرغمالي بڻايو ۽ ڏينهن پنڌان ڏينهن ـ هفتو ڪن معاملو هلندو رهيو. جيسين پوليس قيدين کي ڏتاري سندن چنبي مان ڊاڪٽر ۽ ڪمپائونڊر کي آزاد ڪرائي، تيسين ملڪ جي ڪنڊ ڪڙڇ کان ڪيترائي بوماح، بنا سڏ جي اچي پهتا. ڪو جيل جي ٻاهران (Kuning Beras) ـ زردن چانورن جي ڇٽ پيو ڪري ته ڪو گلاب جو پاڻي ڪٽي جيل جي پٽين تي پيو هڻي. بهرحال جڏهن ڪماندو پوليس حملو ڪري يرغمالين کي آزاد ڪيو ته هرڪو بومو اها ڪاميابي پنهنجي ڪرامت سان وابسته پيو ڪري.

- ملئي ماڻهن ۾ ٽن جو انگ به خراب سمجهيو وڃي ٿو. ٽي شيون ڪنهن کي ڏيبيون ته چوندو هڪ وجهي چار ڪري ڏي يا هڪ ڪڍ به ڪري ڏي. ٻيو ته نهيو پر فوٽوءَ لاءِ ٽن ڄڻن جو بيهڻ به سٺي ڳالهه نه سمجي ويندي آهي. هڪ ڄڻو ماڻ ڪري پري ٽي ويندو. يا چوٽين کي سڏي ونندو.

- ٽين جي ڪاٽين ۾ ڪم ڪندڙ چيني ڪنهن کي به جتيءَ سميت اتي اڇڻ نه ڏيندا آهن، جو متان سندن ديوتا ناراض ٿي وڃي. هاڻ ته اهو ڪم گهٽجي ويو آهي نه ته اڳ ۾ مجال آهي جو ڪو يورپي به ڏوپ ڇڻي ۽ بوٽ سان ٽين جي ڪاڻ واري علائقي ۾ پهچي.

پينانگ پيٽ

پينانگ پيٽ تي ڏسڻ ۾ گهمڻ ڦرڻ لاءِ سمنڊ جا ڪنارا آهن، پراڻا مندر مسجدون آهن، قلعا ۽ پارڪ آهن، جبل (Penang Hill) تي چڙهندڙ ريل آهي، مڇي گهر ۽ خريداريءَ لاءِ ننڍا وڏا دڪان آهن. ڪي شيون مغرب کان آيل ٽوئرسٽن کي وٽن ٿيون تہ ڪي اسان جهڙن ايشيائي ملڪن کان ايندڙ همراهن کي.

پينانگ ڇڪو خاصو وڏو ٻيٽ آهي. وچ شهر وارو علائقو جارج ٽائون (George-Town) سڏجي ٿو. فيري اسٽيسن تي لهڻ بعد کاڻ والس قلعو (Fort-Cornwallis) ويجهو آهي، جتي اڄ کان ڏيڍ سؤ سال اڳ هن ٻيٽ کي وسائيندڙ انگريز ڪئپٽن فرانسز لائيٽ (Francis-light) پهتو هو. قلعي وٽ رکيل پراڻي توب اڳيان چيني عورتون گل رکندي ۽ اگربتيون ٻارينديِ نظر ايندیون. هنن جو اهو عقيدو آهي تہ ائين ڪرڻ سان سنڊ عورت کي ٻہ ٻار ٿيو وڃي.

ميل اڌ پنڌ ڪرڻ جي مودِ ۾ آهيو تہ قلعو گهمڻ بعد ڪڙين تي زور ڏيئي فورٽ رودِ ۽ لائيٽ اسٽريٽ (جيڪا اڳا تائين ڪئپٽن فرانسز لائيٽ جي نالي آهي) ڏيئي فرقهار (Farquhar) اسٽريٽ تي هليا اچو، جنهن تي پينانگ جون پراڻيون ۽ تواريخي جڳهيون آهن. رستي تي جارج ٽائون سٽي ڪائونسل، اميگريشن آفيس، ديوان سري پينانگ جي عمارت، سپريم ڪورٽ، مئرينرس ڪلب، پينانگ جي پراڻي لئبرري ۽ سينٽ زئيويئر (St-Xavier) اسڪول نظر اچي ٿو.

پر ۾ (Pitt) پٽ اسٽريٽ آهي، جنهن تي پينانگ جو 160 سال پراڻو چيني مندر Kuan-yin-teng نالي آهي. هي مندر "رحم جي ديويءَ" جي شان ۾ جوڙايل آهي. ٽڪ جي ڪم جا ڪاٽ جا ٽنيا، جيتوڻيڪ وقت ۽ اگربتين جي دونهين ڪري ڪارا ٿي ويا آهن پر تڏهن بہ اهي ۽ ڇت تي ٺهيل باهہ اوڳاڇيندر اجگر (Dragons) ڏسڻ وٽان آهن.

هن مندر مان نڪري، پٽ اسٽريٽ تي اڳيان هلندا وجو. ٽرئفڪ لائيٽ کان پوءِ مسجد ڪئپٽن ڪلنگ اچي ٿي. هيءَ مسجد پينانگ ۾ تمام پراڻي ۽ اهم سمجهي وڃي ٿي. ڏکڻ هندستان کان هڪ مدراسي امير مسلمان قادر محي الدين 1800 ۾ ٺهرائي هئي. مسجد جي سامهون پٽ اسٽريٽ پوسٽ آفيس آهي. ان جي پر واري گهٽي Queen Street

وٽ هندن جو ماريامان (Mariamman) ديويءَ نالي مندر آهي. جنهن ۾ ڪيتريون ئي شيون هيرن جواهرن ۽ سون چانديءَ سان مڑهيل آهن.

وڪٽوريا اسٽريٽ، ملئي اسٽريٽ ۽ ڪارناروان اسٽريٽ بعد مئڪسويل روڊ جو بس اسٽاپ اچي ٿو. جتان سائي، بلو ۽ زردي رنگ جون بسون پينانگ ٻيٽ جي مختلف هنڌن تي وڃي هلن ٿيون.

پينانگ ۾ پهچڻ کان اڳ ئي يا اچڻ سان توهان هينين شين جي گهٽي هاڪ ٻڌندائو.

1. نانگن وارو چيني مندر (Snake-Temple)
2. پينانگ هِل ۽ ان جي چوٽيءَ تي پهچڻ لاءِ ليو چڑهندڙ ريل ــ جيڪا Furnicular پڻ سڏجي ٿي.
3. بوٽنيڪل باغ.
4. ٻڌن جو مندر.
5. ساموندي تانگها ڪنارا (Sea-Beaches)

شهر کان پري، ايئرپورٽ واري رستي تي Snake-Temple آهي. ڏور اوير جو ڪو ملڪ ۽ ان جا منظر اڃا نه ڏٺا هجنو تہ پوءِ پلي ٽئڪسي يا بس جو پاڙو پري ۽ پنهنجو وقت ضايع ڪري هي مندر ڏسي اچو نہ تہ هانگ ڪانگ، ٿائليند، تائيوان يا سنگاپور جا مندر ڏسڻ بعد هي مندر انهن فلمن جو فقط هڪ مختصر ٽريلر آهي. رهيو سوال نانگن جو سو نصرپور، تاج پور واري همراهه جي شاگرد وٽ بہ ان کان گهٽا هوندا. ٻہ يا ٽي سائي رنگ جا سنها نانگ، ان مندر جي ورانڈي ۾ رکيل ڪنڊين ۾ ويٺل نظر ايندا. جن کي ڪجهه اهڙيءَ طرح پاليو ويو آهي جو نڪو ڇڃن ٿا نڪو ڏنگين ٿا. اتي ئي ڊيري ٽيا پيا آهن. انديا، پاڪستان، سريلنڪا، بنگلاديش ۽ انڊونيشيا ٿائلند پاسي کان آيل اسان جهڙا ڳوٺاڻا همراهه جيڪي ننڍي هوندي ئي رستن تي هلندڙ نانگن بلائن کان بچي بچي وڏا ٽين ٿا يا شهرن جي چوراهن تي بازيگرن ۽ جوڪين کي مرلين تي نانگ نچائيندا ڏسن ٿا، انهن لاءِ هي نانگ ڪهڙي اهميت رکن ٿا. باقي يورپين، آسٽريلين ۽ آمريڪن کي انهن نانگن سان گڏ تجسس مان فوٽو ڪڍائي خوش ٿيندو ڏسي اسين بہ ضرور خوش ٿيون ٿا ۽ تعجب کائون ٿا تہ اهڙا چريا بہ هن دنيا ۾ رهن ٿا. يعني اهي يورپ ۽ آمريڪا جا ماڻهو. (نانگ نہ.)

هونءَ ڪتابن رسالن ذريعي هن مندر جي اشتهاربازي ائين ڪئي ويئي آهي، جڙ هي مندر نانگن سان پريل هجي ۽ منجهس نانگن جو راڄ هجي، پر ائين ناهي. اندر گهڙڻ سان هڪ ٻہ چيني همراهہ توهان کان مندر لاءِ چندو ونڻ لاءِ لڙي ايندو. شينهن ۽ اجگر بلائن جا ڪاٺ ۽ ٽڪر جا بوتا نظر ايندا، جن جي چوڌاري ٽلهين ۽ سنهين اگربتين جي دونهين ۽ واس جي ڏپ سان مندر ۽ ماحول پريل ملندو ــ اهو سڀ ڪجهہ ٻين چيني مندرن ۾ ٻہ عام ٿئي ٿو. ٻائي کي چندو ڏيئي جان ڇڏائيندائو تہ سندس سوٽ ماسات فوٽو گرافر توهان کي نانگ سان گڏ فوٽو ڪڍائڻ لاءِ راضي ڪرڻ ۾ لڳي ويندو. دونهين، گرمي ۽ پنهنجو پاڻ تي چڙ ڪري (تہ اجايو ٽئڪسيءَ جو پاڙو ۽ وقت وڃائي پهتاسين)، ٻاهر هوٽل تان ڪجهہ پيئڻ لاءِ ونڊائو تہ خبر پوندو تہ سڄي پينانگ ۽ ملائيشيا ۾ ڪوڪا ڪولا پنجاهہ سينٽن جي پر هتي هڪ ڊالر ۾ ملي رهي آهي.

پينانگ ۾ ٻيو نمبر هاڪ پينانگ ٽڪريءَ جي آهي. هانگ ڪانگ جي ٽاور پيڪ توڙي ڏني اٽانو ــ يا نہ ڏني اٽانو، پر هيءَ ضرور ڏسجو جو سڀ ۾ هيءَ ڪم جي شيءِ (جيڪڏهن ڪا آهي تہ) وري ٻہ ڪجهہ آهي. جنهن مان ننڍو وڏو لطف اندوز ٿئي ٿو. ريل گاڏيءَ مان ٻہ تہ مٿي پهچي ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تان ٻہ ــ جيڪا اٺ سؤ ميٽر (ايائي هزار فوٽ ڪن) اٽاهين آهي. ۽ فنيڪيولر ٽرين ٽڪريءَ جي قدمن کان مٽاهينءَ تائين ڪلاڪ ۾ پهچائي ٿي. ٽرين رسن ذريعي ٻ ليِ مٿي چڪجي ٿي ان ڪري ماٺهن کي سيسراٽ ۽ سيوڪاري پئجيو وڃي. ٻنهي پاسي جبل ساون گهاٽن وڻن ۽ گل ٻوٽن (Ferns) ۽ ولڙن سان پريو پيو آهي. جيئن ئي مٿي پهچجي ٿو تہ هوا هڪدم سنهي ۽ ٺڏي ٿيو وڃي. وچ تي، انهن جابلو جهنگلن ۾ انگريزن جي زماني کان ريل جي عملي جا گهر آهن، جيڪي پنڌ يا ان رستي پنهنجن گهرن وٽ لهندا چڙهندا نظر اچن ٿا. جبل جي چوٽيءَ تي هڪ هوٽل، مسجد، هندن جو مندر، ننڍڙو چڙيا گهر ۽ ٻيا ننڍڙا ننڍڙا دڪان آهن، جن تي هتي جون سوڪڙيون (Souveniors) وڪامن ٿا.

پينانگ ٻيٽ تي جيئن ئي 1786ع ڏاري انگريز آيو تہ هِن ٽڪريءَ جي چوٽيءَ تي پهچڻ جو رستو نهرايو، جيڪو اڄ پڻ سني حالت ۾ رکيو ويو آهي ۽ مضبوط قسم جا خچر ۽ گهوڙا لهي چڙهي سگهن ٿا.

ريل ناهڻ جي پهرين ڪوشش 1899ع ۾ ڪئي ويئي پر غلط ڊيزائين ۽ فنڊن جي ڪوٽ ڪري مڪمل ٿي نہ سگهي. پهرين وڏي لڙائيءَ بعد انگريز حڪومت ان ريل ناهڻ جو ڪم سئٽزرلئنڊ جي هڪ انجنيئر ڪي سونپيو، جنهن 1923ع ۾ هيءَ ريل ناهي راس ڪئي. هڪ ئي وقت هڪ گاڏي مٿي چڪجي ٿي تہ بي هيٺ لهي ٿي. هر هڪ سؤ ڪن مسافر کڻي سگهي ٿي. اوٽ موٽ جو پاڙو ٿي ڊالر آهي. توهان کي قدرتي شين ۽ نظارن

جو شوق آهي تہ اوٺ موٽ جي سفر ۾ جبل تي مختلف قسم جا قديم وڻ ۽ گلڪاريون ڏسي دل وندرائي سگھو ٿا. انجنيئرنگ ڏي لاڙو آهي تہ ريل جي ڪارڪردگي جو غور سان جائزو وٺي سگھو ٿا. پر جي ڪجھ بہ شوق نہ هجي تہ پوءِ مون وانگر وقت گذارڻ لاءِ پولڙا ڳڻيندي مٿي پهچي سگھو ٿا ۽ پوءِ واپسيءَ تي ڪين هڪلون ۽ اشارا ڪندا هيٺ لهي اچو.

ٽيون نمبر شيءِ بوٽنيڪل گارڊن آهي. جيڪو تمام وڏو باغيچو آهي ۽ انگريزن جي ڏينهن کان وٺي ان کي سٺي حالت ۾ رکيو ويو آهي . اهڙا صاف ستڙا پارڪ ايشيا ۾ فقط جپان ۾ ڏسڻ ۾ اچن ٿا يا وري پينانگ جو هي پارڪ آهي. پينانگ هِل کان شهر ڏي واپس موٽڻ مهل کاٻي پاسي رستي تي ئي اچي ٿو. ان ڪري هن پارڪ جي بخمل جهڙي ڇهر، قسمين قسمين وڻ ۽ آبشار ڏسڻ ڪو وقت جو ضايع نہ ٿيندو. توهان جي معلومات وڌي يا نہ وڌي، گهٽ ۾ گهٽ ڳوٺ پهچي چئن چگن تي لئہ رکڻ ۽ ٻتاڪ سٽاڪ هٽڻ لاءِ ڪي ٻہ چار شيون ڳٽائي سگھو ٿا تہ پينانگ ۾ ٻين شين سان گڏ بوٽنيڪل باغ پڻ ڏٺو. جيتوٽيڪ هن کان وڌيڪ مونکي انڙ صاحب جو قاضي احمد وارو باغ تمام گهٽو سنو لڳي ٿو.

چوٿون نمبر تي هاڪ برما رود تي Wat-Chyamangkalaram نالي ٻڌن جي مندر جي آهي. منجهس سؤ فوٽ ڊگهو گوتم ٻڌ جو بت آهي، جيڪو دنيا ۾ گوتم جو ٻيو نمبر وڏو بت ليکيو وڃي ٿو. وقت يا پئسي جي ڪوٽ ڪري پينانگ جلدي ڇڏيو پيا تہ پوءِ هلي ملي مندر ۾ وڃي گوتم صاحب جو بت ڏسڻ بدران ڪنهن ٽوئر ڪاتي جي ڪتاب يا پڪچر ڪارڊ ۾ ئي ڏسي سگھو ٿا. جنهن ۾ پڻ اوترو ئي ڇٽو ۽ صاف نظر اچي ٿو جيترو روبرو ڏسڻ سان.

انهن مٿين شين کان علاوه پينانگ جا ساموندي ڪنارا پڻ مشهور آهن ۽ خاص ڪري سرد ملڪن جا ماڻهو ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪناري جي ريتيءَ تي اچي ليٽي پوندا آهن. ان بعد اخبار لاءِ هڪ عدد خط بہ لکي ويندا آهن. ڪي تعريفي خط تہ هتي جا ڪنارا بيحد تانگها ۽ صاف ستڙا آهن. ڪي وري لکندا آهن تہ هتي جا ڪنارا گدلا آهن. ڪٽي ڪٽي تيل ۽ گند ڪچرو نظر اچي ٿو. گذريل ٽن سالن کان ان قسم جا ڪيترائي خط اخبار نيو استريٽ ٽائيمس ۾ پڙهي چڪو آهيان. لڳي ٿو تہ ڪڏهن اخبار وارا اخبار جي رهيل ڪنڊ پاسو پرڻ لاءِ ا ن قسم جا خط، پاڻ ئي لکيو، ڇپيو ڇڏين.

پينانگ واري پل

ڪنهن چيو ته اليڪشن ويجهي آهي ته ان ڪري ملائيشين حڪومت ڏيکاءَ لاءِ وڏا وڏا ڪم ڪري عوام کي خوش ڪري رهي آهي. ڪنهن چيو ملڪ ۾ تيل، ربڙ ۽ ٽين (قلعي) جو پئسو جام اچي ويو آهي.

بهرحال ڏيکاءَ لاءِ يا پئسي جي گهٽي آمد ڪري ملائيشيا جي حڪومت ڏينهون ڏينهن ملڪ ۽ عوام جي ترقيءَ لاءِ ڪم ڪندي رهي ٿي. ۽ ايشيا جون جيڪر ٻيون حڪومتون به ائين ڪن ته انهن ملڪن جي قسمت پڻ سڌري سگهي ٿي. گذريل ڪجهه سالن ۾ جيڪي هتي جي حڪومت وڏا وڏا ڪم ڪيا آهن، تن ۾ هڪ ته سڄي ملڪ ۾ پڪن رستن ۽ سپر هاءِ ويز جي جال شامل آهي. جنهن مان نه رڳو امير ڪارن وارا فائدو ونن ٿا پر غريب دور دراز جهنگلن ۽ ڳوٺن ۾ رهندڙ عوام پڻ.

هتي جي حڪومت ٽوئرزم تي پڻ گهڻو زور ڏنو آهي ۽ ڏسندي ئي ڏسندي سنگاپور، هانگ ڪانگ ۽ نيوزيلينڊ، آسٽريليا وانگر هتي پڻ دور دراز ملڪن جا ماڻهو موڪلون گذارڻ ۽ گهمڻ ڦرڻ لاءِ اچن ٿا. جنهن ڪري نه فقط وڏين هوٽلن ۽ هوائي جهاز ڪمپنين وارا ڪمائين ٿا، پر شهر جا ٽئڪسي وارا، بس وارا، دڪاندار پيديءَ وارا، مزور ٻئرا وغيره پڻ.

ٽي ويءَ جي ٻن سرڪاري چئنلن RTM 1 ۽ RTM 2 کان علاوه ٽيون پرائيويٽ چئنل TV3 "ٽي وي تيگا" شروع ڪيو آهي، جيڪو پنهنجي سلوگن T.V Tiga-untok موجب ڏسندڙن جي مرضيءَ موجب هلي ٿو. ساڳي وقت سرڪاري ۽ خانگي چئنلن جو مقابلو هجڻ ڪري ڏسڻ وارن کي سرڪاري خبرون ۽ موجوده حڪومت جي ناموس جون ڳالهيون گهٽ ٻڌڻيون پون ٽيون ـ جيڪو آزار ڪيترن ئي عرب، آفريڪي ۽ ايشيائي ملڪن جي عوام سان آهي.

ان کان علاوه ڪيترائي اسڪول، ڪاليج، لئبريرون، هوٽلون، هائوسنگ پروجيڪٽ ۽ اسپتالون ڪوليون ويون آهن. جيڪي مڙيئي شيون عوام لاءِ سک پيدا ڪن ٽيون. انهن مڙنيءَ کان علاوه ٻه وڏا ڪم: پروٽون ساگا (Proton Saga) ۽ پينانگ واري پل آهي.

پروٽون ساگا ملائيشيا جي پهريون ۽ پنهنجي ڪار آهي، جيڪا شڪل، شيپ ۽ انجڻ ۾ ڪجهه ڪجهه متسوبشي، ٽويوٽا ۽ داٽسن ڪارن سان ملي ٿي. مضبوط، سهڻي

۽ سستي هجڻ ڪري نہ فقط هتي ملائيشيا ۾ پر ڏسندي ئي ڏسندي دنيا جي ٻين ملڪن ۾ پڻ مشهور ٿي ويئي آهي. ڪيترائي يورپي، ايشيائي ۽ آفريڪي ملڪ اها خريد ڪري رهيا آهن.

ملائيشيا جي هن ڪار تان ياد آيو تہ اها ڪار شروع ٿيڻ کان اڳ سندس شڪل بابت ماڻهن کي ڪيترائي خيال ۽ رٽائون هيون تہ اها ڪهڙي هئڻ کپي. هتي جي مشهور ڪارٽونسٽ لات صلاح ڏني تہ پروٽون ساگا جي شڪل ڪٽي ڪهڙي بہ هجي پر ڇت ڪنڊائتي هئڻ کپي، جيئن ملائيشيا جي گهرن جون ڇتيون آهن.

ملائيشيا ۾ ندين نالا گهٽا هجڻ ڪري ننڍيون وڏيون پلون تہ جتي ڪٿي نظر اچن ٿيون پر پينانگ واري ساڌا تيرهن ڪلوميٽر ڊگهي پل ايشيا ۾ سڀ کان وڏي ۾ وڏي پل آهي. ۽ هيءَ پل دنيا جي ٽيون نمبر وڏي پل آهي. اها پل ناڑي وانگر ننڍي ٻار ـ پينانگ ٻيٽ کي سندس ماءُ ـ مين لئنڊ (ٻٽرورٿ) سان ملائي ٿي. هيءَ پل 850 ملين ملئي ڊالرن جي خرچ تي ڪورين ناهي.

پينانگ ٻيٽ 1786ع ۾ انگريز همراهه فرانسز لائيٽ اچي ورسايو هو ۽ اها انگريزن جي ملائيشيا ۾ پهرين بينڪ هئي. ان وقت کان پينانگ باقي ملائيشيا کان واپار وڙي ۽ سڌاري ۾ هميشہ اڳتي رهيو آهي. پينانگ ٻيٽ ايڏو وڏو ناهي جو ان ۾ رهندڙن جون سڀ گهرجون اتي ئي پوريون ٿي سگهن ـ خاص ڪري کاڌي پيتي لاءِ پينانگ ٻيٽ وارن کي انگريزن جي ڏينهن کان باقي ملڪ (Main Land) تي پاڙٽو پوي ٿو.

پينانگ ٻيٽ کان سمنڊ پار ڪري ملائيشيا جي سرزمين (ٻٽرورٿ) تي پهچڻ جو بندوبست ويهين صديءَ جي شروعات کان ئي بٽيلن ذريعي ڪيو ويو. ان بعد 1940ع ۾ بنهي پاسن جا پٽڻ وڌا ڪري کل تي فيري هلائي ويئي هئي، جيڪا پل نهڻ بعد اجا بہ جاري آهي. اهو ضرور آهي تہ پل جي ڪري هاڻ فيرين تي ايتري پيهہ پيهان ڪانہ ٿي ٿئي.

هن وقت دنيا ۾ پينانگ جي پل کان فقط بہ پلون وڏيون آهن. هڪ نيو اورلينس (آمريڪا جو Pontchartrain ڪاز وي آهي. جنهن جي پل 38 ڪلوميٽر ڪن ٿيندي) ۽ ٻئي نمبر تي Chesapeake-Bay ٽنل برج آهي، جيڪا پڻ آمريڪا ۾ ئي آهي ۽ 28 ڪلوميٽر وڏي آهي. ۽ بنا شڪ جي هيءَ پينانگ واري پل اجا تائين ٽئين نمبر تي آهي. پر سعودي عرب ۽ بحرين جي وچ ۾ نهندڙ 24 ڪلوميٽرڊگهي پل نهي راس ٿيڻ تي اها ٽيون نمبر ٿيندي ۽ هيءَ پينانگ واري پل چوٽون نمبر.

پينانگ کان ڪئالا ڪنگسار

دير ٿي رهي هئي سو هوٽل مان فقط چانهه جو ڪوپ پي پينانگ ڇڏيم. ڏينهن جي روشنيءَ ۾ ئي ملاڪا پهچڻ چاهيم ٿي جو منهنجي گاڏيءَ جي جيتوڻيڪ انجڻ سني حالت ۾ هئي پر تڏهن به پراڻي هجڻ ڪري رات جي سفر کان پاسو ٿي ڪيم. ملاڪا ۽ پينانگ جي وچ ۾ 509 ڪلوميٽر فاصلو آهي. وچ ۾ ٻروورٽ، بڪت مرتجام، سمپانگ امپت، سنگائي باڪپ، پارت بنتار، باگان سرائي، ڪئالا ڪنگسار تنجنگ رمبوتان، اپوح، گوپانگ، مالم ناوار، سلم رور، ڪمپار، تاپاح، بدور، تجنگ مالم، ڪمپنگ ڪبو، راوانگ، ڪوالالمپور، سريمبان، لبق چينا ۽ مسجد تاناح جهڙا ننڍا وڏا ڪيترائي شهر اچن ٿا.

پينانگ جي فيري اسٽيسن تي پهتس ته فيري تيار بيٺي هئي. مٿئين در کان پيادا ۽ هيٺين در کان ڪارون، وئگنون وجي رهيون هيون. ان رستي کان پنهنجي ڪار کي ڦيرائي فيريءَ جي ڊيڪ تي اچي بيهاريم. ويهارو ڪن ڪارون اڳهين بيٺيون هيون. اهڙيون ڏهه پندرهن ٻيون اچڻ تي فيري پرجي ويئي. جيٽيءَ تي بيٺل تامل خلاصين رسا کوليا ۽ فيري ٻروورٽ ڏي رڙهڻ لڳي. پينانگ ٻيٽ کان ٻروورٽ تائين ڪار ڊوئڻ جو پاڙو ٿي ڊالر آهي، جيڪي فقط موٽندي وقت ونن.

مسافر ۽ موٽر گاڏيون ڪٽندڙ جهاز (فيري)، جيسين سمنڊ لتاڙي تيسين ڪار مان ٻاهر نڪري سندس ڊيڪ تي چڪر هڻڻ لڳس. فيريءَ جي ڪنڊ تي چانهه بسڪٽن جي پيڊي هئي. دڪاندار تامل عورت کان هڪ ڊالر جا ٻه بن ۽ چونئرن جي ٿيلهي ونڊي پنهنجي پر ۾ نيرن ڪيم. هڪ چيني همراهه پلاسٽڪ جي ڇٻڙيءَ ۾ ڪافي ۽ شربت وڪڻڻ لاءِ ڪٽي اچي لنگهيو. پنجاهه سينٽ ان کي ڏيئي ڪوڪا ڪولا ورتم. ڪوٽ جي ڪيسي جيڏي اڇي پلاسٽڪ جي ٿيلهيءَ ۾ برف جا ٽي چار ڳوڙها ۽ اڌ بوتل ڪوڪاڪولا جي وجهي منجهس ڪاني (Straw) ٽنبي مٿان گلابي رنگ جي پلاسٽڪ جي تند سان منهن بڏي ڏنائين. جيئن هارجي نه ۽ ساڳي وقت ڪانيءَ ذريعي پي ٻه سگهجي.

ٻروورٽ پهچي پنهنجي ٽي سال اڳ ورتل سيڪنڊ هئنڊ ڪار کي فيريءَ مان ڪڍي هلائڻ شروع ڪيم. ڪيتريون ئي لاريون، ٽرڪون ڪارون، بسون ۽ رستن مان ڦٽندڙ ٻيا گهٽا رستا اينڊا ويا ۽ گذرندا ويا. ڪجهه دير بعد شهر جون حدون ختم ٿيڻ تي لارين ڪارين جي ٻوڏ ۽ رستن جي ڦنڊ ڦوٽ گهٽ ٿي. هاڻ رکي رکي رستن جي پاسي

تي پيٽرول پمپ، ناريل، پامل آئل ۽ ربڙ جي پوک نظر آئي ٿي. يا زيتون، پوميلا (گريپ فروٽ جهڙو ميوو) يا جمبو (زيتون) وڪڻندڙ ملئي ۽ چيني رستن جي ٻنهي پاسن تي هئا. پڪي رستي تي رات جو گاڏيءَ هيٺان اچي مئل سانڊين، اگوانن ۽ پولٹرن جون ڪلون لتل هيون. سندن آندا گجيون ڪڏهوڪو ڪانگ ڪٽي ويا هئا.

شروع وارن ڳوٺن ۾ رستي تي ٽهيل مسجدن، مندرن، گرجا گهرن ۽ چيني عبادت گهرن مان ماڻهو آيا ويا پئي. ان بعد انين تائين اسڪولن جا آسماني ۽ فيروزي رنگ جي يونيفارم ۾ ٻار پنڌ، سائيڪلن تي سوار يا بسن جي انتظار ۾ ملیا. ان بعد ڀاڄي پتي وڻڻ وارا ماڻهو ـ خاص ڪري عورتون ٻانهن ۾ ڇٻيون لڙڪائيندیون مارڪيٽ ڏي ويندیون نظر آيون.

بڪت مرتجام، سمپانگ امپت، سنگائي بڪاپ، ڪمپونگ فلاڻو ۽ ڪمپونگ فلاڻو ـ هڪ ٻئي ٽنيان ڳوٺ ۽ شهر لنگهندا ويا. مون ٻه چاهيو ٿي ته بنا ترسڻ جي يڪ ساهيءَ جيترو سفر پورو ڪري سگهان اوترو سنو. چانهه يا منجهند جي ماني اڳتي هلي اپوح ۾ ڪائڻ جو ارادو هوم. پر ان ڪان اڳ ايندڙ هڪ شهر ڪئالا ڪنگسار وٽ پهچڻ مهل ٽڪجي پيس. ڪئالا ڪنگسار شهر اپوح ڪان جيتوٽيڪ گهٽو ننڍو آهي پر تواريخي شهر آهي. منجهس ريلوي استيشن پڻ آهي. جيڪا بلڪل هاءِ وي جي ڪپر تي آهي. جيئن پاڻ وٽ ڪن ڪن ڳوٺن جون ريلوي استيشنون آهن. استيشن وٽ هاءِ وي کي ڪافي موڙ اچڻ ڪري ڪار جي رفتار بنهه گهٽ ڪري هلائڻ لڳس. ايتريقدر جو ريلوي استيشن جي سامهون واري پٽ تي لڳل نوٽيس بورڊ ٻه صاف نظر اچي رهيو هو. ٻه ٽي پوڙهيون ملئي عورتون باجو ڪرونگ (Baju-Kurung) ۾ ڊزن ڪن ٻارن ۽ اوترن ئي هڙن سان ريل گاڏيءَ جي انتظار ۾ بينيون هيون. پاسي ڪان پڪي رستي وارين هوٽلن تان هڪ ئي وقت "علي ڪئٽ" ۽ "جليزا" جا ملئي گانا پئي هليا ته چيني ۽ انگريزي گانا پڻ.

Jika Begini terbiar mennati, tanpa kata kata.....

گاني جي تال سان گڏ چانهه ناهڻ واري چمچي جو آواز پڻ. ڪجهه ڪجهه پاڪستان، هندستان، سريلنڪا ۽ بنگلاديش جي ريلوي استيشن وارو ماحول لڳي رهيو هو. مذهب، زبان، ڪلچر وغيره ڪٽي انهن ملڪن جو ٻيو رهيو هجي پر حاڪم ته ساڳيو انگريز هو! سو ڇو نه ماحول ۾ هڪ جهڙائي هجي.

ڪار جي رفتار اڃا ٻہ گھٽ ڪري پڪي تان لھي ڪچي تي ٿيس جيئن پوين گاڏين کي اڳيان نڪري وڃڻ جو وجھ ملي. پوءِ ڪار کي پاسي تي پارڪ ڪري استيشن جي در وٽ آيس. باٿ روم ۾ وڃڻ جو ارادو ھوم. جنھن کي تاڙيم پئي تہ ساڃي پاسي پليٽ فارم تي رکيل ڪاٺ جي ٿنين واري ڊگھي بئنچ تي ڏاڍي سکون سان وينل چار ڊگھين ڏاڙھين وارا پوڙھا سڪ نظر آيا.

استيشن جو مين گيٽ لتاڙي اندر ٿيس تہ اھي سڪ جيڪي ريل گاڏيءَ جي ٿڙي ڏي منھن ۾ پڪي رستي ڏي پٺ ڪيو وينا ھئا، تن منھنجي پيرن جي آواز تي مون ڏي مڙي ڏٺو.

”ست سري اڪال.“ مون ڪيڪاريو مان.

”ست سري اڪال.“ ھنن وراڻيو ۽ عجب مان اڻي بينا. ھن ننڍڙي شھر ڪٽالا ڪنگسار ۾ ـ جنھن جي ريلوي استيشن ۾ سواريءَ لاءِ رڳو ھڪ ملئي فٽملي انتظار ۾ ھئي، پاڪستاني سٽڻ قميص ۾ آڻون ائين نٿون ھوس، جيئن جنگشاھيءَ جي ريلوي استيشن تي ڪو ڏاڙھي ۽ پٽڪي سان سڪ اڇي بيھي. جنگشاھي تہ وري ٻہ آدمشماري جي لحاظ کان ڪٽالا ڪنگسار کان پنجوڻ ڇھوڻ وڏي آھي.

اورنگزيب جيڪو سکن کي رنجايو ھو، ان لاءِ مون پاڪستاني کي ھاڻ احساس جرم نہ ھئڻ کپي جو سکن خاطر گذريل ڏھاڪو سالن ۾ خبر ناھي ڪيترن پاڪستانين قربانيون ڏنيون ھونديون، ڪيترا ڪوڙا الزام مڙھي ڪين مختلف حڪومتن پاڪستانين کي تنگ ڪيو ھوندو. جنھن مھمان نوازي ۽ ڪلئي دل سان پاڪستان حڪومت ۽ عوام سکن کي پاڪستان ۾ سندن پاڪ جاين تي اچڻ لاءِ آڏر ياءُ ڪري ٿي، اوتري تہ اسان مسلمانن جي سعودي عرب جي حڪومت ٻہ نٿي ڪري. اڄ جي سکن جو ڏھون گرو گوبند جيئرو ھجي ھا تہ اھو ٻہ ڪلي ڪيڪاري ھا. اھي سوچي مون بنا تڪلف جي ڪٽالا ڪنگسار جي ھنن سکن سان ملڻ چاھيو ٿي. ٿوري دير ساڻن گڏ ان ڪاٺ جي بئنچ تي ويھي خبرچار ونڊ چاھي ٿي.

انھن چئن مان ھڪ جو نالو پرتاب سنگھ ھو. عمر پنجاسي سال. باقي ٽي ڇٽا ننڍين عمرن جا ـ ھر ھڪ ست ستر سالن جو، شھر سنگھ، پال سنگھ ۽ نرينا سنگھ ھو. مون ساڻن ھٿ ملائي پھرين تہ باٿ روم جو معلوم ڪيو. منھنجو اڇل مان پڇڻ ڪري يا ڪجھ ڪجھ ٻوڙا ھجڻ ڪري ھنن ڪجھ ٻہ نہ سمجھيو.

”Mana Tandas“ ھن دفعي ملئي زبان ۾ پچيم. ھاڻ سيني سمجھيو. وڏي عمر واري پرتاب سنگھ ننڍي عمر واري نرينا سنگھ کي اشارو ڪيو تہ اڻي ڏيکارينس. ھن

پهرين ته چشمو نڪ تي درست ڪري رکيو. پوءِ پاسي کان لٽ ڪنڌي ۽ بوٽ مٿان پير ڪٽي اندر وڌا. پوءِ گوڏن تي هٿ رکي اٿي بينو ۽ اڳيان وڌيون.

چند وکن بعد، استيشن جي نالي واري بورڊ وٽ (جنهن تي استيشن جو نالو Kuala –Kangsar لکيل هو.) بنا درن جي ٽي مردانا ٽئاليٽ هئا، جن جي ٻاهران Lelaki لکيل هو ۽ اهڙائي ٽي، درن سان عورتن لاءِ، جن جي ٻاهران Prempuan لکيل هو معنيٰ خواتين لاءِ .

”سردار جي صحيح جڳهه تي وڃي آيو.“ مون دل ئي دل ۾ شڪر ڪيو. هڪ دفعي پنهنجي ملائيشين دوست ميجر هريش داس وٽ پهريون دفعو ملٽري اسپتال ۾ ملڻ لاءِ ويس. جتي هو ڏندن جو ڊاڪٽر آهي. رسيپشن تي وينل ملئي نرس کان ڊاڪٽر داس جو پڇيم ته ڪٽي آهي: ”Mana Das?“

هوءَ غريب فائيل بند ڪري ٽي ۽ مون کي وراندي مان ڦيرائي اسپتال جي پويان هڪ هن جهڙي ڇوڏيواري اڳيان بيهاري معصوميت سان چيو: ”Inilah Tandas“ اهو ٻڌي پهرين ته آئون وائڙو ٿي ويس ته هيءَ مون کي هتي ڇو وڃي آئي آهي پر پوءِ جڏهن ڇڪي طرح چيومانس Saya mahu Jumpa Dr. Das تڏهن سمجهه ۾ آيس. هوءَ داس بدران ٽنڊاس سمجهي ڪاڪوس ۾ وڃي آئي. ملئي زبان ۾ ڪاڪوس کي ٽنڊاس چون. هونءَ سنڌ ۽ پنجاب ۾ ڪيترن هنڌن تي ڪاڪوس لاءِ ٽنڊاس سان ملندڙ جلندڙ لفظ ”سنداس“ پڻ استعمال ٿئي ٿو.

ٻاهر نڪري سکن سان ڪجهه دير ڪچهري ڪرڻ تي دل چاهيو. سيني چانهه پاڻي ۽ ڪاڌي لاءِ ڏاڍو زور پريو.

”وڏي مهرباني. هن وقت ڪنهن به شيءِ جي ضرورت ناهي. بس توهان سان خوش خيريت ٿي اهو ئي ڪافي آهي.“

”نه . نه ائين ڪيئن ٿيندو.“ سردار پال سنگهه زور پريو، ”هيڏو پري ـ پاڪستان کان آيو آهين. ڪجهه ته اسان طرفان کائڻو پوندوءِ.“

”پر هينئر ته پينانگ کان اڃان پيو ۽ هتي ملائيشيا ۾ ئي رهيل آهيان.“

”تڏهن به پاڻيءَ ڇڪو ٿي وڃي.“ شهر سنگهه چيو.

نيٺ مون اهوئي سوچي هائوڪار ڪئي ته جيسين ڪو شربت پيارين تيسين ڪانئن خبر چار لهي ونان. پر منهنجي ها ڪرڻ تي پرتاب سنگهه اٿيو ۽ گيٽ جي ٻاهر وارين هوٽلن مان هڪ تي مون کي وڃي آيو. ٻيا همراهه اتي ئي ترسي پيا.

”هي ڪونہ ٿا اچن؟“ مون پڇيومانس.

”اسين سڀ هاڻ چانهہ پي وينا آهيون. سڀ پوڙها آهيون. منڊڪ منڊڪ ڪري جيسين سڀ پليٽ فارم جون ڏاڪٽيون، استيشن جو دروازو ۽ رستو ٽپون تيسين تنهنجو اڏ ڏينهن تہ اتي ئي ويندو هليو.“

ملئي هوٽل ۾ در وٽ هڪ همراهہ وڏي تئيءَ تي اڦراتا (Roti Kosong) پچائي رهيو هو. سندس زال باتڪ جي گوڏ گراهڪن کان آرڊر ونيِ رهي هئي تہ ٻيڳل مِي (Mee-Goreng) بہ ناهي رهي هئي. مي سنهين سوين جو ٻوڙ ٽئي ۽ اتلي جي اسپا گهيٽيءَ سان ڪافي ملي ٿو. ٿهڪندڙ پاڻيءَ ۾ ستربيني جهڙي ڪچي مي ڪي منٽ ڪنڀاري پوءِ چاڻيءَ سان ڪيي منجهس ڪنهن بہ ٻوڙ جو ٿورو رس وجهي ڪائبي آهي. سردارجيءَ ڪجهہ ڪائڻ لاءِ چيو پر مون ڪوڪا ڪولا لاءِ ها ڪري، سندس احوال لکڻ لاءِ ڪيسي مان ڊائري ڪيي.

اسي ـ پنجاسي ڪن سالن جو پرتاب سنگهہ اڄ ڪان ست سال ڪن اڳ پنهنجي چاچي جي سڏائڻ تي پنهنجي ڳوٺ ڪان لڏي هيڏانهن ملائيشيا آيو هو. سندس اصل ڳوٺ پنجاب جي ضلعي بنندا ڪان ٽيهہ ميل پري ڳوٺ بري آهي. سندس چاچو پارا سنگهہ ملائيشيا ۾ 1910ع ۾ آيو ۽ انگريز پوليس ۾ تڏهن سارجنٽ ميجر ٽيو هو.

پرتاب سنگهہ ڪجهہ عرصو پوليس ۾ نندِيون نوڪريون ڪرڻ بعد واپار شروع ڪيو.

”ماڻهو تمام گهٽ هئا ان زماني ۾.“ پرتاب سنگهہ اهو زمانو ساري ٻڌايو، ”هينئر وانگر عوام وڏيل نہ هو (لڳي ٿو سردار جي ڳڙيل ويهن ٽيهن سالن ۾ نہ پنهنجي ڳوٺ ويو آهي ۽ نہ وري انڊيا جي ڪنهن ٻئي شهر ۾، جو ڪيس صحيح معنيٰ ۾ گهٽي آدمشماري وارن شهرن جي خبر پوي)

”پر سڀڪون جي زندگي ۽ سڪ ئي سڪ هو.“ هن وڌيڪ ٻڌايو ”مون سڄي عمر ڪپڙي جو واپار ڪيو. هڪ ڪولي (مزور) رکيو هوم، جنهن کان ڪپڙو ڪٽائي ڏورانهن ڳوٺن (Kampongs) ۽ ٻنين جاگيرن (Ladang) تي رهندڙ هارين نارين کي وڪڻندو هوس.“ (يعني جيئن پاڪستان هندستان ۾ ڳوٺن ۾ مڪراني عورتون يا پناڻ سامان جون هڙون ڪٽي وڪڻندا آهن)

”ڪپڙو ڪٽان وني ايندا هئائو؟“ مون پڇيومانس.

”تن ڏينهن ۾ ڪوالالمپور ايڏو وڏو واپاري شهر نه ٿيو هو. ڏکڻ ۾ سنگاپور اتر ۾ پينانگ خريداريءَ کان سنا هندَ هئا، جتان ڪپڙو وڏي ايندو هوس مون پچيومانس. چين، جپان، هندستان، جرمل (جرمن)، عروس (روس) کان سپ جهاز مال ڪٽي اتي ايندا هئا.“

”گراهڪن ۾ گهٽا ڪير هوندا هئا؟ چيني، ملئي يا تامل؟“

”سپ . سپ پر گهٽي پاڳي ملئي هئا. اوڏر جام هلندي هئي. بلڪ عام جام هلندي هئي. پوءِ آهستي آهستي ڪري پيا ڏيندا هئا. لکت پڙهت کانه ٿيندي هئي. ڪو هڪ اڌ اوڏر ڏيڻ ۾ ڏکيائي ٻه ڪندو هو پر اسان گهٽيءُ گهرءُ گهر نه ڪندا هئاسين جو گهٽي ضد تي ڪي ته ماڳهين چوندا هئا:

Mahu wang Atau Parang معنيٰ ٻئسا گهرندين ته جهيڙو نصيب پوندءِ. پر ان قسم جا ڏڍي باز ڪي ايڪڙ ٻيڪڙ هوندا هئا. نه ته ملئي طبيعت جا نهنا ۽ سادا ماڻهو آهن.“

”روزانو ڪيترا ميل سفر ڪندا هئائو“” مون پچيومانس.

”ڪڏهن پنڌ ڪڏهن سائيڪل تي ڏهه ڏهه پندرهن پندرهن ميل ٻه پنڌ ڪندو هوس. پوءِ ويجهڙائيءَ ۾ هڪ پڪ اپ ٻه ورتم، ان تي ڪپڙو ڪٽي هلندو هوس.“

”اجا تائين اهو واپار ڪريو يا نه“

”نه هاڻ ڪٽي سگهه رهي آهي. ٻار ٻه وڏا ٿي ويا آهن. اسان تي هاڻ ڪائي جوابداري نه رهي آهي. روز صبح جو نائين ڏهين بجي اهي سيئي پوڙها جيڪي ڏسين ٿو گهرن کان نڪرندا آهيون، پو ۽ شهر جو چڪر هڻي هن وقت ان ٻنڊ تي اچي ويهندا آهيون. سڄي ڏينهن جون خبرون ٻه ڪريون ته گاڏيءَ جي اچڻ جو انتظار پڻ. هڪ بجي ڏاري ”گدي“ ايندي آهي. جيڪي چار چگا چهرا لهندا چڙهندا آهن انهن جا ديدار پسي، ملڪ جو واءُ سواءُ لهي گهر اچي روٽي سوٽي کائيندا آهيون. اولاد وڏو ٿي ويو آهي. اهو ڪمائي. اسان کي ٻه ڪارائي.“

”ٻار گهٽا اٿو؟“

”بس ڀگوان جي ديا آهي، ڇهه ڏيئون ۽ ٻه پٽ اهن. هڪ پٽ سرجيل سنگهه ريل هلائي. اپوح ۾ رهي ٿو. هن کي ڇهه ٻار آهن. ٻيو پٽ نروان سنگهه پوليس ۾ ميجر آهي. پينانگ ۾ رهي ٿو.“

هوٽل جي ملئي مالڪ ڪوڪاڪولا جي خالي ٽيل بوتل ۾ پنجاهه سينٽ ونڊ آئي. ان سان گڏ مون به موڪليو. سردار پرتاب سنگهه وري اڇ لاءِ وري وري چيو.

"حياتي رهي ته انشاءَ الله وري ملبو."

Kalau ada umar panjang
Boleh kita berjumpa lagi

ريل پوري وقت تي ريلوي اسٽيشن تي پهچي ڦيٽن تي بريڪ هنئي. مون ڪار جو پاڻي ۾ تيل چيڪ ڪيو. پرتاب سنگهه پنهنجي ٽولي سان وڃي مليو. ڪار جي انجڻ ۾ پاڻيءَ جي ضرورت هئي پر في الحال ان کي ڇڏي ڪار ۾ اچي وينس، جلدي جلدي ڪار اسٽارٽ ڪري مون اسٽيشن جي حد مان ٻاهر نڪرڻ چاهيو ٿي جو خدشو هوم ته متان ريل مان لهندڙ مسافرن ڪري رش ٿئي. پر ڪئالا ڪنگسار جا ڪل ٿي مسافر لٿا. گاڏي اڏ منٽ ڪن کو مس ترسي رواني ٿي ويئي. لٽلن ۾ هڪ انڊين تامل هو ۽ به ملئي اڌروٽ عمر جا پتلون بشرٽ ۾ هئا. جن مان هڪ شايد سکن جو سجاڻو هو جو سيني هن سان وينڊي ويني ڪيڪار ڪئي/ يا ڪو چرچو ڪيو. تيسين آئون آهستي آهستي ڪار کي واپس پڪي رستي تي آڻي اڇڻي وڌيس.

اڄ به منجهند ڏاري ڪئالا ڪنگسار ياد ايندو آهي ته يڪدم چارئي قربائتا پوڙها سک ياد اچي ويندا آهن جيڪي شهر جو چڪر هڻي چار ڇگا ڇهرا ڏسڻ لاءِ روزانو ريلوي اسٽيشن جي بئنچ تي اچي ويهندا آهن ـ جهڙ هجي ڇاهي ٻاڦ هجي. مينهن هجي ڇاهي گهم ۽ گرمي هجي.

ڪئلا ڪنگسار ۽ لموت

(KUALA KANGSAR DAN LUMUT)

پيراق رياست جو وڏو شهر جيتوٽيڪ اپوح آهي پر پيراق جي سلطان جو محلات اپوح بدران ڪئالا ڪنگسار ۾ آهي. جيڪو اپوح کان ٻٽيهه ميل پري ڏکڻ پينانگ ڏي آهي. جتي چار پوڙها سڪ ريلوي اسٽيشن تي ملن. هي محلات Istana -Iskandariah پيراق نديءَ جي ڪناري تي هڪ ٽڪريءَ تي آهي. جنهن جي پر ۾ پهريون پراڻي زماني جو محلات Istana-Kenagan پڻ اجا ان حالت ۾ موجود آهي ۽ ملئي عمارت سازيءَ جو نمونو پيش ڪري ٿو. سندس پر ۾ چندن ٽڪريءَ تي سوني قبي وار ابودايا مسجد ڏسڻ جهڙي شيءِ آهي، جنهن لاءِ ٽوئرسٽ ڪئالا ڪنگسار هلي ايندا آهن. هونءَ پاڪستان، ايران، افغانستان يا عرب ملڪن جي رهاڪن ڪي عمارت سازيءَ جي لحاظ کان هتي جي هر مسجد نرالي لڳندي جو هڪ ٽ هتي جي عمارت سازيءَ تي اندين ۽ چيني آرڪيٽيڪٽ جو اثر آهي ۽ ٻيو ٽ هتي جي موسم هر وقت مينهوڳيءَ واري هجڻ ڪري، هتي جي هر هڪ عمارت جون ڇتيون ڪنڊائتيون آهن. گهٽو عمارتي ڪاٺ هجڻ ڪري لوهه پٿر بدران ڪاٺ استعمال ٿئي ٿو ۽ ڇت ۾ ناريل جا پن وڏا وڻ ٿا جيڪي عمارت کي ٽڏو رکن ٿا.

اپوح ۽ ڪئالا ڪنگسار کان علاوه پيراق ۾ ڏسڻ جو ٽيون شهر لموت (Lumut) آهي. جيڪو اپوح کان اناسي ڪلوميٽر پري سمنڊ جي ڪناري تي آهي. لموت نيول بيس هجڻ کان ٻ مشهور آهي. ملائيشيا جي نيول اڪيڊمي ۽ نيويءَ جا ٻيا ادارا هتي ئي آهن ـ جيڪي انگريزن جي ڏينهن ۾ سنگاپور يا پينانگ ۾ هوندا هئا.

لموت کان چار ميل پري سمنڊ ۾ پنگڪر (Pangkor) نالي هڪ خوبصورت ٻيٽ آهي. جتي فيريءَ ذريعي اڌ ڪلاڪ ۾ پهچي سگهجي ٿو. هن ٻيٽ تي ڏارين ملڪن کان آيل ٽوئرسٽن جي رهائش لاءِ ڪيترين ئي هوٽلون ۽ ريسٽ هائوس ۽ ڪئمپون آهن. آسٽريليا، نيوزيلينڊ ۽ يورپ کان آيل واندا سڄو ڏينهن سمنڊ جي ڪناري تي آرام ڪندي نظر ايندا يا وري سئمنگ ۽ اسڪنگ ڪندي. اسان جهڙن لاءِ جن جو اڳهين سمنڊ سان واسطو آهي يا ملاڪا ۾ رهڻ وارو گهر ٻ سمنڊ جي ڪناري تي آهي، اتي پهچڻ ائين آهي جيئن نيو ڪئسل شهر ڏي ڪوئلو ڪٽي وڃڻ يا جبل هماليا تي برف جي ڳوڙهي ڪٽي وڃڻ. شهرل حيالي (Sharul-Hayali) نالي هڪ ملئي ڪسٽم پوليس جو

انجنيئر ملاکا مان مون وٽان انجنيئرنگ جو ننڍو ڪورس ڪري ويو هو. شهرل آخري هفتو روز لموت اچڻ لاءِ دعوتون ڏيندو هو.

”سائين اپوح پاسي اچو ته لموت مون وٽ ضرور اچجو. توهان کي لانچن ۾ سمنڊ جو سير ڪرائيندس.“

آئون کلي نٽائيندو هوس. ”شهرل اتي ڪٽي توکي ڳوليندس.“

”لموت ننڍڙي ته جڳهه آهي. آئون ئي هڪڙو ڪسٽم جو انجنيئر آهيان.“

”چگو ائڊريس تنهنجي قابو رکان ٿو.“ آئون چوندو هوسانس.

”ان جي به ضرورت ناهي. مون جهڙو گنجو ٻيو توهان کي نظر نه ايندو. لموت پهچي ڪنهن کي به چوندائو ته مون جهڙو گنجو ڪسٽم آفيسر ڪٽي آهي ته مون کي اچي اطلاع ڪندا.“

لموت جي ته پري جي ڳالهه آهي پر ڪٽالا ڪنگسار يا اپوح وڃڻ ٽيندو آهي ته اتي به جاچيندو هلندو آهيان ته ڪٽي مون جيڏو، مون جهڙو گنجو ۽ مڃن وارو شهرل حيالي ماڻهن جي ميڙ مان نڪري متان مونکي لموت وٺي هلي لانچ ۾ سمنڊ جو سير ڪرائي ۽ سمنڊ جو سهڻو ڪنارو ڏيکاري جيڪو منهنجي لاءِ ايترو ئي ”تفريح مند“ ٽيندو جيترو ڪنهن باغائيءَ لاءِ سڄو ڏينهن باغ ۾ جهار هڪلڻ بعد شام جو موڪل مهل ڪيس شهر جو چڪر هڻائڻ بدران وري ساڳي باغ ۾ گهلي اچجيس.

پلاءُ پينانگ

پينانگ (Penang) ملاڪا نار ۾ ملائيشيا جو هڪ ننڍڙو ٻيٽ آهي. هن تر ڏي انگريزن جو سپ کان گهٽو قبضو پينانگ، سنگاپور ۽ ملاڪا تي رهيو. ۽ هي شهر يا ٻيٽ اهڙا آهن جن تي اڄ ب انگريزي تهذيب ۽ ڪلچر جو ٿورو يا گهٽو اثر ضرور آهي. جيتوٽيڪ سنگاپور ۾ ته تمام گهٽو لڳي ٿو جو سنگاپور جي حڪومت انگريزن جي دور جي هر شيءِ ـ ان کان اڳ ۽ پوءِ جي پڙ ـ جنهن جو واسطو تواريخ سان آهي، اها هوبهو اصلي حالت ۾ سانڍيندي اچي. ۽ جيتوٽيڪ لڳي ائين ٿو ته هن پاسي سپ کان اڳ انگريز سنگاپور ۾ آيا هوندا پر حقيقت اها آهي ته انگريزن جو پهرين پينانگ تي قبضو ٿيو، پوءِ ملاڪا تي ۽ گهٽو پوءِ آخر ۾ سنگاپور تي.

سنگاپور وانگر پينانگ ۾ ب انگريزن جون ڪيتريون ئي يادون ڇڏيل آهن. جارج ٽائون، پرنس آف ويلس، لائيٽ اسٽريٽ، سويٽنهام پيئر، جالان ويلڊ (جالان ملئي لفظ آهي، معنيٰ رستو، شاهراهه)، جالان مئڪلسٽر، جالان گلڊ اسٽون، جالان ڪئمپ بيل، وڪٽوريا اسٽريٽ ـ ٻيا ڪيترا اهڙا نالا آهن جيڪي انگريزن سان ئي واسطو رکن ٿا، جيڪي اڄ ب هن ٻيٽ پينانگ تي پهچڻ سان پڌڻ ۾ اچن ٿا.

پينانگ ٻيٽ تي اهو نالو پينانگ نالي هڪ وڻ Pokok Pinang تان پيو، جيڪو هن ٻيٽ تي تمام گهٽو هو. پينانگ ٻيٽ کي ڳولي، انهن جي اصلي مالڪن (ملئي حاڪمن) کان لکت پڙهت ۾ هٿ ڪري پنهنجي قبضي ۾ ڪرڻ وارو انگريز ڪئپٽن فرانسز لائيٽ (Francis-Light) هو ـ جنهن جي نالي پينانگ ٻيٽ تي اڄا ب ڪيتريون ئي شيون آهن: رستا، گهٽيون، بندرگاهه جا ڏڪا ۽ عمارتون وغيره. ڪئپٽن لائيٽ هن ٻيٽ جو اصلي نالو پينانگ بدلائي پرنس آف ويلس ٻيٽ رکيو پر اهو ايترو مشهور نه ٿي سگهيو. باقي ٻيٽ جو مشغول علائقو ـ جيڪو اڄ ب هڪ بارونق علائقو آهي ۽ جتان مسافرن کي فيري ڪٽي ملائيشيا جي سرزمين بٽرورٿ پهچائي ٿي، جارج ٽائون جي نالي گڏجي ٿو، جيڪو انگلينڊ جي بادشاهه جارج ٽئي جي نالي پٽيان رکيل آهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته ملايا گهمڻ لاءِ نه اهو جارج آيو ۽ نه ان کان پوءِ وارا ب بادشاهه ۽ راڻي وڪٽوريل صاحبا. ملايا جي خود مختيار ٽيڙ کان پوءِ ٻارهن سال رکي (سن 1969ع ڌاري) انگلينڊ جي هاڻوڪي راڻي ايلزيبيٿ، شهزادو فلپ ۽ شهزادي ائن پهريون دفعو ملايا (ملائيشيا) گهمڻ آيا.

پينانگ ٻيٽ کي انگريز حڪومت لاءِ ڪولي هٿ ڪندڙ ڪئپٽن لائيٽ فرانسز 1740ع ۾ انگلينڊ ۾ ڄائو هو. پاڻ پهرين نيوئ ۾ هو. ان بعد هڪ مسافر جي حيثيت ۾ جهاز تي ڏورانهن ملڪن جا سير ڪندو رهيو. ان بعد 1765ع ۾ جڏهن هو ڪلڪتي آيو تہ ڪيس هڪ ننڍڙي جهاز جي ڪمانڊ ڏني ويئي، جيڪو جهاز ڪلڪتي کان سيام (ٿائلنڊ) ۽ اتر ملايا تائين ويو ٿي.

ڪئپٽن لائيٽ ٿائلنڊ جي سيامي ۽ ملايا جي ملئي زبان سکي ورتي ۽ ٿورن ڏينهن ۾ پاڻ هڪ معزز ماڻهو سمجهيو وڃڻ لڳو. سيامي توڙي ملئي قبيلن جا وڏيرا، اڳواڻ ۽ لٽ سردار هن جي وڏي رهائي ۽ رسائي ڪرڻ لڳا. هنن جي نظرن ۾ هي هڪ اهم شخصيت بڻجي ويو.

بمبئيءَ جو ٻيٽ جيئن ڏيج ۾ انگريز حاڪم کي مليو هو، تيئن ڪن ڪن هنڌن تي اهو بيان ڪيو ويو آهي تہ ڪئپٽن لائيٽ ڪيداح رياست جي حاڪم جي ڏيءَ سان شاديءَ ڪئي. ان ۾ هي ٻيٽ ـ پينانگ ڪيس ڏيج ۾ مليو هو. پر اها ڳالهہ بنهہ غلط آهي. جنهن جو ڪو بہ پڪو ثبوت نٿو ملي. مارٽينا نالي جنهن عورت سان هو گڏ رهندو هو، ان جي اصل جي تہ ڇڪي طرح ڄاڻ ڪٽي بہ ڏنل ناهي پر هوءَ يورشين (Eurosian) ضرور هئي. يعني ماءُ پيءُ مان هڪ يورپي هوس تہ ٻيو ايشين. پوءِ ڪي چون ٿا تہ هوءَ سيامي پورچوگيز هئي تہ ڪي چون ٿا تہ ملئي ـ پورچوگيز هئي.

پينانگ ٻيٽ تن ڏينهن ۾ ڪيداح رياست ۾ هو، جنهن جي مسلمان ملئي حاڪم کان انگريزن هٿ ڪيو ۽ پوءِ آهستي آهستي ملايا جي مڙني رياستن تي انگريز ائين قبضو ڪري ويا، جيئن ننڍي کنڊ ۾ڪيائون. اها هڪ دلچسپ ڳالهہ ضرور آهي تہ انگريزن کان ملايا واپس بہ ڪيداح جي شهزادي ئي ورتو. اهو آهي تنڪو عبدالرحمان ـ جيڪو ملايا جو پهريون پرائيم منسٽر ٿيو.

1771ع جي ڳالهہ آهي. سنڊ ۾ ڪلهوڙن جي حڪومت هئي. باقي هندستان انگريزن جي هٿ ۾ اچي چڪو هو. لارڊ ڪلائيو ڪانپوءِ وارين هئسٽنگس (Warren Hastings) بنگال جو گورنر جنرل ٿيو هو. انگريزن جا واپاري جهاز هندستان کان چين ايندا ويندا رهيا ٿي ـ جيڪو مفاصلو اڄ جي تکن جهازن کي بہ اٺ ڏهہ ڏينهن ۾ پورو ڪرڻو پوي ٿو. تن ڏينهن ۾ انهن سڙهہ جي جهازن کي تہ مهينا لڳندا هئا. ۽ انديا کان چين تائين رستي تي کين کاڌي پيتي، مرمت ۽ فرحت ونڊ جي تمام گهڻي ضرورت پوندي هئي. پر واٽ تي ڪا بہ انگريزن جي ٻي ڪا بينڪ نہ هئي. (سماترا ٻيٽ تي پنچولين جو بندرگاهہ ضرور هو پر اهو نہ سڀاڻو هو ۽ نہ رستي تي پيو ٿي) ڪئپٽن لائيٽ انديا جي

گورنر جنرل کي ان ڳالهه لاءِ پينانگ ٻيٽ هٿ ڪرڻ لاءِ چيو پر انگريز گورنر رضامندي نه ڏيکاري. ڪئپٽن لائيٽ ٻه نه چڏيو، وقت بوقت ڪيس مطمئن ۽ راضي ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو. آخرڪار جون 1776ع ۾ هن جي من جي مراد پوري ٿي ۽ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ لاءِ، ڪيداح جي راجا کان هي پينانگ جو ٻيٽ حاصل ڪيو ويو.

هڪ ڳالهه آهي ته اڳ جي سوچ ۾ انگريز بيحد ڏاها هئا. هنن پينانگ کي ان کري حاصل نه ڪيو ته اهو ڪو وڏو ۽ شاهوڪار شهر هو پر ان ڪري جو هن جي جاگرافيائي طور اهميت هئي. جڏهن انگريزن جو پينانگ ٻيٽ تي قبضو ٿيو ته ان وقت پينانگ ٻيٽ هڪ نندڙو ڳوٺ هو، جنهن ۾ غريب هارين ۽ مهاڻن جا کي ايڪڙ ٻيڪڙ گهر هئا، ٻيو چوڌاري جهنگل ئي جهنگل هو. پوءِ ان جهنگل کي ڪئپٽن فرانسز لائيٽ ناهيو جوڙيو. جيڪو هينئر پينانگ ٻيٽ جو اهم حصو جارج ٽائون جي نالي سان سڏيو وجي ٿو. اتي ماڻهن کان پهريائين جهنگل ڪٽريائين. گاهه، ٽلها وڻ، جانور جيت مڇر اهڙين حالتن ۾ کم ڪرڻ کو چرچونه هو. ان بابت، تن ڏينهن ۾ ڪئپٽن فرانسز جا لکيل خط ۽ ڊائريون انگلينڊ ۾ اڃا تائين محفوظ آهن. انهن ڏينهن جي ڊائريءَ ۾ لکي ٿو ته.....

"وڻ ڪٽڻ ۾ اسان جون کيتريون ئي کهاڙيون ۽ کوڏرون ڀڃيو پون. وڻ ايڏا ٽلها ۽ سخت آهن جو اهي لوهه جون شيون ائين ڇيهون ٿيون وڃن، جڙ شيهي جهڙي نرم ڏاتوءَ جون هجن."

انهن ڏينهن جي اها ڳالهه مشهور آهي ته ڊگهو ۽ گهاٽو گاهه صاف ڪرائڻ لاءِ ڪئپٽن فرانسز توب ۾ سڪا وجهي فائر ڪندو هو. پوءِ لوڪل ماڻهو انهن کي حاصل ڪرڻ لاءِ گاهه صاف ڪندا اڳتي وڌندا هئا، ڪجهه حصو صاف ٿيڻ بعد ڪيداح رياست کان لڏي آيل ماڻهن کي اتي هڪ نندڙي بازار ۽ گهر ناهڻ جي موڪل ڏني ويئي. نئين شهر لاءِ نقشو پڻ ناهيو ويو. اڄ جي لائيٽ اسٽريٽ، پٽ (Pit) اسٽريٽ ۽ مارڪيٽ اسٽريٽ شروعاتي رستا هئا ۽ پينانگ ٻيٽ جي جارج ٽائون شهر جي شروعات اتان ٿي. مختلف قومن جي ماڻهن کي شهر جي مختلف علائقن ۾ رکيو ويو. اهي گهٽيون ۽ پاڙا اڄ ٻه انهن جي نالن سان مشهور آهن. جهڙوڪ: چوليا (تامل) اسٽريٽ، ملئي اسٽريٽ، چائنا اسٽريٽ وغيره.

11 آگسٽ 1776ع تي ڪئپٽن لائيٽ انگريزن جي آيل چند جهازن جي عملي، سؤ سوا سؤ فوجين ۽ سپاهين جي موجودگيءَ ۾ پينانگ ٻيٽ جو نالو بدلائي پرنس آف ويلس رکيو ـ جيڪو هن جو جنم ڏينهن هو. پر پوءِ جيئن مٿي ٻڌائي آيو آهيان ته اهو

نالو مشهور نہ ٿيو. ويندي سرڪاري ڪاغذ پٽن ۾ ب اهو نالو استعمال نہ ٿيو. ۽ اڄ تائين پراٽو نالو پينانگ سڏجڻ ۾ اچي ٿو. (پلاءُ Pulau ملئي زبان ۾ ٻيٽ کي چون). ۽ ٻيٽ جو اهو حصو جنهن ۾ مٿيون گهٽيون ۽ شهر ٻڌو ويو، ان جو نالو جارج ٽائون پڻ ان ڏينهن تي رکيو ويو، جيڪو البت اڄا تائين مشهور آهي.

پينانگ ٻيٽ ڏينهون ڏينهن وڌندو ويو هِتان هُتان جي ڄڳهين ۽ جهازن جا ماڻهو انگريزن کان موڪل ونی هتي رهڻ لڳا. ڪجهہ تہ ڪم ڪارين لاءِ، انگريزن پنهنجي ٻين بينڪي ملڪن کان، جهازن ۾ ماڻهو آندا. ۽ ڪجهہ تہ ملائيشيا جا اصل باشندا ب نوڪري ۽ پورهئي لاءِ رهڻ لڳا ۽ ڏسندي ئي ڏسندي ٻن سالن اندر هن ٻيٽ جي آدمشماري ڏهہ هزار ٿي ويئي. سڀ کان گهٽا ملئي ۽ تامل هئا، جيڪي ڪيداح رياست ۾ گهٽو اڳ کان رهيل هئا. تن ڏينهن ۾ ملاڪا ۾ دڇن جو راڄ هو انهن ملاڪا ۾ رهندڙ چينين کي هن ٻيٽ تي اچڻ کان جهليو ٿي نہ تہ اڄا ب تعداد وڌيڪ هجي ها. (بهرحال پوءِ سگهوئي ـ نءون ڏهن سالن اندر ـ 1795ع ۾ انگريزن ملاڪا پڻ فتح ڪيو ۽ پينانگ ۾ سڀ کان گهٽا چيني ئي رهڻ لڳا).

ڪئپٽن فرانسز ڪارن والس قلعي (Fort Cornwallis) ۾ رهندو هو، جيڪو اڄا تائين موجود آهي.

باقي ملايا وانگر هن ٻيٽ تي ب گهاٽن جهنگلن ۽ پوسل ڪري مڇر ۽ مليريا تمام گهڻي هئي. مليريا جو علاج اڄا شايد ايجاد نہ ٿيو هو ـ يا اڄا عام نہ ٿيو هو، جو ڪئپٽن لائيٽ فرانسز مليريا جي ڪجهہ حملن بعد جيئرو رهي نہ سگهيو ۽ 1794ع ۾ گذاري ويو. سندس قبر نارٿام (Northam) روڊ تي عيسائين جي قبرستان ۾ آهي. وقت جي هوائن ۽ بارشن سندس قبر تي لڳل ڪتبي کي جيتوڻيڪ ڳاري ڇڏيو آهي پر تڏهن ب غور سان ڏسبو تہ انگريزيءَ ۾ هيٺيون سِٽون صاف نظر ايندیون.

Beneath this Stone
Lieth the Remains of
Francis Light
Who First Established
This Island as a British Settlement
Died 21st October, 1794.

ڪئپٽن فرانسز لائيٽ جي مرڻ بعد، ايسٽ انڊيا ڪمپني هن ٻيٽ جي حڪومت مختلف ماڻهن ذريعي هلائيندي رهي. ميجر فوريس مئڪڊونالڊ فقط ٻہ چار سال رهيو ۽ انهن ڏينهن ۾ انتظاميہ جي خيال کان پينانگ کي بنگال صوبي سان ملايو ويو هو. ان بعد 1800ع ڌاري ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ حڪومت جو نظام بدلائي ڪئپٽن سر جارج لئيٽ (George Leith) جي حوالي ڪيو. سر جارج اچڻ سان ڪيداح جي راجا کان مين لئنڊ جو ڪجهہ حصو (بٽرورٿ) وارو ٽڪرو پڻ ورتو ۽ ان جو نالو ويلسلي صوبو (Wellesley Province) رکيو ـ جيڪو ارڙهن ميل ڊگهو ۽ ٽي ميل ويڪرو هو. ان جي بدلي ۾ انگريزن ڪيداح جي راجا کي سالياني ڊل (Stipend) ڇهن هزارن مان وڌائي ڏهہ هزار ڊالر ڏيڻا ڪيا. اهو علائقو هٿ ڪرڻ سان پينانگ ٻيٽ ۽ بندرگاهہ ۾ جيڪي چوريون ۽ ڦرون ٿيندیون هيون سي بند ٿي ويون. واپار وڌي ۽ جهازرانيءَ ۾ سهوليت ٿي ويئي ۽ ڏينهون ڏينهن واڌارو اچڻ لڳو. نہ تہ مين لئنڊ (ڪناري) کان چور نڪ وجهہ ملڻ تي بندرگاهہ يا ٻيٽ تي قر لاءِ هليا ويندا هئا.

پينانگ ۾ هڪ ڊڪنس اسٽريٽ (Dickens) آهي. اها مسٽر جان ڊڪنس جي نالي آهي، جيڪو مشهور ناول نويس چارلس ڊڪنس جو چاچو هو. هو پينانگ ۾ 1801 ۾ جج ٿي آيو هو. ان کان اڳ بنگال ۾ مشهور بئريسٽر ٿي رهيو هو.

سر جاج ليٽ کان پوءِ 1804ع ۾ مسٽر فارقهار (Farquhar) پينانگ ٻيٽ جون واڳون سنڀاليون. سندس نالي جو رستو سمنڊ جي ڪناري تي اجا تائين آهي، جنهن تي اڇڪلهہ هوٽل اِي ائنڊ او (E & O) آهي ۽ پر ۾ هوٽل مرلين آهي.

ٻيٽ تي آهستي آهستي واڌارو ۽ سڌارو ايندو رهيو. ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جا انڊيا کان چين ويندڙ ۽ موٽندڙ جهاز نہ فقط پينانگ ۾ ترسي ساهي پٽيندا هئا پر منجهن ڪاريون مريون، لونگ ۽ ٻيو گرم مصالو پڻ هتان روانو ٿيندو هو.

13 سيپٽمبر 1805ع تي پينانگ ۾ Ganges نالي هڪ جهاز انگلينڊ کان پهتو. ان ۾ نئون گورنر مسٽر فلپ ڊانداس پنهنجن ٽن ڌٽن جي مددگاري عملي سان گڏ لٿو. انهن ۾ هڪ ڊپٽي سيڪريٽري ٿامس اسٽئمفورڊ رئفلس نالي پڻ هو ـ جنهن اڳتي هلي سنگاپور جو ٻيٽ هٿ ڪيو ۽ ان کي ناهيو جوڙيون. نوجوان رئفلس جو مشرق پاسي هي پهريون سفر هو.

1807ع ۾ نئون آيل گورنر فلپ مري ويو. رئفلس ڊپٽي سيڪريٽريءَ مان سيڪريٽري ٿيو. ان کان علاوه رجسٽرار آف ڪورٽس جو عهدو بہ سنڀالڻ لڳو. رئفلس

جي اچڻ وارن ڏينهن ۾ پينانگ جو ٻيٽ، انگريز سرڪار، درجو وڏائي ڪيس مدراس ۽ بنگال وانگر الڳ فرسٽ ڪلاس پريزيڊنسي جي درجي تي رکيو.

پينانگ ۾ پهرين ڪورٽ 1809ع ۾ ناهي ويئي، جيڪا عمارت مڙيئي سؤ سال ڪن رهي. ان بعد 1904ع ۾ اها ڍهرائي ان جي جاءِ تي اڄ واري سپريم ڪورٽ جي عمارت نهرائي ويئي.

1795ع ۾ ڏچن، جن جي ملاڪا تي حڪومت هيءَ، آڻ مجي ۽ ملاڪا تي پڻ انگريزن جو قبضو ٿيو. 1808ع ۾ ٿامس استئمفورڊ رئفلس کي ملاڪا ۾ رکيو ويو. انهن ڏينهن ۾ ڪڏيل هندستان جو گورنر جنرل لارڊ منٽو هو، جنهن کان انتظام سنياليڻ جي سلسلي ۾ مختلف حڪم ملندا هئا. 1811ع ۾ جاوا سان لڙائيءَ جي سلسلي ۾ لارڊ منٽو پينانگ پڻ آيو هو. بهرحال هي سڀ ڳالهيون هن وقت عجيب لڳي رهيون آهن جو ننڍي هوندي اسڪولي ڏينهن ۾ اندو پاڪ جي تواريخ ۾ جڏهن لارڊ هئسٽنگس يا لارڊ منٽو جهڙا نالا پڙهندا هئاسين تہ اهوئي سمجهندا هئاسين تہ انهن جو واسطو فقط هندستان تائين محدود آهي. پر هاڻ خبر پوي ٿي تہ پينانگ ۽ سنگاپور جهڙا ٻيٽ جيڪي هندستان کان فاصلي جي لحاظ کان جيتوڻيڪ تمام ڏورانهان هئا پر انتظاميہ جي لحاظ سان تمام گهٽو ڳنڍيل هئا.

مسٽر فلپ بعد پينانگ جو مئڪ الستر (Mcalister) ۽ پوءِ بروس (Bruce) گورنر ٿيو. انهيءَ دوران انگريزن رئفلس ذريعي سنگاپور پڻ حاصل ڪيو. سنگاپور جي آزاد بندرگاهہ هجڻ ڪري پينانگ تي وڏو اثر ٿيو ۽ ڪيترا واپاري پينانگ کان لڏي سنگاپور وڃي رهيا. 1926ع کان پوءِ انگريز سرڪار پينانگ، ملاڪا ۽ سنگاپور جو ڪاروبار هلائڻ لاءِ هڪ ئي حاڪم، انديا جي چوٽين پريزيڊنسي هيٺ مقرر ڪيو. ۽ جيئن ئي سنگاپور وڌيڪ وڌڻ لڳو تہ گورنر پنهنجا هيڊ ڪوارٽر اوڏانهن قائم رکيا ۽ باقي بن بينڪن: ملاڪا ۽ پينانگ جو انتظام هلائڻ لاءِ ريزيڊنٽ قونصلر مقرر ڪيا ويا.

هوٽل اورينٽل

گذريل دفعي پينانگ ۾ پينانگ روڊ تي اورينٽل هوٽل ۾ رهيس. پر ۾ هوٽل ملائيشيا، انٽر ڪانٽيننٽل، فيدرل ۽ ائمبسدر پڻ آهن. سڀئي هوٽلون، انهن ڏينهن ۾ ٽوئرسٽن جي همٿ افزائيءَ لاءِ پنجاهه کن سيڪڙو چوٽ ڇڏي رهيون هيون. ان حساب سان هوٽل جي ڪمري جي مسواڙ چاليهن کان ست ڊالر تائين ٿي ٿي. مون مٿئين ماڙ تي رهڻ چاهيو ٿي. اورينٽل هوٽل ۾ نائين ماڙ تي ڪمرو ملي ويو ــ پنجيتتاليهه ڊالرن ۾ ــ يعني ادائي سؤ رپين ۾. مون ماستر ۽ ليڪڪ ماٺهوءَ لاءِ پنهنجي خرچ تي رهڻ لاءِ اهو به مهانگو هو. جيتوڻيڪ ڪوشش ۾ هوندو آهيان ته اجا به ڪا سستي رهائش ملي. پر پوءِ اهو سوچي خوش ٿي ويس ته اڄ کان ڇهه سال کن اڳ حيدرآباد جي هڪ هوٽل ۾ رات ٽڪيو هوس ته ان جي ئي مسواڙ، تڏهن، ٽي سؤ رپيا هئي. واڌو سروس ٽئڪس، گورنمينٽ ٽئڪس ۽ الائي ڪهڙا ڪهڙا ٽئڪس جيڪي پاڪستان جهڙن ملڪن ۾ عام هجڻ ڪري ملڪي توڙي ڌاريون ٽوئرسٽ هوٽل ۾ رهڻ کان ٿهي ٿو. ان کان علاوه بئري کي ٽپ، پنگياٽيءَ کي ٽپ ۽ هوٽل جي گيٽ تي بينل نوڪر کي ٽپ ــ ڇو جو اسانجي ملڪ ۾ ڪيترين ئي هوٽلن جا مالڪ پنهنجن ملازمن کي بنا پگهار جي رکن ٿا. انهن جو گذارو هوٽل ۾ رهندڙ مهمانن جي خرچيءَ تي ئي رهي ٿو.

اورينٽل هوٽل جو ڪمرو اميد کان وڌيڪ سٺو هو. لڳي ٿو ته هوٽل هن سال نئين نهي هجي جو سندس ايئرڪنڊيشنر توڙي باٿ روم جا نلڪا ۽ فرش بهترين حالت ۾ هئا. پٽ تي پت کان پت تائين وڇايل غاليچو پڻ صاف ستڙو هو، جنهن تي ڪٿي به هاريل ڪوڪا ڪولا يا شراب جا داغ نه هئا ۽ نه دڪيل سگريٽ ڪِرڻ جا ٽنگ ٽنگ ــ جيڪي هن پاسي جي هوٽلن ۾ عام هوندا آهن، ڪنڌ ۾ رڪيل ٽي وي ۽ ٽيليفون ــ ٻيو ڇا ڪپي.

دريءَ جو پڙدو ريڙهي ڏٺم. مون وارو ڪمرو هوٽل جي پٺ وارو هو. هيٺ هڪ وڏي مسجد هئي، جنهن جي هڪ حصي جي مرمت هلي رهي هئي يا عيد ويجهي هجڻ ڪري رنگ روغن ٿي رهيو هو. مسجد جي در مٿان مسجد جو نالو ملئي زبان (رومي ۽ جوي لکٽي) ۾ "مسجد بنگالي" پينٽ ٿيل هو. پر ۾ پارڪنگ جي جاءِ هئي، جتي هوٽل ۾ اچڻ وقت ڪار پارڪ ڪري آيو هوس. پارڪنگ جو Jaga (ملئي لفظ. . معنيٰ: اوجاگو ڪندڙ يعني چوڪيدار) عثمان نالي هڪ ملباري هو ــ جنهن جا ابا ڏاڏا ضرور ڪنهن

دور ۾ انڊيا جي ملبار ڪناري کان هتي آيا هوندا. امام واري ڪمري ۾ جيڪو اچي وڃي چاپئين ڏاڙهيءَ سان همراهه اچي وجي رهيو هو سو ملئي نٿي لڳو. ”پڪ بنگالي يا ننڍي ڪنڊ جي ڪنهن ٻئي صوبي جو هوندو.“ مون سوچيو ۽ پني تي نوٽ ڪيو ته ٻئي ڏينهن ڪار ڪيڊ کان اڳ پهرين ان مسجد ۽ امام بابت ڪجهه احوال معلوم ڪندس.

دريءَ کي پردو ڏيئي هڪ دفعو وري ڪمري جو جائزو ورتم. لکڻ جي ٽيبل مٿان، هوٽل جي انتظاميه طرفان ايندڙ مهمان لاءِ انگريزي، ملئي ۽ چيني زبانن ۾ سرڪيولر (اطلاع) لڳل هو: ”ڪمري مان ٽوال، چادر، فريم ٽيل تصوير يا ٽيبل ليمپ کڻڻ جي منع آهي.“ سو مون فقط ائش ٽري ماچيس، هوٽل جي نالي واري پين ۽ لفافا کڻي بئگ ۾ وڌا. ۽ پوءِ ٽي وي آن ڪري سامهون ڪوچ تي ويٺس. RTM 2 تي ڪا هندي (انڊين) فلم هلي رهي هئي، وڏاتا، چگي دلچسپ لڳي ٿي. پر ڪافي هلي چڪي هئي. فلم جو هيرو نرگس جو پٽ سنجي دت هو ۽ هيروئن پدمني ڪولها پوري هئي ــ جيڪا انگلينڊ جي راڻي ايلزبيٿ جي پٽ چارلس کي، پبلڪ ۾ چمي ڏيڻ کان مشهور آهي، جڏهن هو سرڪاري دوري تي هندستان گهمڻ آيو هو. فلم ۾ هيرو جو ڏاڏو دليپ ڪمار ٿيو هو، جيڪو نه فقط گذريل دور ۾ ننڍي ڪنڊ جي ماڻهن جي دلين تي راج ڪندو رهيو پر اڄ به سندس بهترين ائڪٽنگ جي تعريف ڪئي وجي ٿي. اها بي ڳالهه آهي ته وڏي عمر ڪري هاڻ هو هيرو بدران پيءُ يا پوڙهي جو پارٽ ادا ڪري ٿو، جيئن هن فلم وڏاتا ۾ ڏاڏي جو رول ڪيو آهي. هن فلم (وڏاتا) ۾ هڪ بي اهم شخصيت شمي ڪپور به نظر اچي رهيو هو.

ڪنهن زماني ۾ 1968ع، 1969ع ۽ 1970ع ڌاري، هي بم گولي جهڙو شمي ڪپور اسان جهازين جو من پسند هيرو هوندو هو ۽ دلين تي رراج ڪندو هو. ۽ هيروئنن مان آشا پاريک، وحيده رحمان ۽ نواب پٽوديءَ جي زال شرميلا ٽئگور ۽ سنڌي ائڪٽريسن: ساڌنا ۽ ڪمود ڇگاٽيءَ جا ڪئلينڈر ۽ فريم ٽيل فوٽو برادِ فورڊ، بمبئي، ڪراچي، ممباسا، دبئي ۽ ڪيپ ٽائون جهڙن شهرن جي فٽ پاٿن تي وڪامندي نظر ايندا هئا ۽ اهي انڊين پڙدي جون پريون جويون يا قابل قبول هيروئنون سمجهيون ويندیون هيون. شمي ڪپور جي فلم ”ايوننگ ان پئرس“ لبنان جي شهر طرابلس (هڪ طرابلس ليبيا ۾ آهي) ۾ لڳي ته ان کي ڏسڻ لاءِ اسان بيروت کان بس ۾ چڙهي، هلي ملي فلم ڏسڻ لاءِ طرابلس ويا هئاسين. (تن ڏينهن ۾ وي سي آر اجا نه نڪتو هو جو فلم جهاز تي گهرائي ڏسجي) اڄ ڪنهن کي ٻڌائجي ته پندرهن سورهن سال اڳ ششي ڪپور جو هي ٽلهو پاڻ شمي ڪپور اسان جهازين جو دلپسند هيرو هو ته ڪو يقين ئي نه ڪندو. بهرحال اها بي ڳالهه آهي ته شمي ڪمپور فلمي دنيا ۾ ڪو گهٽو نه چمڪيو. سال ڏاڍي بعد راجيش

ڪنا سيني ڪان اڳيرو نڪري ويو. ۽ پوءِ جڏهن جو جهاز ڪولمبو، سنگاپور ۽ ڪوالالمپور جهڙن بندرگاهن ۾ لنگر انداز ٿيندو هو تہ ان جي فلمن لاءِ سئنيما هالن ۾ چگا چڪر هٽندا هئاسين. ٽڪيٽ گهرن اڳيان چڪين ڏگهين قطارن ۾ چڪو وقت وڃايوسين. انهن ڏينهن جي هڪ فلم: "هاٿي ميري ساٿي" اڄ بہ ملائيشيا ۽ سنگاپور ۾ مشهور آهي ۽ ماڻهن جي "پر زور اسرار" تي ملائيشيا جي ٽي وي‌ءَ تان گذريل مهيني ڏيکاري ويئي هئي.

راجيش ڪنا سان گڏ اميتاب بچن تمام گهٽي پئماني ۽ تمام گهٽي عرصي لاءِ مشهور ٿيو ۽ اڄا تائين ڪو ٻيو ان کان اڳيرو نہ نڪتو آهي.

ٽي وي ٽي شمي ڪمپور هن وقت ڪجهہ ڊائلاگ ڳالهائي رهيو آهي. ٽي وي‌ءَ جي اڌ اسڪرين سندس پيٽ ولاري ڇڏيو آهي ۽ اڌ سندس ڳري منهن ۽ ملئي زبان جي ترجمي. اسان جي ڪنهن زماني جي دلپسند هيرو کي خبر ناهي ڪهڙين مٺاين، پٽاڻن ۽ گهريچي گيهہ مکڻ يڪدم ههڙو بڻائي ڇڏيو. اٽي ٽي وي بند ڪريان ٿو ۽ ڪرسي‌ءَ تان وڏو ٽوال ڪٽي وهنجڻ لاءِ باٿ روم ۾ گهڙان ٿو.

ڪجهہ ڏينهن اڳ عنايت بلوچ جو سفرنامو "پرين جي پرديس" پڙهيو هوم. هو بہ هن شهر پينانگ ۾ رهي ويو آهي. بلڪ هن ئي هوٽل اورينٽل ۾. ڪمرو خبر ناهي هي هجي يا ڪو ٻيو. ڪجهہ مهينا اڳ ڪراچي‌ءَ کان منير چانديو پڻ هتي پينانگ ۾ آيو هو. هو بہ هن ئي هوٽل ۾ رهي ويو. ٽي سگهي ٽي هن ئي ڪمري ۾ رهيو هجي پر زمان ٻيو هو. پنهنجي وطن کان دور اهو سوچي ڪيڏو عجيب لڳي رهيو آهي.

پينانگ اچڻ کان اڳ، پينانگ جي هڪ اديب وڪيل دوست سيشل راجيندرا (Cecil Rajendra) کان رهائش جو پڇيو هوم تہ هن پڻ هن هوٽل جو نالو ورتو. "منهنجا اديب دوست اڪثر اورينٽل هوٽل ۾ ئي اچي رهندا اهن."

آئون جيتوڻيڪ بي خيالي‌ءَ ۾ هن هوٽل ۾ اچي نڪتس پر هاڻ سوچڻ لڳس تہ هن هوٽل ۾ عنايت بلوچ، منير چانڊئي کان علاوه خبر ناهي ٻيا ڪيترا ۽ ڪهڙا اديب، شاعر، پاڪستان، ملائيشيا ۽ ٻين ملڪن کان هتي رهي ويا هوندا.

وهنجڻ بعد، سيشل راجيندرا کي فون ڪري پنهنجي اچڻ جو ٻڌائي ڪانئس خبرچار ورتم. ملائيشيا جو هي شاعر راجيندرا پينانگ ۾ ئي جائو. شروعاتي تعليم سينٽ زئويئر (St-Xavier) انسٽيٽيوٽ مان ونڊ بعد يونيورسٽي آف سنگاپور مان تعليم حاصل ڪيائين ۽ ان بعد لنڊن جي مشهور ڪاليج "لنڪن ـ ان" مان بئسريٽر آف لا 1968ع ۾ پاس ڪيائين. لنڊن ۾ تعليم دوران پاڻ مختلف پورهيا ڪيائين. هو بورچي

ٿي رهيو، نوڪر، مزور، مارڪيٽ ريسرچر، ۽ پوءِ قانوني صلاحڪار پڻ. اڃڪلهه هو پينانگ شهر ۾ ئي وڪالت ڪري ٿو. ان سان گڏ فڻ بال کيڏي ٿو ۽ انگريزيءَ ۾ شاعري پڻ ڪري ٿو. سندس شاعريءَ جا ڪجهه مجموعا پڻ ڇپجي چڪا آهن جن مان Bones & Feathers ۽ Hour of Assassins بيحد مشهور آهي. بلڪ منهنجي ساڻس واقفيت به سندس ڪتابن معرفت ٿي هئي. سندس به مشهور آزاد نظم جيڪي هن وقت مون وٽ لکيل آهن:

HUSTLERS

Baggers
Cockroach our city
Politicians
In their Mercedes
Whizz by in luxury
As long
As one man
Has no shirt
And his M.P.
Has Two…..
Count me out
Of any party!

COST OF LIVING

Ever since I was born
Everyone's been complaining
How the cost of living
Just keeps soaring:
Tea from Ceylon
Rice from Burma
Coffee from Brazil
Sugar from Jamaica
Butter from New Zealand
Meat from Argentine
Yes, there's no denying
The cost of living
Has been rising
Ever since I was born
Yet, U haven't heard
A single complaint
Since the day I arrived
How the price of human lives
Has been taking a nose – dive.
In Hiroshima
Nips never went cheaper
So did the Jews in Auschwitz
Black – as you know
Are pretty cut – price everywhere

Harlem or South Africa

Makes no difference where you pick your nigger.

The cost of a Cong keeps dropping in Saigon.

Babies from Biafra were offered as free gifts.

Not to mention the latest nominal sum

We paid for 3 million Bengalis.

Ever since I was born

The cost of living

Has been getting rather steep

The cost of a life

Has never been so cheap!

بنگالي مسجد.پينانگ

پينانگ ٻيٽ تي جنهن هوٽل ۾ رهيل هوس، ان جي سامهون بنگالي مسجد هئي. پر ۾ هوٽل ۾ رهندڙن جي گاڏين لاءِ پارڪنگ نهيل هئي.

ڪار پارڪنگ جي انچارج ـ عثمان ملباريءَ ٻڌايو تہ بنگالي مسجد جو امام بنگالي آهي جيڪو مسجد جي در وٽ ئي نظر آيو. مون هن ڏانهن نهاري سلام ڪيو. پاڻ بہ مرڪندي وڏي واڪي سان جواب ڏنائين، "وعليڪم سلام."

آئون ڪجهہ پڇانس، ان کان اڳ پاڻ اڙدوءَ ۾ ڪيڪاريائين:

"ڪيسا هي؟"

"نيڪ هي." مون بہ ساڳي نموني واري اڙدوءَ ۾ جواب ڏنومانس جيڪا پاڪستان هندستان کان ٻاهر ٻين ديسن ۾ ڳالهائي وڃي ٿي. مولوي صاحب جي هٿ ۾ چابي ڏسي پڇيومانس: "توهان ڪيڏانهن وڃي رهيا آهيو؟"

"نہ. هتي ئي ٻاهر تاج محل ريسٽورنٽ ۾ ماني کائڻ پيو وڃان." هن ٻڌايو.

"توهان سان ملي خبر چار ونڊ ٿي چاهيم. پر هاڻ پلي توهان ماني کائي اچو. پوءِ ڪنهن ٻئي دفعي." مون چيومانس.

"نہ. نہ مڙيئي خير آهي. اچو اچو." پاڻ وڏي قرب سان مسجد اندر امام واري ڪمري ۾ وٺي آيو. "منهنجو هي گهر آهي."

سندس ڪمري جي پر ۾ ٻيا بہ بہ ڪن ڪمرا هئا. ڳپل اگڻ بعد مٿاهين ڇت واري مسجد هئي، جنهن ۾ هزار ڪن ماڻهو نماز لاءِ بيهي سگهن. امام جو ڪمرو بہ ڇگو وڏو هو. پٽ تي فراسيءَ جهڙي گلم مٿان ڪڪن جي سنهي تونئري وڇايل هئي. چوڌاري ڪيترائي مذهبي ڪتاب رکيل هئا. هڪ پاسي کان سندس لوهي پيتي ۽ سامان جون ٻيون هڙون هيون. مون کانئس ڪجهہ سوال پڇيا. جهڙوڪ:

نالو؟

"موالانا الحاج ذوالفقار علي چوڌري"

عمر؟

"پنجاسي سال."

اصل ڪٿي جا آهيو؟

"اصل بنگلاديش جي نوا کلي ضلعي جي شهر صوباپور جو آهيان."

هتي ملائيشيا ۾ ڪڏهن آيائو؟

"چگو وقت ٿيندو. اجا بنگلاديش مشرقي پاڪستان هو. شايد 1970ع ڏاري."

هتي توهان پاڻ آيائو ۽ پوءِ رهي پيائو يا ڪو مٽ مائٽ توهان کي هتي ونيِ آيو؟

"مون کي دراصل هتي جي حڪومت گهرايو. هن مسجد جو اڳوٽو امام گذاري ويو هو . سو کين ٻي امام جي ضرورت هئي. هتي رهندڙ ڪيترن ئي بنگالين ۽ پاڪستان جي پنجابي مسلمانن مونکي سڃاتو ٿي. انهن مون لاءِ سفارش ڪئي."

ڇا هي توهان لاءِ پهريون دفعو ملڪ کان ٻاهر نڪرڻ جو موقعو هو يا ان کان اڳ ٻه نڪري چڪا هئائو؟

"هونءَ حج ڪرڻ لاءِ ته ڪيترائي دفعا سعودي عرب وڃڻ جو شرف مليو آهي. باقي هتي اچڻ کان گهٽو اڳ آئون برما جي شهر شوجين جي هڪ مسجد ۾ چار سال امام ٿي رهيو آهيان."

پوءِ اها مسجد ڇو ڇڏيانو؟

"ڇو ڇڏيم؟ نه ڇڏيان ها. پر ٻي وڏي لڙائي جا لڳي ته جپاني فتح مٿان فتح ڪندا اچي برما کان نڪتا. تن ڏينهن جي سرڪار ـ انگريز بادشاهه جڏهن ڏٺو ته هو هاڻ جپانين جو مقابلو نٿا ڪري سگهن ته پاڻ ٻه ٻچي نڪتا ۽ اسان (ننڍي ڪنڊ جي ماڻهن) کي ٻه خبردار ڪيائون ته بابا هاڻ هرڪو پنهنجو بچاءُ پاڻ ڪري. هرڪو ٻچي پاسو ڪري. شوجين شهر ۾ ٻيا ٻه ڪيترائي اسان جي تر جا بنگالي رهيل هئا. سي پيرين پنڌ نڪري پياسين. ٽٽڪندا ٽٽڪندا بکون ڪاٽيندا، جبل، جهنگل ۽ درياهه لتاڙي اچي پنهنجي ڳوٺان نڪتاسين. جڙ نئين حياتي ملي."

چاچا گهٽا ڏينهن لڳا پنڌ ۾؟ مون پڇيومانس.

”هڪ مهينو تيرهن ڏينهن ـ يعني پورا ٽيتاليهه ڏينهن.“

اها ڪهڙي سن جي ڳالهه آهي؟

”1941ع جي.“

ان وقت توهان جي عمر ڇا هئي؟

”ايڪيتاليهه سال. آئون پوري 1900ع ۾ ڄائو آهيان.“

توهان بنگالي ٿي ڪري تمام سني اڙدو ڳالهايو ٿا. تعليم دوران آئون به ٻه سال ڪن بنگال ۾ رهيو آهيان پر مون اهڙي سني اڙدو ڪنهن بنگاليءَ کان نه ٻڌي.

”آئون ته لکي به ڇاڻان ٿو.“ اهو ڇئي، بنگالي مسجد جي امام مولانا ذوالفقار وهاڻي هينان خط ڪڍي ڏيکاريو، جيڪو هن ڪجهه گهڙيون اڳ پنهنجي پٽ کي لکيو هو. تمام سهڻي رائيٽنگ هئي.

لڳي ٿو ته توهان تعليم دهلي، لکنو يا ڪراچي، لاهور ۾ ورتي هجي؟ مون پڇيومانس.

”نه. اسان جڏهن ننڍا هئا سين ته اسان کي مذهبي تعليم عربي، فارسي ۽ اڙدوءَ ۾ ڏني ويندي هئي. چٽگانگ ۾ ”مدرسه لطيفيه مير سراءِ“ تمام مشهور هو، جنهن جا استاد وڏي هاڪ وارا ٿي گذريا آهن، جهڙوڪ: استاد مولانا نور الحق صاحب ۽ مولانا محمد احمد صاحب وغيره. جيڪي منهنجا پڻ استاد رهي چڪا آهن ۽ آئون ان ۾ تيرهن سال عربي، فارسي ۽ اڙدو پڙهيس. منهنجو هڪ استاد پاڪستان جو مفتي زين العابدين پڻ هو.“

اهو مدرسو اڃا آهي يا نه؟

”اڃا آهي. پر هاڻ منجهس رڳو عربي ۽ بنگاليءَ ۾ پڙهايو وجي ٿو.“

ان وقت ۾ جيڪي ڪتاب توهان کي پڙهايا ويندا هئا، انهن مان ڪن جا نالا ياد آهن؟ مون پڇيو.

”گلستان، بوستان، پڌنامه ۽ محمد فيوض ۽ ظاهر آهي سڀ کان گهڻو زور قران شريف، حديث ۽ فقي تي هوندو هو.“

زندگيءَ ۾ ٻي به ڪا نوڪري، توهان ڪئي؟

”نہ. منهنجي سڄي ڄمار پڙهڻ ۽ پڙهائڻ ۾ گذري آهي.“

اڪيلا آهيو يا شادي شده؟

”زال اٿم. ٻار اٿم.“

ڪٿان شادي ڪئي اٿو؟ برما مان، بنگلاديش مان يا هتان ملائيشيا مان؟

”پنهنجي وطن نواکليءَ مان“

اولاد ڪهڙو اٿو؟

”ماشاءَ الله گهٽو ئي اٿم. اٺ ڌيئون هڪ پٽ. سيني چوڪرين جي شادي ٿي ويئي آهي. ڏهٽا ۽ ڏهٽيون به اٿم. پٽ سڀ ۾ ننڍو آهي. نالو عزيز باري چوڌري اٿس ۽ چٽگانگ ۾ مير سراءِ ڪاليج ۾ پڙهي ٿو.“

منهنجو ڪڌهن چٽگانگ وڃڻ ٿيو تہ ساڻس ضرور ملندس. مون چيومانس.

”ضرور. پٽ کان علاوه منهنجو وڏو نانءُ به چٽگانگ ۾ آهي. سندس نالو امير حسن چوڌري آهي ۽ اتي ڪامرس جو پروفيسر آهي. سڀ ۾ ننڍو نالي عليم اختر ٻنيا پٽ اتي آهي. هو ڊاڪٽر آهي.

هيءَ مسجد ڪيترو پراڻي آهي؟

”چيو وجي ٿو تہ ڏيڍ سؤ سال کان به پراڻي آهي.“ مولانا ٻڌايو.

تنهن جي معنيٰ تہ هيءَ ”بنگالي مسجد“ پينانگ ٻيٽ تي سڀ ۾ پراڻي آهي؟ مون پڇيو.

”ها تمام پراڻي مسجد آهي پر ان کان وڌيڪ پراڻي مسجد ڪپتان ڪلنگ مسجد آهي. اها 163 سال پراڻي آهي ۽ چيو وجي ٿو تہ پينانگ ٻيٽ تي اها پهرين مسجد آهي، جيڪا هڪ مدراسي واپاريءَ نهرائي هئي. هو ڏکڻ هندستان کان هتي آيو هو هونءَ تہ چوليا اسٽريٽ تي درگاهہ ناگوري شاهہ ۾ سؤ سال پراڻي آهي پر ان کي جامع مسجد نٿو چئي سگهجي. پينانگ جي مئڪلسٽر روڊ (Mcalister Road) تي هڪ پاڪستاني مسجد نالي به آهي، جيڪا اڄ کان 25 سال اڳ بنگالين ئي نهرائي پر تن ڏينهن ۾ مشرقي

بنگال پاڪستان ۾ هجڻ ڪري اها مسجد پاڪستاني سڏجڻ لڳي. آئون ان مسجد جو سيڪريٽري پڻ رهي چڪو آهيان.“

”پينانگ ٻيٽ تي ڪنهن زماني ۾ تمام گهڻا بنگالي رهندا هئا. نواڪلي، ڪوميلا، سلهٽ، چٽگانگ، ڪلنا ـ ويندي ڪلڪتي ضلعي جا ڪيترائي بنگالي هتي رهندا هئا. اهو ان ڪري جو ملايا کان بنگال ويجهو آهي ۽ تنهن زماني ۾ ته عربن توڙي يورپين جا جهاز به ڪنارو ڪنارو ڏيئي ملايا ۽ سيام جي ملڪن ۾ اچڻ لاءِ بنگال کان ٽيندا ايندا هئا ۽ ساڻن گڏ ڪيترائي بنگالي پورهئي، واپار ۽ رهبريءَ لاءِ چڙهي پوندا هئا. ان بعد جيتوڻيڪ گڏيل هندستان جي ٻين صوبن مان به ماڻهو هتي ايندا رهيا جهڙوڪ: سڪ پنجاب کان، تامل تامل نادو کان ، گجراتي ۽ مرهٽا مهاراشٽر کان، سنڌي سنڌ کان پر هتي جا لوڪل ماڻهو سيني ڪي بنگالي سڏيندا هئا. اڄ به ملائيشيا جي ڳوڻن ۾ ڏارين ڪي بنگالي چون. ويندي سکن کي به ڪيترا بنگالي چون. سو هيءَ مسجد اڄ کان ڏيڍ سؤ سال اڳ بنگال جي مسلمانن نهرائي يا هندستان جي ڪنهن ٻئي صوبي جي مسلمانن پر اهو ضرور آهي ته پينانگ ۾ ان زماني ۾ بنگالي گهڻا هئا. ۽ هن علائقي ۾ جتي هيءَ مسجد آهي اتي ته اوڻهين سؤ پنجاهه يا سٺ تائين به ڏاڍا هئا. انگريزن جي جهازن تي گهڻي ياڳي ڪم بنگالي خلاصي ڪندا هئا. ۽ جيئن انگريزن پوڪ جي ڪم لاءِ ننڍي ڪنڊ مان تامل آندا، سڪ پوليس، ريلوي ۽ چوڪيداريءَ جي ڪم لاءِ، گجراتي ۽ سنڌي واپار ۽ هٿڑا هلائڻ لاءِ تيئن بنگالين کي خلاصيءَ طور آندو. پينانگ ويجهڙائيءَ تائين بنگالي خلاصين جو وڏو اڈو هو، جتان نه فقط انگريزن جي ٻيڙن تي پر پوءِ دنيا جي ٻين جهازن تي به بنگالي خلاصي سپلاءِ ٿيندا هئا. هن پاڙي لاءِ ته مشهور آهي سڄو بنگالين جو هوندو هو ۽ خود پينانگ جا ملئي ۽ چيني هن محلي مان لنگهندي ڳهبرائيندا هئا.“

چا هن پاڙي ۾ اجا به بنگالي آهن؟ مون پڇيومانس.

”هن پاڙي ۾ ته هاڻ ڪو به نظر نٿو اچي سڀ هليا ويا. باقي پينانگ ۾ هونءَ ايڪڙ ٻيڪڙ اجا آهن.“

مون رات ڏٺو ته هن مسجد ۾ جماعتي، رپئي مان ٻارهن آنا مدراسي تامل هئا ۽ چار آنا ڪي ملئي. يعني اهي ما ٺهو توهان جو خطبو نه اڙدو ۾ نه بنگاليءَ ۾ سمجهي سگهندا هوندا نه وري عربيءَ پارسيءَ ۾. ڇو جو ملئي ته اڙدو نٿا سمجهن پر مدراسي ۽ ٻيا ڏکڻ هندستان جا ماڻهو به اڙدو يا هنديءَ جو لفظ به نٿا سمجهن. اجا به تامل، مليالم، ڪنهڙ يا تيلگو ملباري زبانون سمجهن ٿا. پوءِ توهان چا ڪريو؟

”نيت هميشہ اڙدوءَ ۾ پڙهان. ۽ پوءِ خطبو ملئي زبان ۾ پڙهان جيڪو هرڪو سمجي ٿو. مونکي ملئي زبان پهرين سمجهہ ۾ نہ ايندي هئي. پر پوءِ جهٽ سکي ورتم. ائين مونکي برمي بہ اچي ٿي.“

بن ڏينهن بعد عيد هئي ۽ عيد نماز تي ڏٺم تہ مولانا صاحب عيد نماز جو طريقو ۽ نيت اڙدوءَ ۾ ٻڌائي. جيڪا پاڻ ۽ مون کان علاوه شايد ئي ڪنهن ٻئي سمجهي هجي. ڇو جو نماز بعد ڪا دير جماعتين کي ڏسندو رهيس تہ انهن ۾ ڪو اتر هندستان يا پاڪستان جو هجي تہ ساڻس ڳالهايان پر سڀ تامل ڳالهائڻ وارا هئا. پر اها واقعي عجيب ڳالهہ آهي تہ ڪو سمجهي يا نہ پر مولانا صاحب سالن کان نيت اڙدوءَ ۾ پڙهڻ جي روايت قائم رکندو اچي.

مولانا کان پڇيم: ڏکڻ هندستان جي تاملن ۾ هندو بہ آهن تہ مسلمان ۽ عيسائي بہ. هتي پينانگ ٻيٽ تي انهن تاملن جو تعداد ڇا هوندو؟

”مسلمان اٽڪل ٽي هزار کن، هندو تامل چار هزار کن ۽ عيسائي تامل هزار کن ٿيندا“.

توهان کي ڀلا هتي جو پاسپورٽ آهي يا بنگلاديش جو؟

”مون وٽ انگريزن جي زماني کان برٽش پاسپورٽ هو پوءِ پاڪستان جو بہ ٺهرائي هتي آيس. بنگلاديش تہ اجا ٿيو نہ هو. پوءِ هتي اچي ملائيشيا جو پاسپورٽ ٺهرايم. باقي زال ۽ ٻارن ٻچن کي بنگلاديش جو ئي آهي. هر سال هو هيڏانهن اچن مون سان ملي ويندا آهن.“

ڀلا سائين اهو پڇي سگهان ٿو تہ توهان کي سرڪار طرفان يا هن مسجد جي ڪميٽيءَ طرفان ڪيترو پگهار ملي ٿو؟

”بس اهو پڇو ئي نہ. بس الله جي فضل سان گنج ملن ٿا ۽ شڪر آهي. دال روٽي ٿيو وڃي. Cukup Untuk Makan (مطلب پيٽ لاءِ پورو آهي). ڪجهہ ٻارن کي بہ موڪليندو آهيان.

پر تڏهن بہ.....

”بس. ان کي چڏي ڏيو. جو مون کڏهن به پنهنجي خدمت جو اجورو پئسي ۾ نه ماپيو آهي. خبر اٿئي جڏهن آيو هوس ته ڪيترائي سال ته مونکي مهيني ۾ فقط پنجاهه ڊالر ملندا هئا. تڏهن به شڪر ۽ صبر ۾ گذاريندو هوس.“

اسان جي ڳالهين دوران هڪ ويهن پنجويهن سالن جو نوجوان، گلاس ۾، اسان لاءِ چانهه کڻي آيو. مولانا صاحب ٻڌايو ته هي تبليغ جماعت وارا آهن. پاڪستان ۾ به ٿي آيا آهن. ٽن راتين لاءِ هتي واعظ لاءِ آيا آهن. ساڻن گڏ ٻيا به ڇهه ست ڄڻا آهن.

چانهه ملئي نموني بدران ملباري قسم جي ميٺ جهڙي هئي جيڪا گهڻن ڏينهن بعد ـ بلڪ سالن بعد پيئڻ لاءِ ملي. ان کان اڳ اهڙي چانهه پاڪستان ۾، اسٽاپن تي، پناڻن جي هوٽلن ۾ ئي پيتي هيم.

ان چانهه کان پوءِ مون يڪدم مولانا کان موڪلايو، جنهن کا تاج محل ريسٽورينٽ ۾ مانيءَ لاءِ وڃڻو هو.

چيپ جان ۽ ڪئٽي

پينانگ ۾، شام جي وقت، جنهن هوٽل ۾ رهيل هوس ان جي اڳيان نهيل هڪ ٽڪندي ٽلهي تي روزانو ڪلاڪ ڏيڍ اچي ويهندو هوس ۽ پينانگ رود ۽ چوليا رود تي ماڻهن ۽ گاڏين جي آمدرفت کي ڏسڻ ۾ سنو وقت گذرندو هو. ٻيا ٻه ڪجهه فارينر ــ جيڪي پرپاسي وارين هوٽلن ۾ رهيل هئا، اتي اچي وينا ٿي، ۽ ٻه چار چيني ــ جيڪي يا ته چرسي ٿي لڳا يا جواري سي پڻ اتي موجود هوندا هئا ۽ سگريٽن جا سوٽا هڻندا رهندا هئا. رکي رکي سگنل ڳاڙهي ٽيڻ مهل ڪا سائيڪل رڪشا منهنجي اڳيان اچي بيٺي ٿي ته منجهس وينل فارينرس کان ساڳيا ساڳيا سوال ڪيم ٿي:

"What Country ــ ڪهڙي ملڪ جا آهيو؟"

۽ وينلن کلي ٻڌايو ٿي ته هو آسٽريليا جا آهن، يا نيوزيلينڊ، يونائيٽيڊ اسٽيٽس، انگلينڊ وغيره جا آهن ــ جو انهن ملڪن جي ماڻهن کي رلڻ پنڻ جو گهڻو مرڪ آهي ۽ جتي ڪٽي ڏڪا ٽاپا ڪائيندا رهندا آهن. پئسا نه هوندن ته ٻه ڦاٽل ۽ ميرا ڪپڙا پائي، ڪاڪروچن ۽ منگهڻن وارين سستين هوٽلن ۾ رهي زندگيءَ ۾ گهٽ ۾ گهٽ هڪ چڪر ولايت جو هڻي ونندا آهن. بهرحال ان بعد ٻيو سوال ڪيو مان ٿي ته:

How do you like Penang? ــ پينانگ ٻيٽ ڪيئن ٿو لڳائو؟ (جڏ پينانگ منهنجو شهر هجي.)"

"او ويري گڊ!" خدا جي مڙني نيڪ بندن پسنديدگيءَ جو اظهار ڪيو ٿي. ڪن ته واقعي مونکي هتي جو سمجهي چيو ٿي: "تنهنجو شهر تمام سٺو آهي." ۽ جڏهن ٻڌايومان ٿي ته آئون ٻه توهان وانگر ٽوئرسٽ آهيان ته پوءِ ورائي مون کان پڇيائون ٿي ته آئون ڪهڙي ملڪ جو آهيان ۽ آيا پينانگ ۾ پهريون دفعو اٿم يا پهرين ٻه اڳي چڪو آهيان.

ڪي ته اهڙن ملڪن جا هئا جن کي انگريزي صفا نٿي آئي. "وات ڪنٽري" ۽ "وات نيشنلٽي" چوندي چوندي ترٿفڪ جو سگنل سائو ٿي ٿي ويو، پر هنن کي سمجهه ۾ نٿي آيو ته آئون ڪانئن پڇان ڇا پيو.

پاسي وارو رستو ــ چوليا اسٽريٽ، ڪافي پراڻو ۽ اهم رستو آهي، جيڪو فيري اسٽيشن جي ويجهو وڃيو نڪري. سندس شروعات ۾ هڪ دڪان Cheap John نالي آهي. اهو دڪان ڏسي مونکي ڪراچيءَ جو چيپ جان نالي دڪان ياد ايندو هو، جيڪو صدر جي علائقي ۾ آهي. هڪ ڏينهن نيٽ ان دڪان ۾ گهڙي ويس. منجهس مختلف قسمن جون شيون ۽ سووينئر رکيل هئا. دڪان ۾ بينل ماڻهو ۽ ڏيءَ ٻڌايو ته هو سنڌي هندو آهن ۽ هندستان جي ورهاڱي وقت سندن ڪان لڏي هتي ملائيشيا آيا هئا. پهرين ڪوالالمپور يا شايد جوهوربارو ۾ رهيا. هاڻ هتي پينانگ ۾ دڪان ڪڍيو اٿن.

"ڪراچيءَ ساڳي نالي جو دڪان هجڻ ڪري آئون توهان جي دڪان ۾ گهڙي آيس." مون کين سندن دڪان ۾ اچڻ جو سبب ٻڌايو.

"ها اسان کي خبر آهي." ماڻهو وراڻيو، "ٻه چار سال اڳ منهنجو مڙس ڪراچيءَ ۾ ويو هو، هن کي اهو نالو ڏاڍو وڻيو. ان بعد هن دڪان جو، اسان پڻ ساڳيو نالو رکيو."

"اڃڪلهه ڪيئن آهي ڌنڌو؟" مون پڇيومان.

"نقصان ئي نقصان آهي. مارڪيٽ صفا ٺڌي ٽيل آهي. ٽوئرسٽ ٻه اڃڪلهه ايترا نٿا اچن."

"پرآئون ته گذريل ٻن ٽن ڏينهن کان ڏسان پيو ته توهان جي دڪان ۾ وري ٻه ڪجهه نه ڪجهه گراهڪ ايندا رهن ٿا."

انهن مان، مهيني ۾، ٻه يا ٽي هزار ڊالر ٻه کي مس ٿا نڪرن."

"ٻه يا ٽي هزار ڊالر (يعني ويهه هزار رپيا کن) گهٽ ته ناهن؟" مون تعجب مان پڇيو.

"ٽن چئن لک ڊالرن جي سيڙپ تي ته اهو نقصان ئي ٽيو. ان کان وڌيڪ ته ڪنهن بئنڪ ۾ فڪسڊ ڊپازٽ رکڻ سان ملي سگهي ٿو." ماڻهو ٻڌايو. ان بعد هن دڪانداريءَ جو حساب سمجهايو ته، ڪنهن جو مثال طور دڪان (سامان سميت) پنج لک ڊالرن جو آهي ته يارهن ٻارهن سيڪڙو بئنڪ جي وياج جي حساب سان مهيني ۾ اٽڪل پنج هزار ڊالر وياج جا ٽيا، واڌو ٻن ڇٽن جو ماهوار پگهار ڏيڍ هزار ڊالر کن ۽ اڌ هزار ڊالر فون، بجلي، ٽئڪس ۽ آيل گراهڪن کي ڪوڪا ڪولا يا چانهه پيارڻ تي خرچ. سي ٽيا ست هزار ڊالر. هاڻ هر مهيني جيڪڏهن ان دڪان مان ڪمائي ست هزار ڊالرن کان مٿي ٿي ته اهو ٽيو

فائدو. جي گهٽ ۾ معنيٰ نقصان. مثال طور اٺ هزار ڊالر ڪمائي ٿي ته معنيٰ فقط هڪ هزار ڊالر فائدو ٿيو ۽ جي ڇهه هزار ٿي ته معنيٰ هڪ هزار نقصان ٿيو.

منهنجي هوٽل جي هيٺان ڪشمير ريسٽورنٽ نالي جيڪا انگلينڊ آمريڪا اسٽائيل جي نارٿ انڊين ريسٽورنٽ هئي ان جو مالڪ پڻ سنڌي هو. بلڪ اها سندن فئملي ريسٽورنٽ هئي جنهن ۾ سڄي فئمليءَ ڪم ڪيو ٿي ـ جيئن اپوح شهر ۾ پاڪيزه هوٽل ۾ پاڪستان جي هڪ مسلمان پنجابي فئملي ڪم ڪري ٿي.

ڪڏهن ڪڏهن ڪشمير ريسٽورينٽ تان دال ۽ نان گهرائي ڪائيندو هوس. هونءَ رهائش واري هوٽل ۾ ڏارين هوٽل يا دڪان تان ماني گهرائي نٿي سگهجي. پر جيئن ته اورينٽ هوٽل ڪي رڌ پچاءَ جو پنهنجو بندوبست نه هو، ان ڪري اسان کي باهران ماني گهرائڻ تي جهل پل نه هئي. ڪڏهن ڪڏهن شام جي وقت هوٽل اڳيان هڪ نوجوان ملئي همراهه هئمبرگر اچي وڪڻندو هو. تمام سستا ۽ لذيذ هوندا هئس. يورپي، آمريڪي ۽ ٻيا فارينرس ڏاڍو ونندا هئا. ڪچهريءَ جو به ڪوڏيو هو. هر هڪ سان ڪوٽي ڪوٽي ڳالهيون ڪندو هو. پوءِ جڏهن ڪو گراهڪ نه هوندو هوس ته مون سان ڪچهري ڪندو هو. جيئن جيئن رات ٿيندي هئي ته فارينرن جو ڳاٽيٽو به وڌندو هو. اوسي پاسي کان چيني سائيڪل رڪشائن سميت پڻ اچي اتي گڏ ٿيندا هئا ـ جيڪي شهر جي مختلف مالش گهرن لاءِ گراهڪ تاڙيندا هئا. ملئي هئمبرگر ناهڻ واري کي سائيڪل رڪشا وارن، مساج گهرن ۽ جوا جي اڈن جي به وڏي معلومات هئي. هڪ ڏينهن ڪلي چيومانس: "انچڪ! توکي پوليس ۾ هجڻ کپي ها" .

ان تي پاڻ به وڏو ٽهڪ ڏنائين. آخري رات جڏهن هئمبرگر وٺي موڪلايومانس ته ٻڌائين ته هو واقعي سي آءِ ڊي پوليس ۾ هڪ اهم آفيسر آهي. هو انهن ماڻهن جي تاڙ رکي ٿو، جيڪي داداح (چرس) ۽ گانجي جو واپار يا ٻيا غير قانوني ڌوهه ڪن ٿا.

ٿوري دير پنهنجي هوٽل اڳيان ويهي، فارينر کي "هيلو ـ هيلو" ۽ ملئي هئمبرگر واري سان ڪچهري ڪري پوءِ ان پينانگ روڊ تي سڏو ئي سڏو هليو ويندو هوس. رستي تي May-Fair ڪيڙن جو دڪان، جايا ڪوڊي سگار ڪمپني، Sam's Batek هائوس، تاج محل ريسٽورانٽ، جان ڪانگ ـ چان عينڪ واري جو دڪان، اسلامڪ ريسٽوران، ربي فوٽوشاپ، ربي بيوٽي شاپ، اليڪٽرانڪ شاپ ۽ ٻيا دڪان آيا ٿي. ان بعد ڪابي پاسي هڪ گهٽي ڪئمپبيل (Lebuh-Camp-Bell) پئي ٿي. ۽ ساڄي پاسي ڪٿي سئنيما آهي جنهن ۾ انهن ڏينهن ۾ ڪا مار ڌاڙ جي رنگين چيني فلم هلي رهي هئي. ان بعد مشهور

انگريزي فلم Out of Africa اچڻ واري هئي، جنهن جا پڙ ٻاهرين پت تي پوسٽر لڳل هئا. سئنيما هال اڳيان مڪئي جي سنگن ۽ چونئرن واري همراهه تي ماڻهن جو ميلو متل هوندو هو. فلم ڏسڻ لاءِ آيل ڪيترن ئي قسمن جا ماڻهو، اتي نظر ايندا هئا.

اڄ جي دور ۾ جڏهن ڏينهون ڏينهن سئنيما هال ختم ٿيندا وڃن، اتي ملائيشيا جي مختلف شهرن ۾ هي نظارو ڏسي پراڻا ڏينهن ياد ايندا هئا، جڏهن اجا وي سي آر ايجاد نه ٿيو هو. ۽ عام ماڻهوءَ لاءِ وڏي تفريح سئنيما هال ۾ وڃي فلم ڏسڻ هوندي هئي. فلم لاءِ ٽڪيٽ ڏينهن ۾ اڳ ۾ ونڊي پوندي هئي يا ڪجهه دير ڊگهي قطار ۾ بيهي دريءَ پويان وينل ٽڪيٽ ڪلارڪ کان ان وقت ونڊي پوندي هئي. جيڪو سگريٽ جو ڪش هڻي سئنيما هال ۾ رکيل ڪرسين جي ستاءَ واري چارٽ تي منڊيئڙو هڻندو هو. مرد هڪ پاسي، اکيلون آيل زالون ۽ ڇوڪريون ٻئي طرف. شهر جا لوفر ڇوڪرا ۽ اسان جهڙا جهازي ماڳهين ڏي طرف. تنهن زماني ۾ ٽين دنيا جي ملڪن ۾ ٽڪيٽ وڪڙڻ وارا، پاڻ کي ڪلارڪ گهٽ سماج سڌارڪ وڏيڪ سمجهندا هئا. (اجا به سمجهن ٿا، اها سڌ نه اٿم). اهو ان ڪري ياد آيو جو اسان به ننڍي هوندي هن شهر پينانگ ۾ يورشين ۽ ٻين اهڙين ڇوڪرين تي جن جا بقول هڪ بنگالي انجنيئر جي، حقوق غير محفوظ لڳندا هئا، سيٽيون وڄائيندا سئنيما هال تائين اڇي پهچندا هئاسين ۽ ڪوشش ۾ هوندا هئاسين ته ڪنهن ڇوڪريءَ جي پر ۾ ويهڻ جي جاءِ ملي پر اڳيان ٽڪيٽ وڪڙڻ وارا سڪ ملباري ٽڪيٽ ڪلارڪ اهڙي سيٽ ڏيندا هئا جو انترويل جي بتي ٻرڻ تي خبر پوندي هئي ته سڀ جهازي پنهنجو پاڻ ۾ ئي وينا آهيون.

ها، پينانگ ۾ جڏهن به اسانجو جهاز ايندو هو ته فلمن تي مارو هوندو هو. خاص ڪري ان ڪٿي سئينما ۾. مزي جي ڳالهه اها ته هيءَ سئنيما اج به اهڙي ئي شيپ، شڪل رنگ ڍنگ ۾ هن پينانگ روڊ تي دائم قائم آهي. گذريل ڏهه پندرهن سالن ۾ هن پاسي ۾ وڏي تبديلي آئي آهي. سڄو نقشو ئي ڦري ويو آهي پر اجا به رکيو رکيو اهو پراڻو زمانو، اهو پراڻو دور، جايون بلدنگون، ماڻهو ۽ سندن سادیون پوشاڪون ۽ منهن تي ٿڪيل سستين ڪمپنين جو سرخيون لاليون ياد ٿيون اچن. ان زماني ۾ عام ماڻهوءَ جي سوشل زندگي ۽ شهر جي رونق سئنيما هال اڳيان هوندي هئي. ۽ هن تر ۾ ــ يعني سائوٿ ايسٽ ايشيا ۾ ڪٿي سئنيما هال جو نالو ائين آهي جيئن ڪتابي دنيا ۾ پينگئن جو، ٽي وي ريڊيو ۽ روشنيءَ ۾ نئشنل، فلپ، سوني سانيو جو. ملائيشيا، سنگاپور، ٿائلنڊ پاسي جي هر وڏي شهر ۾ جتي سئنيما هال هجي ڪٿي سئنيما ضرور نظر اچي.

جهاز پورٽ ڪلانگ ۾ ايندو هو ته ڪوالالمپور جي خوبصورت روڊ جالان بڪت بنتانگ تي چڪر هڻي، اتي جي ڪئٿي سئنيما ۾ فلم ضرور ڏسبي هئي. سنگاپور ۾ سرنگون روڊ وارو علائقو تن ڏينهن ۾ گپا گيهه وارو علائقو هوندو هو ۽ ڪئٿي سئنيما اتي به آهي. ان ۾ گهٽو ڪري هِندي فلمون هلنديون هيون. يا جوهوربارو ايندا هئاسين ته اتي پڻ ڪئٿي سئنيما تي مارو هوندو هو.

اهي ته ٿيا بندرگاهن وارا شهر جن ۾ تن ڏينهن ۾ جهازن ۾ اچبو هو. پر هاڻ ملائيشيا ۾ يڪو رهڻ سان خبر پيئي ته ڪئٿي (Cathy) سئنيما نه فقط ملاڪا، ڪوالالمپور، ايوح، پينانگ، جوهوربارو جهڙن وڏن شهرن بندرگاهن ۾ آهي پر الور استار ، سريمبان، باتوپهات ۽ ويندئ ِلرندي ڪناري وارن شهرن ڪائنتان، ڪوالا ترنگانو ۽ بورنيو وارن ڏورانهن ملئي شهرن: ڪوتا ڪنابالو ۽ ڪچنگ ۾ پڻ آهي.

هن سال، ڪئٿي آرگنائيزيشن وارن تازو پنهنجي پنجاهين سالگرهه وڏي شان مان سان ملهائي. ڪئٿي آرگنائيزيسن جي ڪهاڻي دراصل ان جي چيني مالڪ داتڪ لوڪ ـ وان ـ ٿو ـ (Datuk Loke-Wan-Tho) جي ڪهاڻي اهي، جنهن 1935ع ۾ ٿي سئنيمائون خريد ڪري فلمي سلطنت جو پايو وڌو. شروع وارا ويهه سال داتڪ لوڪ فقط سئنيمائون خريد ڪندو ويو. جيئن مختلف شهرن ۾ سئنيمائن جو پنهنجو دائرو هجي. ويهارو ڪن سالن اندر هن جون هي تن مان وڌي چاليهه ڪن سئنيمائون ٿي ويون ۽ ايڏي مشهوري ٿي جو ماڻهو جتي ڪٿي ڪئٿي سئنيما ۽ مسٽر لوڪ جو نالو گڏ گڏ ونڻ لڳا.

هيتريون سئنيمائون هٿ ۾ هجڻ ڪري دنيا جا وڏا وڏا پروڊيوسر مسٽر لوڪ سان راهي رکي هلندا هئا. پاڻ جڳ مشهور ڪمپنين: پئرامائونٽ، ڪولمبيا، ميٽرو گولڊن ميئر (MGM) ۽ ٽوئنٽي سينچري فاڪس سان ڊگها معاهدا ڪيا جن جون فلمون فقط سندس سئنيمائن ۾ هلڻ لڳيون.

داتڪ لوڪ فقط سئنيمائون خريد ڪري ان جي ڪمائيءَ تي ماڻ ڪري ويهڻ نه چاهيو. هن هانگ ڪانگ ۾ ڪئنٽونيز ۽ منڊارين فلمون ناهيون. ۽ پاڻ ئي فلم جو ڊيڪاريندڙ، ورهائيندڙ ۽ پروڊيسر ٿي رهيو. سنگاپور ۽ هانگ ڪانگ ۾ فلم اسٽوڊيوز پڻ نهرايائين. ۽ هن سڄي علائقي ۾ ماڻهن لاءِ سئنيما جهڙي هڪ سستي تفريح مهيا ڪئي. هو 1964ع ۾ تائيوان ۾ يارهن ايشين فلم فيسٽيول ۾ حصو ونڊي ملائيشيا موٽيو پئي ته رستي تي سندس هوائي جهاز حادثي جو شڪار ٿي ويو. ان حادثي ۾ پاڻ سندس زال ۽ ڪئٿي آرگنائيزيسن جا ڪيترائي اهم ڪم وارا مري ويا.

ڪٿي سٿنيما جو نشان (Logo) گذريل پنجاهه سالن ۾ به دفعا بدليو آهي. اڄڪلهه ڪٿي سٿنيمائن جو نشان تمام سادو آهي، جنهن ۾ فقط ٽي C آهن. سي جي منهن ۾ ننڍڙو او آهي. سي ڪٿي لاءِ ۽ او آرگنائيزيشن لاءِ. اهو نشان، ڏور اوپر جي ڪيترن ئي ملڪن ۾ ڪٿي سٿنيمائن جي باهران ٽهيل نظر اچي ٿو.

انگريزن پينانگ تي قبضو ڪيئن ڪيو؟

ملائيشيا ۾ انگريز پوڻا ٻه سؤ سال ڪن رهيا. پهرين پينانگ ٻيٽ کي قبضي ۾ ڪيائون، جيڪو تن ڏينهن ۾ ڪيداح رياست ۾ هو ۽ سلطان عبدالله جي ملڪيت هو. پينانگ تي قبضي بعد آهستي آهستي سڄي ملائيشيا تي انگريزن جو راج شروع ٿي ويو.

پينانگ ميوزيم جي ٻاهران ڪئپٽن فرانسز جو بت (Statue) ۽ ان هيٺان لکيل: "Founder of Penang 1786" (پينانگ جو ڳوليندڙ) اجا تائين موجود آهي ۽ ياد ڏياري ٿو ته انگريز ڪئپٽن فرانسز کي هتي آئي هن سال پورا ٻه سؤ سال (Bicentenary) ٿيا ـ يعني انگريزن جو ملايا تي راج پينانگ کان ۽ ان سن کان شروع ٿيو هو.

ڪجهه ڏينهن اڳ ٻڌڻ ۾ آيو پئي ته پينانگ وارا ڪئپٽن فرانسز لائيٽ (Captain Francis Light) جو ٻه سؤهون سال ڏاڍ ڌوم سان ملهائيندا. جيتوڻيڪ جشن ملهائڻ وارن اهو صاف طرح ڄاڻايو ته ان جشن ملهائڻ جو مطلب ڪو ان انگريز ڪئپٽن کي عزت ڏيڻ يا سندس شان وڌائڻ نه آهي پر ان ڏينهن کي شرف ڏيڻ آهي، جنهن کان پينانگ ٻيٽ جي ترقي شروع ٿي.

پر جيئن ته ملڪ جا نوجوان ان ڳالهه کي پسند نٿا ڪن انڪري معاملو في الحال ٽڏو ٿي ويو آهي. هنن جو اهوئي چوڻ آهي ته ائين ڪرڻ سان نه فقط پينانگ جي ماڻهن جي پر سڄي ملڪ جي ماڻهن جي بيعزتي آهي ٿيندي. جو انگريزن نه فقط پينانگ تي پر ان بعد سڄي ملڪ کي پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتو هو ۽ ان ڏينهن کي شان بخشڻ سان سڄي قوميپرست کي خوشي نه پر شرم محسوس ٿيڻ کپي.

سڀ کان اهم ڳالهه جيڪا هتي جا ماڻهو محسوس ڪن ٿا، ۽ سوال اٿارين ٿا ته ڇا ڪئپٽن فرانسز لاءِ ائين چوڻ ته هن هي ٻيٽ ڳولي لڌو، اسان کي جڳائي يا نه؟ ڇا ڪئپٽن فرانسز واقعي پينانگ ڳولي لڌو؟ ڇا پينانگ هڪ لڪل يا گم ٿيل شيءِ هئي جيڪا ٻي ڪنهن کي هٿ نٿي آئي ۽ هن انگريز هزارن ميلن کان هلي اچي، ڳولي، وڌي کيپ ڪٽي؟

ان لاءِ هنن وٽ جواب به آهي ته اها حقيقت به آهي ته پينانگ ته اتي ئي موجود هو. ماڻهو به رهيا ٿي. پر وارن ڳوٺن ۾ حڪومت کي به ان جي جاڻ هئي. پوءِ اها کٽي ٻي ڳالهه هئي ته پينانگ ۾ ٿورا ماڻهو رهيا ٿي. سو انهن ڏينهن ۾ ته جتي کٽي ٿورا ماڻهو رهيا ٿي. ويندي انگلينڊ ۽ يورپ جي به ڪيترن ڳوٺن ۽ ٻيٽن تي ايڪڙو ٻيڪڙ ماڻهو رهيا ٿي. ها البت اهو ڄئي سگهجي ٿو ته 1786ع ۾ ڪئپٽن لائيٽ انگريزن لاءِ پينانگ ڳولي هٿ ڪيو.

يونيورسٽي سائنس ملائيشيا جي تواريخ نويس ڊاڪٽر چيئاح بو خينگ (Dr. Chea Boo Kheng) پڻ اها ئي ڳالهه ڪئي ته فرانسز لائيٽ پينانگ کو ڳوليو نه هو، جيئن ڪيترائي ماڻهو غلط سمجهن ٿا پر هن انگريزن جي برٽش ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ لاءِ حاصل ڪيو هو. 1786ع ۾، پينانگ ۾ انگريزن جي اچڻ کان اڳ به پينانگ مشهور بندرگاهه هو، جتي انڊين، عربن، ملئي ۽ چيني ماڻهن جا جهاز ايندا رهيا ٿي. اهو چوڻ ته پينانگ انگريز ڪئپٽن فرانسز ڳوليو، مان لڳي ٿو ته جڏ ان کان اڳ هن ٻيٽ جي ڪنهن کي خبر نه هئي. هتي ڪا آبادي نه هئي ۽ جيڪي ڪجهه ماڻهو رهيا ٿي سي پولڙن وانگر بنا ڪپڙي لتي جي وڻن تي ٽپ ڏيئي پن ڪائيندا رهيا ٿي. پوءِ انگريزن انهن کي اچي سڏاريو.

ڪيترا تواريخ نويس ۽ پراڻا ڪاغذ پٽ ان ڳالهه جي به پڪي ثابتي ڏين ٿا ته تن ڏينهن جي ڪيداح رياست جي سلطان عبدالله هن ٻيٽ تي انگريزن کي فقط عارضي رهڻ لاءِ اجازت ڏني پر پوءِ انگريزن نڱي ۽ دوهه ڪري هن ٻيٽ تي زوريءَ زبردستي قبضو ڪيو. اها ٻي ڳالهه آهي ته اسڪولن ۾ ڪالیجن جي تواريخ ۾ ـ جيڪي گهڻو ڪري انگريزن جي اشاري تي لکيل آهن، ماڻهن کي حقيقتون مروڙي سروڙي ٻڌايون ويون آهن. نه ته حقيقت اها آهي ته انگريزن جي ايسٽ انڊيا ڪمپني دوکي بازيءَ سان، هڪ جهازي آفيسر فرانسز لائيٽ ذريعي، پينانگ تي غير قانوني طرح قبضو ڪيو ۽ اهو واقعو ملايا جي تواريخ ۾ انگريزن جو هڪ شرمناڪ ڪارنامو سڏي سگهجي ٿو.

ان بابت، يونيورسٽي آف ملايا جي هڪ ليڪچرار بونيءَ (R. Bonney) سڀ کان پهرين پڙدو کنيو. سندس گهڻو اڳ لکيل ايم. اي لاءِ علمي ٿيسز "Kedah 1771 ـ 1821 ـ نالي پندرهن سال کن اڳ (1971ع) ۾ آڪسفورڊ يونيورسٽيءَ ڇپرائي. پر ان کان به گهڻو اڳ انگريزن جي هڪ مشهوري ڪاموري سرفئنڪ سويٽنهام 1909ع ۾ پنهنجي لکيل ڪتاب ۾ ان بابت ڪجهه راز فاش ڪيا آهن.

انگريزن جي پينانگ (۽ ان بعد سڄي ملايا) تي قبضي جي کهاڙي هن ريت شروع ٿي ته فرانسز لائيٽ نالي هڪ جهازيءَ 1765ع ۾ نوکريءَ لاءِ جڏهن انديا آيو ته سندس انگريز مالڪن (جن جو مدراس ۾ ڪاروبار هو.) ڪيس واپار جي ايجنسي کولڻ لاءِ سماترا ٻيٽ تي هڪ بندرگاهه آچيح (Acheh) ڏي موڪليو. هو هڪ لوڪل جهاز تي ڪئپٽن هو. تن ڏينهن ۾ جهاز سڙهن ۽ چپن تي هلندا هئا. ۽ هن پاسي هلندڙ انگريزن جي هنن جهازن جو "هوم پورٽ" انديا هوندو هو. اوسي پاسي جي بندرگاهن ۾ وڃي وري انديا موڪي ايندا هئا ۽ اهي Country-Ships سڏبا هئا.

ڪئپٽن لائيٽ هندستان کان ملايا جي رياست ڪيداح ۾ پهتو ۽ اتان 1771ع ۾ اها رپورٽ موڪليائين ته اتي جي سلطان کي انگريزن جي فوجي مدد گهرجي ٿي ۽ ان جي عيوضي ۾ هو "ڪوالا ڪيداح" نالي، ڪيداح رياست جو بندرگاهه اسان انگريزن جي استعمال ڪرڻ جي اجازت ڏيئي سگهندو. ان بندرگاهه جي پر ۾ قلعو پڻ آهي. انهن ڏينهن ۾ ملايا جي اتر وارو ملڪ ٿائلنڊ (سيام) جي هڪ طاقتور حڪومت هئي ۽ ملايا جي ڪيداح جهڙين اتراهين رياستن کي ان کان خبردار رهڻو پيو ٿي ته متان سيام ۾رڪنهن وقت به حملو نه ڪري. لائيٽ پنهنجن مالڪن کي اهو به لکيو ته ڪيداح جي سلطان جي هيءَ آڇ جيڪڏهن پاڻ انگريزن قبول نه ڪئي ته ٿي سگهي ٿو ته ڊڇ ٽپي پون ۽ اسان انگريز رهجي وڃون.

ڪئپٽن لائيٽ 1772ع ۾ هڪ دفعو وري ايسٽ انديا ڪمپنيءَ کي هن پاسي جهازن جي ترسڻ لاءِ پينانگ جهڙي بندرگاهه کي ڪنهن ريت به هٿ ڪرڻ جي صلاح ڏني.

انهن ڳالهين مان لڳي ٿو ته ڪئپٽن لائيٽ اڳهين هن بندرگاهه پينانگ جي اهميت بڌي چڪو هو. (سو ڪير ڪيئن ٿو چئي سگهي ته هن ٻيٽ کي پاڻ ڳولي لڌائين؟)

ايسٽ انديا ڪمپنيءَ ان سلسلي لاءِ پنهنجو ايجنٽ ايڊورڊ مانڪٽن (Edward Monekton) ملايا موڪليو. پر ڪيداح رياست وارن ٿائلنڊ وارن جي حملي کان بچاءَ واري ڳالهه جڏهن انگريزن سان ڪري وعدو وڻڻ چاهيو ته هو تنائي ويا. نتيجي ۾ في الحال ڪا ڳالهه نه نهي.

پوءِ 1775ع ۽ 1783ع جي وچ ۾، انگلينڊ جي نه رڳو هڪ پاسي آمريڪي ڪالونين سان جنگ شروع ٿي ويئي پر ساڳي وقت هالينڊ ۽ فرانس سان پڻ. سو اهڙي حال ۾

انگريز ڇؤ طرف ڪنيجي ويا ۽ هنن لاءِ هن پاسي کي اڏو ناهڻ تمام ضروري ٿي پيو. ڪيتريون ئي جايون ڏيان ۾ رکيون ويون. جهڙوڪ: ريائو (Riau)، سنڊا (Sunda)، نار، بورنيو ۽ آچيح. پر هڪ نہ ٻئي سبب ڪري ڳالهہ نهي ڪانہ.

جولاءِ 1786ع ۾، لائيٽ ڪيداح موٽيو. هو ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ طرفان ڪيداح جي سلطان جي خط جو جواب ڪٽي آيو ــ جنهن ۾ سلطان انگريزن کي لکيو هو تہ هو ڪجهہ عرصي لاءِ ليز تي پينانگ ٻيٽ ڪين ان شرط تي ڏيندو تہ ڏکئي وقت ۾ انگريز پڻ هن جي فوجي مدد ڪندا.

جواب ۾ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ لکيو: ”هيءَ حڪومت پينانگ ۾ پنهنجا جنگي ٻيڙا رکي فقط پينانگ ٻيٽ ۽ ڪيداح رياست جي ڪناري واري ان حصي جي نگهباني ڪري سگهندي جيڪو پينانگ ٻيٽ جي سامهون آهي.“

ڪيداح جي حڪومت انگريزن کان اهڙو وعدو ونڻ چاهيو ٿي تہ ڪيداح رياست تي جيڪڏهن سيامين (ٿائي حڪومت) حملو ڪيو تہ انگريز هن جي بچاءَ لاءِ ايندا. پر نہ اها ڳالهہ هئي ۽ نہ وري پينانگ ٻيٽ کي موٽائي ڏيڻ جي ان ۾ ڳالهہ هئي تہ پش پيش سياڻي ملئي حڪومت جيڪڏهن چاهي تہ انگريزن کان ٻيٽ خالي ڪرائي سگهندي يا نہ.

سلطان سان ڳالهہ ٻولهہ دوران، لائيٽ فقط زباني طور اها خاطري ڏيندو رهيو تہ ان بابت اجهو تہ لنڊن کان اجازت نامو آيو، تيسين في الحال پينانگ ٻيٽ جو قبضو اسان انگريز کي ڏيو. ڪئپٽن لائيٽ هن ٻيٽ تي رهڻ لاءِ آتو هو. هن فقط وقت سان ڪيڏڻ چاهيو ٿي. لائيٽ ۽ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ طرفان اها دغا بازي سندس ان خط مان بہ ظاهر آهي جيڪو اڄ بہ ايسٽ انڊيا ڪمپنيءَ جي رڪارڊ ۾ موجود آهي. اهو لائيٽ جي پنهنجن لفظن ۾ آهي، تہ ڪيداح جي سلطان خط پڙهي مونکي (يعني ڪئپٽن لائيٽ کي) چيو تہ جيئن تہ اسان جو گورنر جنرل ساڻس (يعني سلطان سان) اجا معاهدو نٽو ڪرڻ چاهي ۽ هو (گورنر جنرل) انگلينڊ مان اجازت نامو اچڻ جو انتظار پيو ڪري، ان ڪري اسان کي پينانگ ۾ اجا گهڙڻ نہ ڏنو ويندو. باقي ڪيداح ۾ مهمان ٿي رهي سگهو ٿا.

”ان تي مون (لائيٽ فرانسز) جواب ڏنومانس تہ هيڏو خرچ ڪري اسان هتي پهتا آهيون هاڻ جهڙو ڪيداح ۾ رهڻ ٿيندو تهڙو پينانگ ۾.

”ان تي لکسامان (ملايا جي اعليٰ فوجي عملدار) ان خواهش جو اظهار ڪيو ته آيا پنهنجو واپار هتان هلائڻ لاءِ ڪمپني هر سال ڪيداح جي سلطان کي ٽيهه هزار اسپيني ڊالر ڏيئي سگهندي يا نه. ۽ جي ايترو نه ڏيئي سگهندي ته ڪيترو ڏيندي؟

” ان تي مون (لائيٽ فرانسز) وراٽيومانس ته آئون ڪمپنيءَ پاران ڪجهه چئي نٿو سگهان ته هوءَ ڪيترا پئسا ڏيئي سگهندي. پر ايترو ضرور آهي ته هوءَ ڪڏهن به اهو نه چاهيندي ته سلطان کي اسان سان ڏيتي ليتيءَ ۾ ڪا مالي مشڪلات پيش اچي. ان تي سلطان پڇيو ته مثال طور جيڪڏهن انگلينڊ جو بادشاهه ڪمپنيءَ جي خط تي راضي نٿو ٿئي ۽ (سلطان جا) شرط قبول نٿو ڪري ته پوءِ آيا آئون (لائيٽ فرانسز) بنا ڪنهن دشمني رکڻ جي، مان منوڙي ۾ پينانگ ڇڏي واپس بنگال موٽي ويندس يا نه. اتي مون کيس ڪو جواب نه ڏنو.“

ان ريت، بنا ڪنهن معاهدي جي، لائيٽ پينانگ ٻيٽ تي پنجن سالن تائين قبضو ڪري ويهي رهيو. انگلينڊ کان ڪو به خط يا قول اقرار نه آيو. ان دوران انگريز سلطان سان فقط اهي ئي واعدا ڪندا رهيا ته اجهو ته انگلينڊ کان اجازت نامو آيو ۽ اجهو ته ڪمپنيءَ فيصلو ڪيو ــ جنهن موجب سيام کان ٽيندڙ حملي کان هو (انگريز) سلطان ۽ سندس رياست ڪيداح جي حفاظت ڪندا.

نيٺ 1788ع ۾ ڪمپنيءَ کان ورندي آئي ته ڪمپني ان ڏس ڪنهن به قسم جي مدد ڪرڻ لاءِ مجبور آهي ڇو جو سيام سان جنگ جوڙڻ لاءِ هنن (انگريز) وٽ ڪو به جوڳو بهانو نه آهي. هڪ قسم جي مالي مدد، مسواڙ يا معاوضو (Compensation) ڏيڻ لاءِ ڪئپٽن لائيٽ آڇ ڪئي ته اٽن سالن لاءِ هو ڏهه هزار ڊالر سالياڻو ڏيندا رهندا. يا ٻي صورت ۾ جيسين هو پينانگ ٻيٽ تي رهندا، تيسين هر سال چار هزار ڊالر ڏيندا رهندا. پر سلطان عبدالله سالياڻو ٽيهه هزار ڊالرن جي گهر ڪئي.

لائيٽ جاڻي ٻجهي معاملو سلجهائڻ ۾ دير ڪندو رهيو. نه پئسي ڏيڻ جي آڇ ٿي ڪيائين ۽ نه جنگي مدد جو معاهدو ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو ٿي. ۽ نه وري ٻيٽ ڇڏڻ جي ڳالهه ڪيائين ٿي ــ ماڳهين ويو پنهنجا پير پختا ڪندو ۽ پنهنجي ملڪ جا ماڻهو ۽ جهاز گهرائيندو. ڪيداح جو سلطان الور اسٽار شهر ۾ رهندو هو (جيڪو اڄ به ڪيداح جي گاديءَ جو هنڌ آهي.) ۽ پوءِ ڪئپٽن لائيٽ سلطان وٽ، الور اسٽار وڃي حاضري پرڻ ئي ڇڏي ڏني. آخر 8 اپريل 1791ع تي ڪيداح حڪومت ڪئپٽن لائيٽ لاءِ هڪ ٽيميٽم جاري ڪيو جنهن جو لب و لباب هن ريت هو:

”..... ۽ جيڪڏهن اسان جو دوست اسان وٽ اچي اسان جي بادشاهه (ڪيداح جي سلطان) جي سلامتي نه پريندو ته اسان جو بادشاهه منجهانس ناخوش ٿي پوندو. ان صورت ۾ اسان جي دوست کي پينانگ ٻيٽ تي وڌيڪ رهڻ جو ڪو حق نه رهندو. پوءِ اهڙي ماحول ۾ هن کي پنهنجو واپار وڙو ختم ڪري هي ٻيٽ (پينانگ) خالي ڪري وڃڻو پوندو، جيڪو اسان جي سلطان جي ايامن کان ذاتي ملڪيت آهي.“

هتي جي مشهور تواريخ نويس بونيءَ پنهنجي ڪتاب ”ڪيداح“ ۾ لکيو آهي ته ان بعد ڪيداح جي حڪومت اهو ئي سوچيندي رهي ته لائيٽ سندن شرط قبول ڪندو يا مانڙي ڪري سندن ملڪ ڇڏي هليو ويندو. پر انهن ٻنهي ڳالهين بدران، انگريزن بنا ڪنهن اطلاع جي، رات جي پوئين پهر ۾ ڪيداح جي قلعي تي حملو ڪري ڏنو. بي خبريءَ جي عالم ۾ ملئي فوج کي ڪافي نقصان رسيو ۽ ڇڙوڇڙ ٿي ويا. ان بعد انگريزن سيني قلعن کي باهه ڏيئي ساڙي رکيو. انگريزن جي جنگي جهازن اڳيان هنن جون ٻيڙيون تر بتر ٿي ويون. ڇڻ ڏينهن بعد انگريزن پنهنجي فوجي طاقت مان فائدو وني ڪيداح وارن تي وري حملو ڪيو.

گهر ۾ آيل بي دعوتي مهمان کي هاڻ پينانگ کان ٻاهر ڪڍي پينانگ کي واپس حاصل ڪرڻ جون مڙيئي اميدون ختم ٿي ويون. سلطان عبدالله هاڻ وڌيڪ مهاڏو ڪرڻ بدران امن جو ئي رستو اختيار ڪيو ۽ 1791ع ۾، ٻيو ڪو چارو نه ڏسي ڪئپٽن لائيٽ سان صلح ۽ دوستيءَ جو معاهدو ڪيو. لائيٽ پنهنجي طاقت جي زور تي اهي شرط رکرايا جيڪي هن چاهيا ٿي. جيڪي انگريزن جي فائدي ۾ هئا. ڏکي وقت ۾ ڪيداح وارن جي مدد ڪرڻ جي ڳالهه اتي ئي رهجي ويئي ۽ لائيٽ طرفان فقط ڇهه هزار ڊالرن جي سالياني ملت سلطان عبدالله کي قبول ڪرڻي پيئي.

انهن مڙني ڳالهين مان اهوئي ظاهر ٿئي ٿو ته ڏورانهين ڏيهه ــ انگلينڊ، کان آيل انگريزن، طاقت جي زور تي پينانگ ٻيٽ تي ڪيئن نڪي ڪري زوريءَ قبضو ڪيو. پينانگ، ڪيداح رياست جو هڪ حصو هو ۽ ڪئپٽن لائيٽ، انگلينڊ جي شهنشاهه جارج جي نالي تي پينانگ حاصل ڪري نه فقط هڪ بين الاقوامي ڏوهه ڪيو پر سلطان عبدالله سان به دوکي بازي ڪئي. ٻيٽ جي مالڪن ــ سلطان عبدالله سان شرط شروط موجب معاهدو ڪرڻ بدران هو بنا ڪنهن لکت پڙهت يا ڪاغذ پٽ جي پينانگ ٻيٽ تي قبضو ڪري ويهي رهيو. يعني پري کان اچي ٻين جي ملڪيت ڦٻائڻ جو هن هيڏو وڏو مثال ڏنو.

ان کري انگريزن جو اهو چوڻ ته هنن پينانگ بيٽ لڏو ۽ اهو برطانيہ جي ملکيت ٿيو، بلڪل غلط آهي. قدرت جي ستم ظريفي اها ته پينانگ بيٽ جو نالو انگريز بدلائي پرنس آف ويلس رکڻ جي کوشش کئي پر اهو نالو سندن دور ۾ بہ قائم ٿي نہ سگهيو ۽ اڄ بہ ساڳي پراڻي نالي پينانگ سان سڏيو وڃي ٿو.

بيٽ نہ بابت انگريزن جي انهن ويساهه گهاتين جا تفصيل وڏي عرصي تائين ايسٽ انديا کمپنيءَ وارا لکائيندا رهيا. پر پوءِ 1824ع ۾ ان سلسلي جا اهم کاغذ ۽ ٻيون ڳالهيون هٿ کري ڇپرايون ويون. اهي تن ڏينهن ۾ پينانگ حکومت جي اجازت سان حکومت جي سيکريٽريءَ مسٽر جان ائنڊريسن گڏ کري ڇپرايا، ان بعد اهي سڀ ڇپيل کاپيون ضبط کيون ويون. انهن اهم کاغذن جي هڪ اڌ کاپي کا هيڏانهن هوڏانهن ٿي ويئي جيکا Strait Settlement اخبار ۾ 1835ع ۾ شايع کئي ويئي. ان بعد "Journal of Easter Archipelago 1854" ۾ هوبهو ڇپي ويئي. جنهن جون ڪجهه کاپيون اجا تائين موجود آهن.

انگريزن جي مٽئين نڱي ۽ بي شرمائي بابت سرفرئنک سويٽنهام پڻ پنهنجي ڪتاب British Malaya ۾ ان ڳالهه جو اظهار کيو آهي، جيکو پهريون دفعو 1906ع ۾ ڇپيو هو.

فريئر وانگر ـ جيکو سندن ۾ گهٽو وقت رهيو. سويٽنهام پڻ انگريزن جي بينکي راڄ ۾ هڪ اهم انگريز حاکم ٿي گذريو آهي. هن کي ملئي زبان تمام سٺي طرح آئي ٿي ۽ جوي (عربي رسم الخط ۾ بہ لکي سگهندو هو. هن کيترائي سرڪاري ڪاغذ ملئي مان انگريزيءَ ۾ ۽ انگريزيءَ مان ملئي ۾ ترجمو کيا. ان ترجمي ۾ 1874ع وارو پنگڪر معاهدو (Pangkor - Treaty) بہ شامل آهن.

سويٽنهام کيترن ئي عهدن تي رهيو. هو پيراق ۽ سلينگور رياستن جو ريزيڊنٽ ٿي رهيو. ملايا جو گورنر ۽ هاءِ ڪمشنر پڻ 1901ع کان 1904ع تائين ٿي رهيو. سويٽنهام جي چواڻي، پينانگ کي اهڙي ريت حاصل ڪرڻ ۾ لائيٽ کي فخر هرگز محسوس نہ ڪرڻ ڪيو.